

**Військовий інститут Київського національного
університету імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України**

**Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ
Міністерство внутрішніх справ України**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ШУЛЬГІН Володимир Вікторович

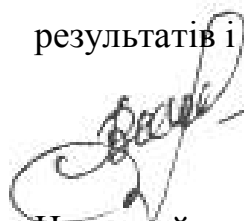
УДК 340.13

**ДИСЕРТАЦІЯ
РЕАЛІЗАЦІЯ ВІЙСЬКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ:
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень (081 – Право)

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 В.В. Шульгін

Науковий керівник – **Коропатнік Ігор Михайлович**, доктор юридичних
наук, доцент

Київ – 2017

АНОТАЦІЯ

Шульгін В.В. Реалізація військового законодавства України: теоретико-правові аспекти. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеню кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» (081 – Право). – Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2017.

У дисертації комплексно досліджуються загальнотеоретичні засади та теоретико-правові аспекти процесу реалізації військового законодавства України в умовах життєдіяльності Збройних Сил України.

Встановлено витoki та генезис правових засобів здійснення військового законодавства України. Уточнено поняття правового (юридичного) режиму процесу реалізації військового законодавства України як певного співвідношення комплексів юридичних засобів та методів (зобов'язань, заборон, дозволів), що відображають переважно авторитарну мілітаристсько-наказову систему суспільних відносин і забезпечується військово-правовим вихованням, переконанням, стимулюванням, а також військово-владний примусом (у особливих випадках із застосуванням фізичної сили та зброї) під демократичним цивільним контролем держави.

Виходячи з встановлених характерних ознак реалізації приписів військового законодавства, з'ясовано сутність та сформульоване авторське визначення реалізації військового законодавства України як складний структурований процес практичного втілення його комплексних, формально-визначених, детально-конкретизованих, чинних нормативних приписів та принципів у свідомо-правомірні вольові діяння всіх суб'єктів військової сфери, як матеріальна та процесуальна юридична процедура та кінцева стадія процесу (механізму) правового регулювання у сфері діяльності Збройних Сил України, головною метою якого є військово-статутний та правовий порядок,

висока бойова готовність військ (сил), як спеціально-правова та конституційно-функціональна гарантія надійної оборони та збройного захисту держави.

Встановлено та охарактеризовано основні елементи, ординарні та опосередковані механізми, а також загальні та військово-спеціальні принципи процесу реалізації військового законодавства України. Обґрунтовано авторське положення про те, що військове законодавство, втілюючись у правомірній поведінці військовослужбовців, практичній життєдіяльності війська відображає об'єктивні особливо-принципові закономірності свого розвитку, практичні його потреби, правові особливості різних категорій військовослужбовців лише тоді, коли знаходиться у органічному зв'язку з правовими принципами та комплексом загальних правових норм системи законодавства держави.

Виявлені та систематизовані фактори, що впливають на ефективність процесу реалізації військового законодавства: загальні (організаційні, матеріально-технічні, фінансово-економічні, соціальні, правові, військово-наукові, особистісно-психологічні); спеціальні, в залежності від його організаційно-правових форм (саморегулювання, оперативно-виконавчої, юрисдикційної).

У змісті правового фактору впливу встановлено превентивні правові засоби: наукове повсякденно-перспективне планування та механізми удосконалення нормотворчості (системність, стабільність, законність, легітимність, ресурсно-технічне та процедурне забезпечення), технічна якість (мінімізація прогалин, колізій, дієві матеріально-процедурні механізми), порядок промульгації, державна реєстрація, облік, науково-практичне коментування, офіційне автентичне тлумачення, систематизація, юридичний експеримент, юридично-соціологічне опитування, правовий моніторинг актів військової сфери.

На підставі аналізу виявлених факторів окреслено стан, перспективні пріоритети та напрями удосконалення реалізації військового законодавства

України, які систематизовано за блоками: нормативно-правовий, організаційно-інституціональний та функціональний. Сформульовано практичні рекомендації щодо подальшого вдосконалення реалізації військового законодавства України.

Ключові слова: реалізація, процес реалізації, правовий (юридичний) режим процесу реалізації, військове законодавство, генеза, правові засоби, ординарний механізм, принципи, механізм опосередкованої реалізації, фактори, ефективність.

SUMMARY

Shulgin V.V. Realization of the military legislation of Ukraine: theoretical and legal aspects. - Qualifying scientific work on the rights of manuscripts.

Dissertation for obtaining a scientific degree of a candidate of legal sciences (doctor of philosophy) in specialty 12.00.01 «Theory and history of state and law; The history of political and legal doctrines» (081 - Law). - Military Institute of Kyiv National Taras Shevchenko University, Kyiv, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Dnipro, 2017.

The thesis analyzes general theoretical foundations and theoretical-legal aspects of the process of realization of military legislation of Ukraine in conditions of vital activity of the Armed Forces of Ukraine.

The origins and genesis of legal means of realization of military legislation of Ukraine are established. The concept of the legal regime of the implementation of the military legislation of Ukraine as a certain correlation of complexes of legal means and methods (obligations, prohibitions, permits) that reflect a predominantly authoritative militaristic-mandated system of public relations and is ensured by military legal education, conviction is clarified, stimulation and military-domineering coercion (in special cases using physical force and weapons) under democratic civil control state.

Based on the established characteristics of the implementation of the requirements of military legislation, the essence is clarified and the author's

concept of the implementation of the military legislation of Ukraine as a complex structured process for the practical implementation of its complex, spheres, both material and procedural legal procedure and the final stage of the process (mechanism) of legal regulation in the sphere of activity of the Armed Forces of Ukraine, whose main goal is military-statutory and legal order, high combat readiness of troops (forces), as a special legal and constitutional-functional guarantee for reliable defense and armed protection of the state

Basic elements, ordinary and mediated mechanisms, as well as general and military-special principles of the process of implementing the military legislation of Ukraine were determined and characterized. The author substantiates the provision that the military legislation, embodied in the lawful behavior of servicemen, the practical life activity of the army reflects the objective especially principled regularities of its development, its practical needs, legal peculiarities of different categories of servicemen only when it is in organic connection with legal principles and a set of common legal norms of the system of state legislation.

Factors that influence the effectiveness of the process of implementing military legislation are revealed and systematized: general (organizational, material, financial, economic, social, legal, military-scientific, personal-psychological); special, depending on its organizational and legal forms (self-regulation, operational-executive, jurisdictional).

In the content of the legal factor of influence, preventive legal means have been established: scientific day-to-day planning and mechanisms for improving norm-setting (systemic, stability, legitimacy, legitimacy, resource-technical and procedural security), technical quality (minimizing gaps, collisions, effective material and procedural mechanisms) , the procedure for promulgation, state registration, accounting, scientific and practical commenting, official authentic interpretation, systematization, legal experiment, legal-sociological research, legal monitoring of acts of the military sphere.

Based on the analysis of the identified factors, the state, prospective priorities and directions for improving the implementation of Ukraine's military

legislation are outlined, which are systematized in blocks: regulatory, organizational, institutional, and functional. Practical recommendations on further improvement of the implementation of the military legislation of Ukraine are formulated

Keywords: realization, implementation process, legal regime of the implementation process, military law, genesis, legal means, ordinary mechanism, principles, mechanism of mediated implementation, factors, efficiency.

Список публікацій за темою дисертації:

1. Шульгін В.В. Теоретичні та практичні проблеми планування та реалізації військового законодавства України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2007. № 7. С. 42-46.
2. Шульгін В.В. Правові аспекти удосконалення та реалізації військового законодавства України: механізми ефективності. *Держава і право*. 2007. № 38. С. 62-68.
3. Шульгін В.В. Проблеми реалізації військового законодавства України: аспекти стабільності закону. *Бюлетень Мін'юсту України*. 2008. № 10. С. 142-151.
4. Шульгін В.В. Поняття, сутність та структура військового законодавства України в контексті процесу його реалізації. *Держава і право*. 2008. № 42. С. 55-61.
5. Шульгін В.В. Поняття та сутність реалізації військового законодавства України. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 3. С. 89-92.
6. Шульгін В.В. Принципи реалізації військового законодавства України. *Держава і право*. 2009. № 43. С. 34-41.
7. Шульгін В.В. Ефективність реалізації військового законодавства України в умовах концептуально-інституційної невизначеності Воєнної

організації держави. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 3. С. 83-86.

8. Шульгін В.В. Історіографія та методологія дослідження проблеми реалізації військового законодавства України. *Науковий вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2010. № 85. С. 101-105.

9. Шульгін В.В. Стан та особливості реалізації військового законодавства Української Держави за Гетьмана П. Скоропадського. *Правові новели*. 2014. № 2. С. 14-16.

10. Шульгін В.В. Новелізація військово-службового законодавства України в особливий період як спосіб ефективності його реалізації. *LAW UA*. 2017. № 1. С. 41-45.

11. Шульгін В.В. Особливості реалізації військового законодавства України в умовах реформування кримінального судочинства держави. *Eurasian Academic Research Journal*. 2017. № 3. С. 124-133.

12. Шульгін В.В. Проблеми реалізації військового законодавства Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України. *Проблеми реалізації законодавства України: матеріали IV МНПК (14-15.03.2008)*. Луцьк: Волинський національний університет, 2008. С. 351-354.

13. Шульгін В.В. Концептуально-теоретичні підходи до визначення форм (способів) реалізації військового законодавства України. *Військова освіта та наука: сьогодні та майбутнє: матеріали IV МНПК (14-16.10.2008)*. Київ: ВІ КНУ, 2008. С. 148-150.

14. Шульгін В.В. Співвідношення закону і законності у процесі реалізації приписів військового законодавства України. *Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих вчених: матеріали МНПК студентів, аспірантів та молодих вчених КНУ (23-24.04.2009)*. Київ: КНУ, 2009. Ч. 1. С. 142-144.

15. Шульгін В.В. Особливості механізмів реалізації військового законодавства України. *Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих вчених: матеріали МНПК студентів, аспірантів та молодих*

учених КНУ (23.04.2010). Київ: КНУ, 2010. Ч. 1. С. 74-76.

16. Шульгін В.В. Особливості механізму застосування приписів військового законодавства України. *Актуальні задачі фінанс., психол., правового, топогеодезичн., радіотехн. та лінгвістичн. забезпечення підрозділів та частин ЗС України*: матеріали НПК (28.04.2010). Київ: ВІКНУ, 2010. С. 145-147.

17. Шульгін В.В. Стан та ефективність реалізації військового законодавства УНР за Центральної Ради. *Військова освіта та наука: сьогоднішня та майбутнє*: матеріали VI МНПК (25-26.11.2010). Київ: ВІ КНУ, 2010. С. 201-203.

18. Шульгін В.В. Особливості реалізації військового законодавства на західноукраїнських землях у складі Австрії. *Актуальні задачі фінанс., психол., правового, топогеодез., радіотехн. та лінгвіст. забезпеч. підр. та частин ЗС України*: матеріали НПК (28.04.2011). Київ: ВІ КНУ, 2011. С. 228-230.

19. Шульгін В.В. Особливості реалізації військового законодавства ЗУНР. *Сучасні проблеми розбудови Збройних Сил України*: матеріали Всеукраїнської НПК (26.04.2013). Київ: ВІ КНУ, 2013. С. 151-153.

20. Шульгін В.В. Особливості реалізації військового законодавства УНР періоду Директорії. *Військова освіта і наука: сьогоднішня та майбутнє*: матеріали IX МНПК (22.11.2013). Київ: ВІ КНУ, 2013. С. 334-336.

21. Шульгін В.В. Проблеми реалізації нормативно-правового забезпечення оборонної реформи. *Військова освіта і наука: сьогоднішня та майбутнє*: матеріали XIII МНПК (25.11.2016). К.: ВІ КНУ, 2016. С. 320-322.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	13
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ	20
1.1. Історіографія та методологія дослідження проблеми.....	20
1.2. Генеза правових засобів реалізації військового законодавства України ...	34
1.3. Поняття та сутність реалізації військового законодавства України	63
Висновки до розділу 1	82
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОЦЕСУ РЕАЛІЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ	85
2.1. Основні компоненти процесу реалізації військового законодавства України	85
2.2. Ординарний механізм реалізації військового законодавства України	103
2.3. Механізм опосередкованої реалізації військового законодавства України	124
2.4. Принципи процесу реалізації військового законодавства України	142
Висновки до розділу 2	159
РОЗДІЛ 3. ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРОЦЕСУ РЕАЛІЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА НАПРЯМИ ЙОГО УДОСКОНАЛЕННЯ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ	162
3.1. Характеристика факторів, які впливають на ефективність процесу реалізації військового законодавства України	162
3.2. Превентивні правові засоби забезпечення ефективності процесу реалізації військового законодавства України	177

3.3. Перспективні пріоритети та напрями удосконалення процесу реалізації військового законодавства України	195
Висновки до розділу 3	213
ВИСНОВКИ.....	218
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	225
ДОДАТКИ	278

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВГК ЗСУ - Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України

В/с, в/службовці, в/служба – військовослужбовці, військова служба

В/ч – військова частина

ВОВВ - вищі органи виконавчої влади

ВОД - Воєнна організація держави

ВРУ - Верховна Рада України

ВТС - військово-технічне співробітництво

ВФ - військові формування

ВЮА - Військово-юридична академія

ДСВС - Державний Секретаріат Військових Справ

ДС - Дисциплінарний Статут

ДЦК - Демократичний цивільний контроль над ВОД та правоохоронними органами

ЗУ - Закон України

ЗУНР – Західно-Українська Народна Республіка

ЗВП - Звід військових постанов

ЗСУ - Збройні Сили України

КК – Кримінальний кодекс

КМУ - Кабінет Міністрів України

КСУ - Конституційний суд України

МГП - міжнародне гуманітарне право

МО - Міністр оборони

МПР - механізм правового регулювання

НАТО - Північноатлантичний Альянс

НКВМС - Народний Комісаріат з військових та морських справ

НГШ-ГК ЗСУ - начальник Генерального штабу-Головнокомандувач ЗС України

НПА – нормативно-правові акти

УНРА - Українська Національна Рада

ОВК, ОВУ - Окружна Військова Команда, орган військового управління

ОПК - оборонно-промисловий комплекс

ПЗЗ, ЗЗ - повне зібрання законів, зібрання законів

ПР - правове регулювання

РДС - Рада Державних Секретарів

РВР - Революційна Воєнна Рада

РІ, РФ - російська імперія, російська федерація

РМ, РНК, РНМ - Рада Міністрів, Рада народних комісарів, Рада народних міністрів

РСЧА - Робітничо-Селянська Червона Армія

СБОУ - Сектор безпеки і оборони України

СГВС, СГС - Статут гарнізонної та вартової служб, Статут про гарнізонну службу

СВС, СС - Статут внутрішньої служби, Стройовий статут

УГА - Українська Галицька Армія

УД - Українська Держава за Гетьмана П. Скоропадського

УНРА - Українська Національна Рада

УНР - Українська Народна республіка за доби Директорії

УЦР - Українська Центральна Рада

УСС - Українські Січові Стрільці

ЦВК - Центральний виконавчий комітет

КПРС - Центральний Комітет Комуністичної партії Радянського Союзу

ЦОВВ - Центральні (центральний) органи (орган) виконавчої влади

ЄДР НПА - Єдиний державний реєстр нормативно-правових актів

ВСТУП

Актуальність теми. Ефективне реформування та розвиток Збройних Сил України (далі – ЗСУ) в складних умовах збройної агресії з боку РФ, становлення України як незалежної, демократичної та правової держави вимагає не тільки якісно-стабільної, сучасно-розгалуженої системи актів військового законодавства, але і ефективного їх втілення у правомірних діях військовослужбовців. Деякі з приписів цих актів ще не завжди створюють належні умови для життєдіяльності, реформування та розвитку ЗСУ, містять колізії, прогалини та не забезпечені державними гарантіями. Не зважаючи на значну кількість наукових праць присвячених проблематиці правореалізації, теоретико-правові аспекти реалізації військового законодавства України ще не досліджувалися. Актуальність теми визначається також необхідністю досягнення максимальної сумісності правових засобів реалізації військового законодавства України з правовими засобами ЗС держав-членів НАТО з метою запровадження правових стандартів НАТО.

Загальнотеоретичною науковою основою дослідження є праці С. Алексєєва, С. Братуся, Ю. Бро, М. Вопленка, В. Горшеньова, Ю. Грєвцова, І. Дюрягіна, Л. Завадської, Р. Ієрінга, В. Казимирчука, Г. Кельзена, Б. Кістяківського, М. Коркунова, В. Лазарєва, Р. Лівшиця, О. Лейста, П. Недбайла, В. Нерсєсянца, М. Орзіха, А. Піголкіна, С. Поленіної, В. Протасова, Ю. Решєтова, В. Сапуна, В. Сирих, Ю. Тихомирова, Г. Шершеневича, Л. Явича та ін. Проблеми правореалізації досліджували українські науковці С. Бобровник, О. Богінич, Д. Бочаров, Ю. Власов, М. Гнатюк, С. Гусарєв, Ж. Дзейко, Г. Дутка, М. Кельман, В. Копєйчиков, В. Котюк, О. Лисєнкова, Л. Макаренко, В. Марчук, Л. Ніколаєва, І. Погребний, А. Перепелюк, П. Рабинович, О. Скакун, Т. Тарахонич, Ю. Тодика, О. Ющик та ін.

Окремі аспекти військового правозастосування досліджували Х. Ахметшин, А. Добровольський, А. Ертель, В. Корякін, А. Кудашкін, С. Леншін, Ю. Мігачев, І. Побежимов, М. Старцун, А. Тюрін, М. Фалєєв, Л. фон Штейн та ін. Історико-правові аспекти військового законодавства України розглядали М. Герасименко, В. Довбня, С. Корольов, М. Кравчук, І. Крип'якевич, А. Лозинський, А. Лубенець, Т. Матвєєва, Т. Подковенко, Н. Стукаліна. Окремі аспекти реалізації військового законодавства України висвітлювали В. Александров, Є. Григоренко, С. Дячук, І. Корж, І. Коропатнік, Л. Мойсей, В. Пашинський, С. Поляков та ін. Питанням теорії національного військового права (законодавства) присвячені праці П. Богуцького, М. Прохоренка.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Праця виконана на кафедрі військового права та спеціальної мовної підготовки факультету військової підготовки ВІ КНУ імені Тараса Шевченка згідно пріоритетних напрямів наукових досліджень ВІ КНУ (науково-дослідна робота «Еталон» № 05БФ050-01). Тема дисертації затверджена на засіданні вченої ради ВІ КНУ (протокол № 3 від 28.09.2006).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дослідження є комплексний аналіз теоретико-правових аспектів процесу реалізації нормативних приписів військового законодавства України в сучасних умовах діяльності ЗСУ, розробка теоретичних засад, способів та обґрунтування шляхів удосконалення його ефективності.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких *завдань*:

встановити основні етапи, напрями, методи та стан розробленості наукових досліджень щодо реалізації військового законодавства;

з'ясувати витoki та генезу правових засобів реалізації військового законодавства України на українських землях;

визначити поняття та сутність реалізації військового законодавства України в умовах діяльності ЗСУ;

встановити основні компоненти процесу реалізації військового

законодавства України в умовах діяльності ЗСУ;

виокремити та проаналізувати теоретико-правові підходи до характеристики ординарного механізму зазначеного процесу;

виявити основні характерні риси та визначити поняття механізму опосередкованої реалізації військового законодавства України;

визначити сутність та систему принципів процесу реалізації військового законодавства України;

встановити систему характерних факторів, що впливають на ефективність процесу реалізації військового законодавства України;

визначити превентивні правові засоби забезпечення його ефективності;

окреслити перспективні пріоритети та напрями удосконалення процесу реалізації військового законодавства України.

Об'єктом дослідження є військове законодавство, що регулює суспільні відносини у сфері життєдіяльності ЗСУ.

Предметом дослідження є теоретико-правові аспекти реалізації військового законодавства України.

Методи дослідження складають комплекс поєднання філософських, загальнонаукових і спеціальних методів. Історико-правовий, діалектичний методи дозволили дослідити історіографію, генезу, сутність реалізації, ефективність її процесу. Компаративний використано при встановленні загально-особливих ознак компонентів, форм, механізмів процесу реалізації. Системний дозволив провести класифікацію принципів, факторів впливу на його ефективність, аналіз його структурних компонентів. Формально-логічним методом встановлено матеріальні процедури, структуру, складові компоненти механізмів, форми, способи, зв'язки, суперечності, прогалини. Методом аналізу та синтезу визначено генетичні, системні складові процесу, їх особливості, місце процесу реалізації у МПР, виокремлено проблеми, сформульовано висновки та пропозиції. Формально-юридичний дозволив встановити зв'язок різних видів юридичних норм із формами їх реалізації. Структурно-функціональний допоміг виокремити особливості внутрішньої

будови, функціонування ординарних та опосередкованих юридичних механізмів. Методом прогнозування визначено пріоритети удосконалення процесу реалізації військового законодавства. Статистичний підтвердив стан фінансування сфери оборони, якість законотворчості, кількісно-якісні характеристики, критерії ефективності правореалізації. Герменевтичний метод уможливив з'ясування багатозначних термінів, понять процесу реалізації військового законодавства України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим в Україні комплексним дослідженням теоретико-правових аспектів реалізації військового законодавства в умовах життєдіяльності ЗСУ, що дало можливість обґрунтувати важливі положення, висновки та практичні рекомендації, які містять наукову новизну і виносяться на захист, а саме:

уперше:

визначено етапи, напрями, методи та стан розробленості наукових досліджень щодо реалізації військового законодавства вітчизняними та зарубіжними науковцями;

встановлено та обґрунтовано виникнення, становлення та розвитку правових засобів реалізації військового законодавства України за історичними періодами існування на українських землях як етнічної держави так і держав, які вплинули на цей процес;

визначено поняття «реалізації військового законодавства України» як складного структурованого процесу практичного втілення його комплексних, формально-визначених, детально-конкретизованих, чинних нормативних приписів та принципів у свідомо-правомірні вольові діяння всіх суб'єктів військової сфери, як матеріальної та процесуальної юридичної процедури та кінцевої стадії процесу (механізму) правового регулювання у сфері діяльності ЗСУ, головною метою якого є військово-статутний та правовий порядок, висока бойова готовність військ (сил), як спеціально-правова та конституційно-функціональна гарантія надійної оборони та збройного

захисту держави;

обґрунтовано класифікацію та характеристику загально-правових та військово-спеціальних принципів процесу реалізації військового законодавства України за групами відносної однорідності комплексу військово-правових відносин;

удосконалено:

розуміння деструктивних факторів впливу на ефективність процесу реалізації військового законодавства України (тимчасовий військово-окупаційний компонент, рудиментарний вплив військово-статутного законодавства, військово-відомчих актів СРСР, не адаптовані приписи іноземного військового законодавства);

систему превентивних правових засобів забезпечення процесу реалізації військового законодавства як інструментів упорядкування цього процесу;

наукові пропозиції щодо удосконалення діючого Класифікатора законодавства України у зв'язку із його дисфункцією відносно актів військової сфери;

набули подальшого розвитку:

розуміння правового (юридичного) режиму процесу реалізації військового законодавства України, як певного співвідношення комплексів юридичних засобів та способів (зобов'язань, заборон, дозволів), які відображають переважно владну мілітарно-наказову систему суспільних відносин під демократичним цивільним контролем держави;

змістовні характерні ознаки структурних компонентів (зокрема нормативного припису як елемента), механізмів (ординарного та опосередкованого) процесу реалізації військового законодавства України;

класифікація та характеристика факторів, які впливають на ефективність процесу реалізації військового законодавства України в залежності від якісного змісту, спрямованості їх векторів та організаційно-правових форм цього процесу;

напрями удосконалення процесу реалізації актів військового законодавства в зв'язку із головними пріоритетними завданнями оборонної реформи.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що висновки і пропозиції дисертації можуть бути використані: у *науково-дослідній роботі* - для подальшого вивчення сутності, особливостей, ефективності процесу реалізації військового законодавства України; у *правотворчості* - для вдосконалення якості актів законодавства у військовій сфері (довідка Юридичного департаменту МО України від 19.12.2016 № 298/2/3001); у *практичній сфері* - у правозастосовній діяльності органів військового управління (довідка Управління правового забезпечення ГШ ЗСУ від 18.01.2017 № 316/1/23); у *навчальному процесі* - при підготовці методичних матеріалів, викладанні навчальних дисциплін «Правова робота у ЗСУ», «Військова адміністрація», «Військові правоохоронні органи», «Основи військового законодавства» (акт впровадження ВІ КНУ від 10.04.2017).

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації були оприлюднені на: IV міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми реалізації законодавства України» (м. Луцьк, 14-15.03.2008); II, VI, IX, XI, XIII Міжнародних науково-практичних конференціях «Військова освіта та наука: сьогоднішня та майбутня» (м. Київ: 14-16.10.2008; 25-26.11.2010; 22.11.2013; 27.11.2015; 25.11.2016); міжнародних науково-практичних конференціях «Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих вчених» (м. Київ: 23-24.04.2009; 23.04.2010); науково-практичних конференціях «Актуальні задачі фінансового, психологічного, правового, топогеодезичного, радіотехнічного та лінгвістичного забезпечення ЗСУ» (м. Київ: 28.04.2010; 28.04.2011); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасні проблеми розбудови ЗСУ» (м. Київ, 26.04.2013).

Публікації. Основні положення та результати дисертації опубліковано

у 21 науковій праці, з яких 10 у наукових фахових виданнях України, 1 в іноземному науковому періодичному виданні та 10 тез доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації складається із анотації, переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, що включають десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (602 найменування), додатків. Загальний обсяг дисертації – 285 сторінок, з яких: основний текст – 212 сторінок, список використаних джерел – 53 сторінки. Додатки розміщено на 8-и сторінках.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

1.1. Історіографія та методологія дослідження проблеми

Складність історіографії та методології дослідження процесу реалізації військового законодавства України зумовлена відсутністю не тільки в сучасний період, але і в минулому системи науково-теоретичних, спеціально-спрямованих військово-юридичних напрацювань з цієї проблематики. Для досягнення мети дослідження необхідно за допомогою діалектичного, історико-правового, порівняльного методів визначити ступень розробки проблеми у працях українських та іноземних вчених. Як філософів, юристів, істориків, так і представників інших галузей наук (воєнних, державного управління). Враховуючи закономірності осмислення та засвоєння наукових знань, ми пропонуємо весь масив наукових праць за темою дослідження розподілити за етапами: античного, дорадянського, радянського та пострадянського розвитку наукової думки на українських землях та за її межами.

На підставі аналізу наукової літератури, ми можемо стверджувати, що перші наукові ідеї, пов'язані із належною реалізацією військового законодавства держави виникли ще в античні часи. Цьому сприяло існування вже у давньоримській юриспруденції спеціального терміну «Praestare», який використовувався для визначення належної реалізації постанов сенату [1]. Про важливість вирішення проблем, пов'язаних із реалізацією військових законів свідчать праці Платона («Закони» [2, с.689-692], 360-347 pp. до н.е.), в яких знаходимо думки не тільки щодо необхідності прийняття військових законів, але і правові засоби їх реалізації: юридичні механізми стимулювання військової служби; охоронні приписи, види покарань за ухилення від військової служби, добровільну здачу у полон, дезертирство, втрату зброї,

інші військові злочини; а також процедуру військово-суддівського правозастосування. Аристотель («Політика», 335-322 рр. до н.е.) приходять до логічного висновку, що військове законодавство потребує вдосконалення, так як повинно застосовуватися як під час війни так і в мирний час [3, с.690]. Марк Тулій Цицерон (106-43 рр. до н.е.) у діалогах «Про державу» та «Про закони» [4] стверджував, що при гуркоті зброї закони замовкають. Але у «Трьох книгах про право війни і миру» Г. Гроцій (1583-1645) доводив, що: «не слід ні розпочинати війну, ні продовжувати розпочату війну інакше, як дотримуючись меж права і добросовісності» [5, с.51]. Про зв'язок між національним законодавством і військом зазначав Н. Макіавеллі у праці «Государ» (1513-1515 рр.), стверджуючи, що у всіх державах основою влади «служать добрі закони і добре військо» [6]. Вже у XVIII ст. Ш. Монтеск'є зауважував, що головне «не те, чи добрі там закони, а те, як вони застосовуються, бо добрі закони зустрічаються повсюди» [7, с.318].

Не зважаючи на це, тривалий час спеціальні теоретико-правові наукові дослідження із обраної теми ні за кордоном, ні на українських землях не здійснювалися, а приписи військового законодавства були «вкраплені» в акти загального законодавства. У XVII-XVIII ст. норми військового законодавства стали традиційно виокремлювати від загального законодавства, що пояснюється появою військового стану, необхідністю унормування досягнень воєнного мистецтва в організації та удосконаленні форм застосування постійного війська, з його особливим положенням та винятковістю функцій у механізмі держави. Особливості реалізації військового законодавства на думку Н.К. Ренненкампа проявлялися, зокрема, при особистому затриманні військового, у призупиненні приватних процесів щодо осіб військового стану, іноді у способі складання заповітів, інших випадках [8, с.231]. Ми розуміємо це як узагальнений підхід.

Із середини XIX ст. у зв'язку із кодифікацією військового законодавства на українських землях у складі Російської імперії (далі – РІ) з'являються перші спроби наукового осмислення окремих проблем його

реалізації: спеціальні дослідження М.М. Михайлова у формі посібників для ВНЗ з навчального курсу «Військові закони» [9]; оглядові розділи з військового законодавства у енциклопедичних виданнях [10]; дослідження теоретичних проблем правосуддя та правопорядку у військах [11], наукові праці за характером воєнно-юридичних енциклопедій. Але вони лише побічно торкалися деяких проблем реалізації приписів окремих підгалузей системи актів військового законодавства.

Найважливіше теоретико-методологічне значення, як передумова системного наукового аналізу військово-адміністративних аспектів реалізації актів військового законодавства, на наш погляд, має праця відомого німецького правознавця Лоренца фон Штейна «Вчення про військовий побут як частина науки про державу» [12, с.54], що з'явилася у 1872 р. у науково-юридичній німецькій літературі, а з 1875 р. поширена в РІ. Важливо те, що у передмові до цієї праці у 1873 р. проф. А. Ертель окрім визнання воєнного права наукою в системі юридичних наук, виокремлення воєнного (зовнішнього) та військового (внутрішнього) права держави, обґрунтував його особливу роль у процесі реалізації військового законодавства - сприяння воєнному мистецтву у застосуванні своїх правил на полі бою; встановлення межі застосування на практиці удосконалень військово-технічного мистецтва та обмеження їх крайньою необхідністю. Привертає увагу його виважена позиція щодо ролі та місця у цьому процесі Воєнної адміністрації, яка визнається ним як «мистецтво застосовувати постанови воєнного права до конкретних випадків, сприяти його удосконаленню, вказуючи на недоліки та неповноту закону, які обумовлюють незастосування його на практиці» [13, с.13-31].

В подальшому дослідження від емпіричних воєнно-адміністративно-судових методів діяльності органів військового управління та військових судів [14], завдячуючи праці проф. А. Ертеля, А.М. Добровольського «Військове право» (1911), переходять до теоретико-правової методології (тлумачення військово-правових норм при їх застосуванні). У результаті

застосування логічних методів теоретичного аналізу з'являються військово-правові акценти і у загальнотеоретичних працях з обраної тематики. М.А. Гредескул у праці «До вчення про втілення права...» (1900), обґрунтовуючи фізичний примус, як засіб втілення права, надає домінуючого значення війську як гаранту державного правопорядку: «якщо ця організація фізичної сили виходить із пут покори, то із гаранта права вона перетворюється у найвеличнішу перешкоду для його правильного здійснення» [15, с. 36]. Щодо ролі війська при втіленні верховної волі держави, але обмеженої правом, зазначав А.П. Греков у праці «Правове положення армій у державі» (1908 р.) [16]. Слід виокремити монографію М.І. Фалєєва «Цілі військового покарання» (1902 р.), який, застосовуючи порівняльно-правовий метод, вперше здійснив теоретико-правову характеристику військового покарання, як одного із правоохоронних засобів військового порядку у процесі реалізації матеріальних та процесуальних приписів військово-дисциплінарного, військово-кримінального, військово-пенітенціарного законодавства РІ та провідних європейських держав того часу [17].

Не зважаючи на інтенсифікацію теоретичних загально-правових досліджень, навіть на поч. ХХ ст. науковці ще не розрізняли поняття реалізації від застосування, як його особливої форми. А. Меркель [18], Є.В. Васьковський [19] розглядали правореалізацію як правозастосування та тлумачення. М.М. Коркунов підкреслював, що застосування норм позитивного права перш за все передбачає визначення того, що є саме істинна норма позитивного права [20, с. 333]. Є.М. Трубецькой, підтримуючи цю думку зазначав: «щоби застосовувати право, треба спочатку знати, що містять норми права, які регулюють у кожному відповідному випадку людські відносини. Треба знати, у чому заключається право і в чому не право, - а це можливо узнати із допомогою критики джерел права» [21, с. 135].

Поширенню теоретичних військово-юридичних досліджень у ХІХ - поч. ХХ ст. на українських землях сприяли навчальні посібники з Військової

адміністрації [22] та Військового законодавства [9], систематизовані збірники військових актів з коментарями [23] для підготовки офіцерів РІ. Але, не зважаючи на виокремлення військового законодавства, системні наукові дослідження теоретичних аспектів реалізації військового законодавства у дорадянський період були ще відсутні.

Не відбулося позитивних змін у цьому питанні і в радянській Україні. Адже військово-юридичний науковий центр традиційно знаходився у Москві, а радянське правознавство трактувало виокремлення військового законодавства в особливу галузь здобутком буржуазної юриспруденції [24, с. 142]. Це призупинило на тривалий час наукові дослідження проблем військового законодавства, та унеможливило їх відносно військового законодавства України, зокрема періоду збройних визвольних змагань України 1917-1920 рр., як «націоналістичних». В працях військово-політичних діячів, представників української діаспори, еміграції радянського періоду Д. Дорошенка [25], П. Скоропадського, С. Петлюри [26], М. Капустянського [27], Л. Шанковського [28], З. Стефаніва [29], І. Крип'якевича, Б. Гнатевича [30] знаходимо воєнно-історичну та поодинокі вкраплення історико-правової інформації з теми дослідження. Серед цих праць можливо виокремити 4-х т. зібрання С. Петлюри. Два перших томи опубліковані істориками української діаспори [31], третій [32] і четвертий [33] зусиллями проф. В.І. Сергійчука. Спадщина С. Петлюри охоплює період з 1902 по 1926 рр. і представлена нормативними актами Директорії за 1917-1921 рр. З 784 документів, статей і листів цього періоду, включених до III і IV тт., більше половини присвячені військовій проблематиці, формуванню Українських Збройних Сил. Їх аналіз підтверджує, що С. Петлюра був одним з не багатьох українських військово-політичних діячів, хто розумів значення належної реалізації саме українського військового законодавства для створення регулярної національної армії, як головної умови побудови Української держави (далі – УД).

У радянський період, наприкінці 30-х р. ХХ ст. виявилось, що

подальший розвиток війська та військової науки неможливий без наукових досліджень проблем військового законодавства. Активізації наукових досліджень в галузі військового законодавства сприяло утворення з 1936 р. військово-юридичного факультету при Всесоюзній правовій академії, а з 1939 р. Військової юридичної академії Робітниче-селянської Червоної армії (далі - ВЮА РСЧА) та проведення першої радянської науково-теоретичної конференції, яка закріпила основні напрями воєнної реформи у зв'язку із загрозою війни. І як наслідок - перші теоретико-правові та історико-юридичні наукові розвідки радянського військового законодавства, що були здійснені вже під час війни та активізувалися у післявоєнний період у працях радянських науковців: А.Є. Луньова, М.А. Виноградова [34], А.М. Антошина [35], С.С. Студенікіна, А.А. Максимова, П.І. Романова [36]. Особливо слід підкреслити праці С.С. Студенікіна «Радянська адміністративно-правова норма та її застосування» (1949 р.) та А.А. Максимова «Радянські військово-правові норми та їх особливості» (1950 р.), які розпочали системні теоретико-правові розвідки проблем реалізації норм радянського військового законодавства. Але, розглядалися вони переважно з позицій ідеологічно-заангажованих, як військово-адміністративні, що втілюються у формі застосування, переважно з позиції владних рішень, наказів командира-єдиноначальника.

У «післясталінський» період, з урахуванням змін у воєнній науці, зміни в системі військового законодавства стали предметом обговорення на науково-практичних конференціях з військового права (1954, 1956, 1972, 1989 рр.). Увага стала приділятися теоретичним проблемам військово-юридичної науки, а зокрема місцю військового права в загальній системі права та визнанню його у якості самостійної комплексної галузі радянського права [37, с.23]. Але теорія реалізації військового законодавства знову не отримала наукової уваги. Основною перешкодою ми вважаємо рішення сесії Ради ВЮА 15.04.1954 р. щодо неспроможності та шкідливості Концепції військового права. У результаті чого цілеспрямовані військово-правові

теоретичні дослідження були згорнуті. Але і в цей період слід відзначити праці Г.Н. Колібаби [38], А.І. Лепешкіна, С.І. Сидорова, І.С. Михайлова, І.Ф. Побежимова [39], які досліджуючи, хоча і з елементами ідеологічного забарвлення, окремі військово-адміністративні проблеми органів військового управління (далі – ОВУ), пов'язані із зміцненням єдиноначальності, військової дисципліни, законності, сприяли накопиченню наукових знань для теоретико-правових досліджень проблем реалізації військового законодавства.

Але більшість військово-юридичних наукових досліджень цього періоду здійснювалися у фарватері загальнодержавної наукової дискусії з питань застосування правових норм, що розпочалася статтею І.Є. Фарбера (1954 р.) [40] та завершилась редакційною підсумковою статтею юридичного видання (1955 р.) [41]. Науковцями (Д.А. Керімовим, П.Н. Галаною, А.М. Васильєвим, М.П. Хангаловим, А.М. Данієлянком) було обговорено та визначено характерні ознаки правозастосування як особливої форми реалізації права, склад його суб'єктів.

У 60-80 рр. ХХ ст. напрям військово-правових досліджень був скерований на удосконалення практики застосування військово-кримінального законодавства, на прокурорсько-слідчі, практично-прикладні аспекти при дослідженні питань, пов'язаних з незадовільною реалізацією окремих підгалузевих приписів військового законодавства ОВУ та військової юстиції. Це засвідчують дисертаційні дослідження В.П. Федорченка «Нагляд військової прокуратури за дотриманням законів в частинах і з'єднаннях РА та ВМФ» (1964 р.), В.Н. Гречухи «Нагляд військового прокурора за виконанням законів в діяльності військових слідчих» (1974 р.), Б.Ф. Старова [42], В.А. Бобреньова «Нагляд військового прокурора за виконанням законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної державі» (1989 р.). Серед праць військово-кримінального, теоретико-прикладного спрямування найбільш ґрунтовною є докторська дисертація Х.М. Ахметшина «Основні питання теорії радянського військово-кримінального законодавства

та практики його застосування» (1975 р.). Близькою до теоретико-правової є праця В.М. Хропанюка «Соціальні норми та їх вплив на зміцнення радянського військового правопорядку» (1973 р.) [43, с.91], в якій аналізується вплив радянського військового законодавства на військовий правопорядок, як порядок військових відносин, що утворюється в результаті реалізації норм військового законодавства. Але автор обмежується військово-соціальними нормами радянського періоду. Характерною рисою досліджень цього періоду була їх політизація, пониження значення військового законодавства провідних західних держав. Це ілюструють наукові праці: А.А. Віхрова «Військово-кримінальне право США, його реакційна сутність» (1973 р.), А.М. Соколова «Реакційна сутність військового законодавства ФРГ» (1978 р.), В.П. Серьогіна «Законодавство США про військову службу та його антинародний характер» (1970 р.) [44], «Військове право США та його реакційна сутність» (1981 р.).

Так, з 1954 р. у радянській військово-юридичній науковій школі визначилися два концептуальні підходи у дослідженні теоретичних проблем військового права: у рамках загальної системи права та у рамках визнання концепції військового права як самостійної галузевої воєнно-юридичної науки. Останній підхід, в силу відсутності єдиної наукової позиції, реалізований після створення у 1979 р. дисертаційної ради за спеціальністю «20.02.03. Військове право. Військові проблеми міжнародного права» та залишається домінуючим у РФ навіть при відсутності Концепції військово-правової реформи [45].

Це підтверджують праці, виконані за цією спеціальністю, в яких досліджуються окремі аспекти реалізації військового законодавства: Г.М. Корольова «Правове регулювання реалізації права військовослужбовців на свободу віросповідання» (1994 р.), Ф.С. Бражника «Актуальні проблеми удосконалення та застосування до військовослужбовців норм загальної частини кримінального законодавства РФ» (1996 р.), І.В. Холодкова «Право скарги військовослужбовців і організаційно-правові форми його реалізації»

(1998 р.), Л.М. Пчелінцевої «Форми реалізації права на житло громадян, звільнених з військової служби в РФ» (1999 р.), В.М. Старцуна «Юридичні гарантії реалізації прав громадян, звільнених з військової служби» (2000 р.), Ю.А. Корольова «Деякі питання удосконалення діяльності військових судів у механізмі реалізації прав і законних інтересів військовослужбовців» (2003 р.), С.І. Леншіна «Правозастосування як форма реалізації соціально-економічних прав військовослужбовців» (2003 р.), Н.Ю. Сороки «Конституційні права, свободи, законні інтереси військовослужбовців, осіб, звільнених з військової служби, та членів їх сімей: питання теорії та практики реалізації» (2004 р.), А.П. Чижика «Юридичні гарантії реалізації прав членів сім'ї загиблих (померлих) військовослужбовців» (2005 р.), К.С. Лиховидова «Проблеми законодавчого забезпечення та практики реалізації юридичної відповідальності військовослужбовців» (2005 р.), С.В. Шанхаєва «Аналогія закону (права) та удосконалення правозастосовної діяльності при реалізації житлових прав військовослужбовців РФ» (2009 р.), Р.А. Колесова «Антикорупційна експертиза правових актів у МО РФ» (2011 р.) [46,481-507].

Слід відзначити докторську дисертацію В.М. Корякіна «Правові основи військово-соціальної роботи у Збройних Силах РФ» (1998 р.), в якій досліджується проблема створення ефективного механізму реалізації військово-соціальних приписів за посередництвом військово-соціальної роботи, як виду правозастосовної діяльності [47]. А також порівняльно-правове дослідження Ю.І. Мігачева «Правові гарантії реалізації статусу військовослужбовців» (1999 р.) [48], в якій визначено механізм правових гарантій реалізації прав та обов'язків військовослужбовців, законності притягнення їх до відповідальності.

Але усі вищезазначені праці, як показує їх аналіз, питання ефективності процесу реалізації військового законодавства досліджують лише фрагментарно, в контексті та у зв'язку з висвітленням інших військово-юридичних проблем, під окремим кутом реалізації суб'єктного права, що

лише у незначній мірі компенсує відсутність спеціалізованих військово-теоретичних напрацювань.

Фундаментальний науково-теоретичний вплив, аксіологічне та діалектико-гносеологічне значення для методології дослідження проблем, пов'язаних з реалізацією військового законодавства України, мають праці, присвячені загальнотеоретичним проблемам правореалізації, таких відомих радянських вчених у галузі загальної теорії держави і права як С.С. Алексєєв [49], Ю.М. Бро [50], Ю.І. Гревцов [51], В.В. Лазарєв [52], П.Є. Недбайло [53], А.С. Піголкін [54], Ю.С. Решетов [55]. Хоча більшість праць за деяким виключенням присвячені правозастосуванню норм законодавства СРСР. У пострадянський період слід відзначити праці російських науковців: М.М. Вопленка [56], Л.М. Завадської [57], Р.З. Лівшиця [58], М.Н. Марченка [59], В.М. Протасова [60], які дослідили нові аспекти процесу (механізмів) реалізації сучасного позитивного права. Особливої уваги заслуговує наукове дослідження В.А. Сапуна, присвячене інструментальній теорії правових засобів та механізму реалізації права [61].

Серед сучасних українських досягнень слід назвати праці: С.В. Бобровник [62], О.Л. Богінич [63], Д.О. Бочарова, М.Д. Гнатюк [64], В.О. Котюка, М.Г. Кравченка [65], Л.О. Макаренко [66], В.М. Марчука, А.М. Перепелюк [67], М.Б. Рісного [68], О.Ф. Скакун, Т.І. Тараконич, Г.Г. Шмелевої [69]. Особливої уваги заслуговує енциклопедична «Теорія права і держави» О.Ф. Скакун (2016 р.), яка дослідила теорію процесу реалізації позитивного права. Слід відзначити працю Д.О. Бочарова «Доказування у правозастосовчій діяльності: загальнотеоретичні питання» (2007 р.) [70], в якій визначені основні функції правозастосовчої діяльності (індивідуальна регламентація та правозабезпечення). Більшість положень є логічними, але потребують подальших наукових розробок.

З утворенням суверенної держави Україна активізувався інтерес українських науковців до ЗС України, зокрема до історико-правових проблем їх створення, становлення, реформування; ефективності військового

законодавства на українських землях. Важливе історичне, історико-теоретичне, історико-правове, військово-історичне значення за темою нашого дослідження мають сучасні дослідження Ж.О. Дзейко, М.В. Герасименко, В. Гриневича, С.С. Корольова, І. Крип'якевича, А.Ф. Лозинського, А.В. Лубенець, Міна Ж.В., Б. Монкевича, А.Л. Папікяна, Н.Т. Стукаліної, О.О. Шевченка, Б. Якімова. Серед яких слід відзначити історико-теоретичне - Ж.О. Дзейко «Законодавча техніка в Україні» (2007 р.); військово-історичні дослідження С.С. Корольова «Соціальний захист військовослужбовців ЗС України (1991-2005): історичний аспект» (2006 р.), Н.Т. Стукаліної «Запровадження військового права в ЗУНР» (2004 р.), А.В. Лубенця «Творення українського військового флоту в добу ЦР» (2002 р.), А.Ф. Лозинського «Збройні Сили Австро-Угорщини (1867-1918)» (2006 р.), які торкаються окремих проблем становлення, якості та ефективності реалізації приписів військового, військово-соціального, військово-освітнього, військово-морського законодавства України та на українських землях у складі інших держав в історичній ретроспективі та в сучасний період.

Окремий внесок за темою нашого дослідження внесли сучасні вітчизняні представники не юридичних (державного управління, педагогічних, воєнних) галузей наук: В.О. Шамрай, М.М. Пальчук, М.І. Нещадим, які дослідили тенденції розвитку та удосконалення державного управління ВФ ВОД, будівництва ЗСУ, військової освіти України. Нами відзначена праця В.О. Шамрая «Державне управління військовими формуваннями Воєнної організації: стан та тенденції розвитку в сучасній Україні» (1999 р.) [71], в якій визначена система способів забезпечення «правозаконності» у діяльності військових формувань (далі – ВФ), як реальний стан суспільних відносин, що є результатом практичного здійснення норм через аналіз удосконалення системи сприятливих факторів, реалізацію концепцій моделювання нормативної поведінки, саморегулювання соціальної поведінки військовослужбовців.

Сучасні вітчизняні теоретико-правові дослідження представлені

працями: Т. Матвєєвої, М.В. Кравчука, В.А. Довбні [72], Т.О. Подковенко [73], Вовка О.Й. [74], які розглядають окремі теоретичні аспекти реалізації військового законодавства переважно з історико-правових та військово-історичних позицій минулого української держави та її війська.

У 1990 р. з'явилося перше пострадянське дослідження Т. Матвєєвої щодо організаційно-правових основ військового будівництва радянської України у 1917-1919 рр. [75], яке, на жаль, зберігає елементи радянського суб'єктивізму.

Особливе теоретико-методологічне значення для дослідження сучасних проблем реалізації військового законодавства України має комплексне історико-правове та теоретико-юридичне дослідження М.В. Кравчука «Правові основи будівництва Національних Збройних Сил України в 1914-1993 рр.: (Організація, структура, штати)» (1997 р.) [76].

Вченим здійснено ґрунтовний порівняльно-правовий аналіз військово-службового законодавства України у визначені історичні періоди. Високо оцінивши рівень національної військової законотворчості у перші пострадянські роки, автор прийшов до висновку щодо поступового погіршення ефективності процесу його реалізації за браком повноцінних механізмів реалізації закону та науково-обґрунтованих концептуально-програмних актів військового будівництва. Автор розкрив окремі недоліки правового забезпечення війська, актів військового законодавства, визначив чинники якості механізму правового регулювання (далі –МПР) у військовій сфері, навів класифікацію передумов ефективності військових приписів, привернув особливу увагу на необхідність утвердження та реалізації у військовій сфері принципу верховенства права.

Але, погоджуючись із багатьма положеннями, слід визнати дискусійність деяких із них. Це стосується авторської характеристики МПР у військовій сфері, який він не розкриває та ототожнює із законотворчістю; якість МПР пов'язує виключно із т. з. «ефективностями», під якими розуміє «цінність», «економічність» та знову «ефективність». Помилковою виглядає

пропозиція щодо бюджетно-законодавчого закріплення ДП реформування ЗСУ, яка як відомо, затверджується указом Президента України. Разом з тим, процес реалізації військового законодавства у структурі МПР залишено поза увагою науковця.

Окремі сучасні теоретико-прикладні аспекти реалізації військово-соціального, військово-господарського, військово-цивільного, військово-адміністративного, військово-дисциплінарного, військово-кримінального, військово-міжнародного, військово-судового законодавства України побічно опрацьовані у рамках загальних різногалузевих юридичних наук у працях вітчизняних юристів: В.М. Александрова, В.П. Базова, В.В. Бондарєва, В.О. Бугаєва, Є.І. Григоренка [77], С.І. Дячука, О.О. Зархіна, Л.В. Зіняка, М.І. Карпенка, І.Ф. Коржа, І.М. Коропатніка, Л. Мойсея, С.П. Пасіки, В.Й. Пашинського, С.Ю. Полякова, О.С. Ткачука, М.С. Туркота, С.С. Тюріна, Д.О. Хом'якова, В.П. Шевченка [78].

Серед праць, присвячених теорії військово-кримінального права та процесу, слід відзначити комплексне монографічне дослідження С.І. Дячука «Юридична природа виконання наказу; кримінально-правова оцінка діяння особи, що віддала чи виконала протиправний наказ» (2000 р.), який запропонував критерії кримінально-правової оцінки діянь особи, що віддала чи виконала наказ, зокрема меж покори отриманому наказу та відповідальності за виконання злочинного наказу в умовах військової служби та військово-суддівського правозастосування.

Позитивно оцінюючи розмежування наказів на законні, правомірні, протиправні, злочинні та явно злочинні, на наш погляд, залишається спірною авторська концепція ступеня обов'язковості їх виконання та виконання обов'язкового наказу.

Серед досліджень, присвячених військово-службовим відносинам, слід відзначити працю І.Ф. Коржа «Військова служба в Україні: вступ, просування, припинення» (2005 р.) [79], який проаналізував окремі теоретико-прикладні адміністративні аспекти реалізації законодавства,

пов'язані із проходженням військової служби. Цілком виважені пропозиції автора щодо удосконалення юридичних підстав та механізмів звільнення з військової служби; юридичної відповідальності військовослужбовців; інституту військової служби в контексті реалізації Концепції реформування державної служби; законодавчого закріплення системи правових гарантій військово-службової діяльності, засобів і способів забезпечення реалізації та захисту прав і свобод військовослужбовців.

Але, дослідженням реалізації тільки військово-службових адміністративних правовідносин не може обмежуватися весь спектр проблем реалізації військового законодавства, як комплексної галузі системи законодавства України.

Це доповнює праця В.Й. Пашинського «Конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні» (2007 р.) [80], в якій досліджено сучасну систему державно-правових гарантій (нормативних і організаційних), їх поняття, зміст, класифікацію та ефективність у механізмі реалізації конституційних прав і свобод військовослужбовців. Пропозиції автора по удосконаленню механізмів реалізації військово-соціального законодавства є виважені, але обмежені використанням виключно конституційних прав військовослужбовців. Залишено поза увагою проблематику механізму гарантованого використання конституційних прав і свобод військовослужбовцями поза правовідносинами.

Вітчизняні дослідження за наукової спеціальності «20.02.03. - Військове право; військові аспекти міжнародного права», в наслідок її вилучення рішенням Голови ВАК України від 28.11.2000 р., представлені виключно працями науковців лише дворічного періоду (1998-2000 рр.). Зокрема, В.В. Чумака «Законодавче регулювання підстав дисциплінарної відповідальності військовослужбовців: науково-теоретичний та прикладний аспекти» (1998 р.), С.Д. Русу «Захист прав військовослужбовців у зобов'язаннях, що виникають внаслідок заподіяння шкоди джерелом підвищеної небезпеки» (1998 р.), М.В. Макухіної «Контракт про

проходження військової служби громадянами України» (1999 р.), Ю.В. Білоусова «Судове провадження у справах за скаргами військовослужбовців на неправомірні дії і рішення органів військового управління та військових посадових осіб» (1999 р.). Але розробок теорії військового права праці не містять, торкаються побічно лише прикладних аспектів деліктних зобов'язань військовослужбовців, реалізації деяких приписів військового законодавства України, пов'язаних із проходженням військової служби за контрактом, суб'єктивними правами військовослужбовців на судовий захист від неправомірних військово-управлінських діянь [81, с.101].

Вони представлені на сьогодні у рамках загальної теорії права лише працями М.М. Прохоренка «Система військового законодавства України» 2007 р. [82] та П.П. Богуцького «Військове право у системі права України» 2009 р. [83]. Ці праці присвячені вирішенню найважливіших доктринально-концептуальних, теоретико-правових проблем обґрунтування системи військового законодавства України та визнання військового права в системі права України. Але, логічні після цього, спеціальні теоретико-правові дослідження процесу та механізмів реалізації сучасного військового законодавства України відсутні. За 25 років існування ЗСУ, лише 24.12.2009 р. було проведено цільову Науково-практичну конференцію, присвячену актуальним проблемам розвитку військового права України [84], пропозиції якої так і залишилися на папері.

1.2. Генеза правових засобів реалізації військового законодавства України

Пізнати у повній мірі будь-яке суспільно-політичне явище можливо тільки через дослідження його генезису. Генезис - це історія становлення і розвитку явища, що являє собою органічну єдність кількісно або якісно різноманітних історичних етапів, які, будучи об'єктивованим виразом дії

процесів зміни та розвитку, відображають їх автономний час і знаходяться між собою в генетичному зв'язку [85, с.81].

Військове законодавство як система позитивних актів держави залежить від прояву її політичної волі щодо порядку утворення, життєдіяльності, розвитку її війська. Історія становлення військового законодавства держави вважається нами невід'ємною складовою її воєнної історії, передусім історії її воєнного мистецтва. В умовах історико-політичного становища українських земель, які протягом 755 років перебували у складі інших держав, генезис правових засобів реалізації військового законодавства України, необхідно досліджувати не лише через призму виключно української державності, але і в контексті логічного аксіологічного сприйняття взаємообумовлюючого, інтегруючо-синергетичного впливу воєнно-правових ідей титульних націй цих держав.

Перший період (IX-XIV ст.) пов'язаний із зародженням окремих елементів юридичного механізму реалізації приписів у військовій сфері. Їх базою вважаємо перші усні, а згодом письмові акти Київської Русі – тексти договорів Русі із Візантією (міждержавні договори), міжкнязівські договори, договори князів з дружиною та народом («ряди»). Дружина ще не була прив'язана до землі, зобов'язувалася вірно князю служити як його воєнна сила, а князь визначав її права і відношення народу до неї – «честь іже от князя» [86, с.19]. Міждержавними договорами врегульовувалися й військові правовідносини. У договорі 911 р. закріплено матеріальні процедури залучення руських дружин на службу у Візантію під час війн; викупу та повернення військовополонених (ст.9-11) [87, с.6-10]. У договорі 944 р. систематизовано викупні ціни військовополонених, зобов'язання Великого князя посилати загоны на боротьбу з ворогами Візантії (ст. 7,15) [87, с.30-35]. Правовою формою гарантування реалізації договорів була клятва - «рота» та її функціональна заміна - «хрестное цілування», без яких договір не набував чинності. Але зобов'язання не завжди виконувалися, адже руські дружини виступали з іншими державами проти самої Візантії. Договір 971 р. містить

зобов'язання руського князя утримуватися від походів проти Візантії, механізм гарантування («присягання на хрест») реалізації зобов'язань (ст. 4) [87, с.58-89].

Особливе місце серед джерел військового права України цього періоду посідає систематизований нормативний збірник давньоруського права - Руська Правда. Окремі приписи якої унормували статус різних категорій ратних людей у механізмі реалізації їх правосуб'єктності (князь, дружина, ополчення) з метою захисту життя, здоров'я, приватної власності князя, його лицарського оточення; механізм кримінально-правової охорони воєнної організації Київської Русі XI ст. (ст. 1,22,28,32,33 Короткої [87, с.77-80], ст. 3,9,10,86 Просторової [87, с.108-120] Руської Правди). Після розпаду Київської Русі удільні князя застосовували нормативні акти у формі грамот, уроків, уставів (князівське законодавство), в яких врегульовувалися й військово-службові відносини. З початком татаро-монгольської навали (XII ст.) починають укладатися міжкнязівські договори про оборонний союз. Договори князів цього етапу (XIII-XIV ст.) містять юридичні конструкції реалізації організації устрою давньоруського війська. Важливими були безстрокові договори галицьких князів Андрія і Лева з Пруським лицарським орденом хрестоносців 1308-1316 рр., Юрія II 1334 р., в яких встановлювався оборонно-наступальний союз проти Литви, Польщі, татар [88, с.19]. Їх юридичними гарантіями реалізації були грамоти, скріплені підписами князя і магістра ордену, представників Боярської ради, з прикладенням печаток князя і бояр.

Другий період, триваючий після розпаду Київської Русі та захоплення наддніпрянських українських земель литовськими князями (XIV-XVI ст.), відзначений окремими князівськими актами (грамоти, привілеї) з військових питань (унормовано процедуру звільнення дворян від військової повинності) [89, с.119] і спробами систематизації військового законодавства. Це було здійснено, але в межах окремого р. II. «Про оборону земську» Статуту Великого князівства Литовського (далі - Литовський статут) в ред. 1529 р.

[90, с.196-197], 1566 р. [91, с.30-42], 1588 р. [92, с.25-26]. Аналіз його змісту засвідчує перший практичний досвід систематизації матеріально-процедурних механізмів: прийняття рішення щодо оголошення воєнного стану; реалізації загальної військової повинності та порядку звільнення від її виконання (арт.1-3,9,11,12); порядку припису, мобілізації війська (арт.16,28-І); військової субординації та ієрархії військової старшини (арт.17-І); визначення критеріїв (віковий, статевий) придатності до військової служби (арт.12); порядку комплектування війська найманцями (арт.23,24); продовольчо-фуражного забезпечення; військово-кримінальної охорони матеріальних приписів. Унормовані юридичні конструкції складів військових злочинів: запізнення на військову службу (арт.13); її самовільне залишення (арт.10); втеча з поля бою (арт.14); марнотратство військового майна (арт.15); недбале несення вартової служби (арт.11-І); пограбування і насильство в поході (арт.21); привласнення знахідки на війні. Встановлені покарання: продовження терміну служби, штраф, звільнення з посади хоружего; втрата гідності, землі (маєтку, майна); смертна кара. Цей механізм застосовувався щодо шляхтичів. Вої каралися за нормами звичаєвого права. Заохочувальним засобом для шляхти було навчання військовій справі за кордоном (арт. 8 р. 3).

Військова повинність набула класовий характер, стала головним обов'язком шляхти (військова служба за власний кошт і сплата грошового збору). Державно-правовою гарантією реалізації військового обов'язку стає механізм санкціонованого землеволодіння. Для застосування Литовські статuti переписувалися, рукописи розповсюджувалися руською, польською, латинською мовами. Статут 1566 р. містив обов'язок доведення його приписів за кордоном і на місцях, щоб ніхто не посилався на їх незнання (арт.26). Статут 1588 р. визначав момент його чинності, спосіб доведення шляхом типографського друку, розповсюдження польською, руською мовами [93, с.29]. Його застосування у Київській, Подільській, Волинській губерніях припинено сенатським указом 25.06.1840. У Чернігівській, Полтавській -

04.03.1843 р. Зводом законів Російської імперії (далі – ЗЗ РІ). На наш погляд, Литовський статут не є власне військовим кодифікованим актом, як стверджує О.Й. Вовк [74], а скоріше ЗЗ феодальної держави. Але унормування вперше у його складі сукупності військово-службових, військово-кримінальних приписів (хоч і казуїстичних, без розподілу на матеріальні і процесуальні) сприяло виокремленню військово-правових відносин і правових засобів їх реалізації.

Третій період (XVI-XVIII) характерний тим, що з існуванням на українських землях Великого князівства Литовського і Королівства Польського розвивалася з 1492 р. і українська козацька державність в Запорізькій Січі (далі – Січі) на базі звичаєвого військового права. Писаних законів не було, а військове козацьке право ототожнювалося із законом. Норми звичаєвого права, які закладалися у Січі у XV-сер. XVII ст. закріплювали його військово-адміністративну організацію, порядок воєнної організації, ведення бойових дій, військово-судову процедуру, укладення окремих договорів, види злочинів і покарань. Незважаючи на військову суворість норм звичаєвого козацького права, в ньому була «чесність велика». Запорожці керувалися «старожитнім військовим звичаєм, словесним правом і здоровим глуздом» [94, с.188]. Козацтво відстоювало звичаєве військове право, побоюючись, що писане право обмежить козацькі вольності. Січ перетворилась на особливе демократичне, воєнізоване державне утворення, в якій законодавча влада належала народу (Січовій раді козаків як народному віче). Очолював військо Гетьман, який здійснював судочинство, нормотворчу діяльність. Порядок відправлення військового правосуддя визначався військовими козацькими звичаями, традиціями. Полковий суд виступав у ролі військово-польового суду. Вироки, винесені за злочини під час бойових дій, оскарженню не підлягали, виконувалися негайно. Реалізація звичаєвого козацького права, судового правозастосування відбувався прецедентним шляхом. Універсалом Короля Сигізмунда II Августа від 05.06.1572 в кінці XVI-поч. XVII ст. утворюється реєстрове козацьке Запорозьке військо, у

якому козаки підпадали під виключну юрисдикцію реєстрового війська яке мало свій «присуд» [95, с.136]. Але, постановою Сейма «Ординація Війська Запорозького реєстрового, що перебуває на службі Речі Посполитої» від 01.03.1638 були скасовані права реєстровців на обрання старшин, козацьке судочинство [96, с.104].

У результаті національно-визвольної війни (1648-1657 рр.) та створення української національної держави – Гетьманської України, на Січі припинили дію правові норми щодо відповідальності за злочини проти королівської влади. Встановлена сувора відповідальність за зраду українського народу, християнської віри, невиконання наказів військово-старшинської адміністрації. В умовах війни була поширена позасудова розправа. Значення найважливіших джерел козацького права набули рішення Військової Ради щодо війни і миру, укладання союзів з іншими державами, обрання вищих військових посадових осіб, включаючи Гетьмана. У червні 1648 р. Військова рада прийняла «Статті про устрій Війська Запорозького», що по суті стали тим основним законом, реалізуючи який, набули поширення правові акти воєнно-адміністративної влади, а ще більшої ваги акти правозастосування Гетьмана, як голови держави та ВГК у формі універсалів, наказів, ордерів, листів, декретів, грамот. Окрему групу становили загальнообов'язкові спеціальні універсали, які унормовували окремі військові питання, або накази воєнно-службового характеру [97, с.55-471] про мир і підготовку до війни, виступ полків у похід, припис до війська, звільнення від служби, призначення та звільнення з військових посад, надання військової допомоги, захист міст від військового постою, порядок забезпечення війська продовольством, наділення окремих полковників виключними військовими повноваженнями, несення сторожової служби, розквартирування військ, покарання «свавільних». Правові акти Гетьмана були актами прямої дії або реалізовувалися актами місцевої полково-сотенної адміністрації. Аналіз рішень генеральних і старшинських рад, а також механізмів реалізації указів і розпоряджень гетьмана переконує, що саме у

старшин полковничих, а не старшин генеральних, знаходилися контрольні повноваження у процесі реалізації актів гетьмана [98, с.115]. Універсали містили юридичні конструкції оголошення і доведення встановлених вимог; спостереження та контролю за виконанням їх приписів (доручалося полковникам). Застосовувалися превентивні механізми обов'язковості виконання приписів універсалів: публічні заяви, нагадування, застереження з посиланням на Бога, військові звичаї та вольності козацтва, раніш укладені міждержавні угоди, видані декрети. Охоронно-правовий механізм реалізації містив страх покарання на смерть неслухняних («свавільних») згідно з військовими артикулами («під ласкою нашою та карою військовою», «добром милувати, а злом карати»), делегування полковникам повноважень з покарання, як військовим надзвичайним судам. Формально-юридичними гарантіями чинності акту виступав авторитет Гетьмана як вищого військово-державного правителя, його власноручний підпис, скріплений печаткою війська Запорозького.

Але достатньої уваги унормуванню процедури реалізації універсалів не приділялось. Суттєвим недоліком було неналежне закріплення, навіть відсутність механізмів гарантування виконання правових норм [99, с.85].

Система злочинів і покарань запорозького козацтва вийшла за межі польсько-литовського законодавства. Але, як і раніше, каралися військові злочини: вбивство військового товариша, боягузтво на війні, дезертирство, ухилення від служби, образа військовими старшинами козацтва, нехтування козацької старшини, порушення правил несення служби, підкуп вартового, сприяння втечі в'язня, пияцтво у поході, невиконання військових наказів, постачання ворогам зброї, пороху, майна. Застосовувалися жорсткі санкції: смертна кара (розстріл, відрубання голови, утоплення, четвертування, повішання, закопування живим у землю); осліплення; залиття оловом горла; побиття киями.

Гарантією реалізації приписів військового законодавства у цей період стає «козацьке землевласництво» залежно від посади яку обіймав козак.

Після приєднання до Росії жалувана грамота від 27.03.1654 підтвердила Війську Запорізькому «їх права і вольності військові, які здавна бували при великих князях руських і при королях польських, великих князях литовських» та право судитися «у своїх старшин по давнішнім правам їх» [100, с.127]. Військове законодавство РІ в Гетьманщині до кінця XVII ст. не застосовувалося, окрім актів призначених для реалізації в Україні (указ від 20.12.1763 щодо необхідності застосування «Устава воинского» 1716 р. у козацьких військових справах) [101, с.4]. Але поступово, норми військового козацького права витискалися актами місцевої влади Гетьманщини, договірними актами з Росією, її систематизованими нормами військового законодавства.

Важливим свідченням розробки національних засобів реалізації військового законодавства є «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. [102] - проект Зводу законів українського права, не санкціонований законодавцем, але застосовувався до кінця XVIII ст. в українських землях судовими органами як досконалий коментар Литовського статуту. Порівняно з ним містив удосконалену гл. 5 «Про службу государеву військову і про порядок військовий». Унормував механізм реалізації загального військового обов'язку адаптований до козацького звичаєвого права для всіх 18 р., хто мав маєтність, знаходився на службі (права, обов'язки, матеріальні процедури, субординація, підстави звільнення); процедури козацького судочинства; логічну структуру військових злочинів, кримінальних покарань (смертна кара, відшкодування шкоди, позбавлення чину, переведення в рядові, тілесні покарання, вирахування платні, арешт). На поч. XVIII ст. в Гетьманській Україні визначені в/злочинами: відпустка з походу за хабар, приховування дезертирства (арт.10); дезертирство (арт.17); втрата прапора в битві (арт.13); насильство над населенням (арт.14); крадіжка у поході (арт.20); вбивство військового військовим (арт.15). До шляхти прирівняно реєстрових козаків. Право маєтності, землеволодіння обумовлено військовим обов'язком.

Систематизованим джерелом військового права українських земель у складі Речі Посполитої (далі - РП) були «Артикули військові» 1754 р. [103, с.80] - збірка постанов сеймів, гетьманських розпоряджень з військово-судового, військово-кримінального законодавства, військових обов'язків. Концептуальним засобом реалізації вбачається р. XI «Збройна сила народу» Конституції РП від 03.05.1791, який закріпив «загальний обов'язок народу на озброєну самооборону з метою збереження своєї цілісності», імперативне повеління війську як найшановнішої частини народної сили - охороняти кордони, загальний спокій держави, захищати народну конституцію, закон від його порушників, підкорятися виконавчій владі, присягати на вірність народу та королю [104, с.791]. Її нетривале застосування на українських землях припинилося 1793 р. внаслідок 3-го розділу РП.

Четвертий період (XVIII-поч.XX) відзначений реформаторськими військово-кодифікованими актами Петра I при створенні регулярного війська. Вони вперше виокремили та систематизували військові нормативні акти, які застосовувалися до кінця XIX ст., а із урахуванням правонаступництва та рецепції окремі юридичні конструкції зберегли свій дух і букву у сучасних національних військово-статутних актах. Основним є Статут військовий від 30.03.1716 р. [105] із 4 ч. у 3-х кн.: Статут військовий щодо посад генералів, фельдмаршалів і всього генералітету та інших чинів, яким при війську належить бути, та їх військових справ і поведінки, що кожному чинити повинно [106]; Артикул Військовий з коротким тлумаченням [107]; Коротке відображення процесів або судових тяжб [108]; Про екзерциції та приготування до маршу та посади полкових чинів [109]. Статут застосовувався до військових і поширений на загальне суддівське правозастосування. Перша частина містила приписи щодо організації війська, в/управління, в/служби, визначення військових керівних посад, звань, прав, обов'язків, повноважень військово-владних суб'єктів, які систематизували нормативну, інституційну та функціональну складові юридичного механізму реалізації військових указів (ордер, наказ, пароль,

лозунг) ГК військом. Приписи вимагали шанувати укази як повеління Государя, оголошувати підлеглим, передавати виконавцям, беззастережно виконувати, доповідати про їх виконання письмово; діяти з інструкціями ними затвердженими, щоб «укази у всіх пунктах без найменшого ухилення виконані були» (гл. IV). Унормовано інститут фіскалів, таємних наглядачів за виконанням норм військових статутів та указів (гл. XLII).

Друга частина являла окремо-систематизований охоронний правовий засіб у формі військово-кримінального закону. Містила перелік загальних, військових злочинів, види покарань, маніфест, військову присягу. Маніфест оголошував про загальнообов'язковий порядок застосування його приписів всіма підданими без розрізнення військових чинів. Щоб ніхто не міг оправдовуватися незнанням Військового артикулу, зобов'язано прочитувати його на оглядах, а в полках щотижня [108]. Військова присяга вимагала дотримання твердої військової дисципліни, свідомого виконання приписів військового законодавства (арт.35). Обов'язковість беззастережного виконання наказу підлеглим обумовлена виключно інтересами служби. Проявно незаконні накази він зобов'язаний оголошувати у військовому суді (арт.53). Невиконання указів, оголошених публічно у пароля або під барабанний бій, трубний звук тягнуло кримінальне покарання за непокору або невиконання наказу навіть у тих випадках, коли самі укази і не передбачали покарання за їх порушення. Крім того, текст артикулу мав тлумачення його приписів у формі роз'яснень законодавця. На думку П.О. Бобровського це вигідно відрізняло його від відірваних від конкретного змісту норм, абстрактних науково-теоретичних коментарів західноєвропейських військових артикулів [110, с.13]. Аналіз роз'яснень підтверджує їх органічну ясність, прямий виклад, зв'язок із повсякденною практикою правозастосування.

Вважаємо це вдалим правовим засобом наближення в часі й просторі офіційного тлумачення (роз'яснення) точного змісту військово-нормативних приписів до суб'єктів їх безпосередньої реалізації. Норми Артикулу

Військового та Короткого відображення процесів застосовувалися до видання Військово-кримінального статуту 1839 р. А система військових злочинів Артикулу Військового отримала розвиток у національному військово-кримінальному законодавстві – Кримінальному кодексу (далі – КК) України 2001 р. [111].

Третя частина - це Військово-судовий процесуальний статут, складений під впливом «Кароліни» 1532 р. (злиті обвинувачувальний і слідчий процеси). Військовий суд виокремлено від військової влади, але вирок щодо офіцерів не підлягав виконанню без конфірмації з боку вищого військового начальника. Тому приписи Статуту військового часто не реалізовувалися. Процедури розстрілу, покарання шпіцрутенами не унормовані. Четверта частина закріплює організацію польової, похідної, лагерної служби, а також механізми реалізації вартової, стройової, гарнізонної служби. Джерелами Артикулу військового, Короткого відображення процесів або судових тяжб вважають датські, французькі, англійські, голландські, германські військово-кримінальні закони [112]. Судові процеси складені по законах римського, германського, імперського, саксонського, данського, шведського права. Організація військових судів запозичена у шведів, форма процесу у німців, посада полкового аудитора та система покарань за данським Військово-судовим статутом 1683 р. [110, с.30]. Екзерциції за французькими і франко-саксонськими стройовими статутами [113, с.3].

З утворенням Військового Міністерства (1802 р.) поширилася практика доведення для застосування в різних хронологічних зібраннях актів органів військового управління: наказів по військовому відомству (26 томів за 1788-1821 та 52 т. 1869-1917 рр.) [114]; законів та постанов з питань військового управління (12 т. за 1816-1827 рр.); наказів Військового Міністра (51 т. 1839-1878 рр.). Зміни законодавства оголошувалися для реалізації у військах наказами по військовому відомству. Окремо видавалися циркуляри Гол. штабу (роз'яснювали «дух» законів, оголошували адміністративні розпорядження) [115, с.5]; накази ГШ; височайші накази щодо чинів

військових. Військовий Міністр вирішував питання, що походили не від якості законів, а від недолугості виконавців. Так закладався військово-відомчий, субординаційно-ієрархічний юридичний механізм реалізації з метою конкретизації, роз'яснення, застосування законоположень. Це вимагало систематизації військового законодавства як засобу комплексного упорядкування, оптимізації, оперативності процесу його реалізації.

Перший Звід військових постанов (далі – ЗВП) 1839 р. включав 2788 актів за 1649-1838 рр. Другий ЗВП 1859 р. (мав 6 Продовжень) зберіг його недоліки (застарілі норми, відсутність чіткої ієрархії актів, що вносили зміни). ЗВП 1869 р. (реформування військово-кримінального, військово-судового законодавства) був більш досконалий, до 1918 р. витримав 5 видань. Складався із 6 ч., кожна об'єднувала декілька книг (всього 24 кн.), опублікованих у XII т. До ч. 1 - Військові управління (кн. I-IV) ввійшли акти щодо системи управління у військовому міністерстві [116], військових округах [117], місцевих органах військового управління [118], у воєнний час [119]. До ч. 2 - Війська регулярні (кн.V-VIII) - про устрій, склад [120], їх комплектування [121], порядок проходження служби у військовому відомстві [122], нагородження військовослужбовців, їх соціальне забезпечення (пенсії, допомоги) [123]. До ч. 3 - Війська іррегулярні (кн. IX-XI) - про устрій, склад, козачих військ, їх управління [124]; порядок проходження служби та їх господарство [125]. До ч. 4 - Військові заклади (кн. XII-XVII) - про військові (інтендантські [126], артилерійські [127], інженерні [128], навчальні [129], лікувальні [130], тюремні [131] заклади. До ч. 5 - Військове господарство (кн. XVIII-XXI) - про військові заготівлі та будівлі [132]; організацію постачання військ [133] та військового господарства [134]; звітність. До ч. 6 - Статути військово-кримінальні (кн. XXII-XXIV) [135] ввійшли Військово-кримінальний, Дисциплінарний (далі-ДС), Військово-судовий статuti. Але, на ефективність застосування ЗВП 1869 р. вплинуло те, що видання книг затягнулося аж до поч. XX ст.

Враховуючи, що законом називалося будь-яке положення, затверджене

Височайшою владою, виокремлено 3 групи військових законоположень цього періоду: 1) систематичне ціле (ЗВП); 2) поточне військово-відомче законодавство; 3) законоположення, які не ввійшли до ЗВП: а) статuti; б) штати військ; в) табелі; г) циркуляри Гол. штабу; д) накази, розпорядження, інструкції начальників, які по відношенню до підлеглих мали силу закону [136, с.236].

Військове законодавство ХІХ-поч. ХХ ст. охопило ще більшу сферу військово-правових відносин, пов'язаних із реалізацією приписів для регулярних і іррегулярних військ щодо військово-адміністративного, військово-польового управління військ; організації управлінь, закладів військового відомства (ВНЗ); військової повинності, порядку проходження військової служби; комплектування військ; організації служби військ; військової геральдики; військового господарства, системи постачання військ; військово-соціального забезпечення звільнених, поранених, хворих, загиблих, членів їх сімей; військово-юридичної (кримінальної, дисциплінарної) відповідальності; військово-судового правозастосування; організації військово-пенітенціарної системи. Військово-соціальне забезпечення врегулював Статут про пенсії 1827 р. Нагляд за реалізацією законодавства про пенсії, пільги військовим, їх сім'ям покладался на начальників місцевих бригад. Рекрутський статут 1831 р. [137] замінений Статутом про військову повинність 1874 р. [138] який завершив перехід до загальної військової повинності.

Статут про військову повинність в ред. 1897 р. [139] (далі – Статут) був кодифікованим, але надмірно деталізованим, структурно громіздким, хоча містив роз'яснення деяких статей. Військова повинність проголошена загальним, особистим обов'язком кожного підданого чоловічої статі із заборонаю грошового викупу, заміни охотником. Унормовано надмірно-конкретизовану систему пільг (виключення, відстрочки, звільнення), що ускладнювало їх практичне застосування. Але розвинуто систему юридичних механізмів реалізації військової повинності: порядок приписки, призову,

жеребкування (ст.39-84); оголошення призову з негайним виконанням (ст.272); нагляд за виконанням правил обліку (ст.261-264); розгляд скарг (ст.220-234); система стягнень (ст.384-408) за порушення встановлених правил, порядок застосування Статуту (ст.503-504). Реалізація Статуту вимагала узгодження з ним військово-кримінального законодавства. Це здійснено Військовим статутом про покарання для армії 01.08.1875 р. який ст. 69 виключав кримінальну відповідальність за злочин, скоєний при виконанні закону або наказу.

На поч. ХХ ст. застосовувалися військові статути, положення, що видавалися окремими книгами [140] (СГС РІ 1884 р. [141], СВС РІ 1910 р. [142] ДС РІ 1915 р. [143]) та регулювали питання які не увійшли в офіційні зібрання. Їх окремі юридичні конструкції рецепійовані сучасними Статутами ЗС України.

Статут внутрішньої служби 1910 р. (СВС РІ) встановив загальним обов'язком: знання та додержання вимог всіх державних статутів та законів, виконання в точності всіх наказів старших начальників (крім явно злочинних); заборону посилається на незнання законів (ст.15,19). Правом і обов'язком командирів визначив нагляд за точним виконанням підрозділами законів, військових постанов, правил, розпоряджень в частині, що їх стосується, а підлеглими - обов'язків. Командир повинен надавати можливість підлеглим діяти та розпоряджатися в межах наданої їм законом влади, покладених на них обов'язків. У разі порушень закону, перевищення влади командир зобов'язаний відмінити такі розпорядження (ст.24). Головним «моралізатором» реалізації військового законодавства був обов'язок військових виконувати Святі заповіді Закону Божого. Процедура виконання релігійних обов'язків унормована СВС РІ.

У цей же період, у західноукраїнських землях (Галичина, Західна Волинь, Буковина, Закарпаття), включених до складу Австро-Угорської монархії, у 1772-1786 рр. відбувалася заміна військового законодавства РІ на австрійське. Військове законодавство Габсбургської імперії з часів Карла V

(1530-1566) розвивалося самобутньо. Військових кодексів до XV ст. не мало, домінували вплив єзуїтського ордену, інквізиції, запозичення з військового законодавства держав з якими воювали. У 1508 р. загони ландскнехтів отримали перші Військові артикули. П.О. Бобровський зауважив, що багато приписів Військових артикулів Максиміліана I 1508 р., Максиміліана II 1570 р. увійшло у шведські, німецькі, російські військові закони [112, с.209]. Кодекс Максиміліана II 1570 р. розділив злочини на військові та загальні, встановив систему покарань без їх вичерпного переліку, а право визначати вид покарання поклав на суддю. Тридцятирічна війна (1618-1648) призвела до руйнації догматів австрійської військової юстиції, але не знищила їх. Військово-кримінальні закони Фердинанда III 1642 р., Леопольда I 1665 р. застосовували устрашіння, система покарання нагадувала давньогерманський таліон: спалення, колесування, прожигання язика. Деякі новели допущені Військовими артикулами Леопольда I 1682 р., а Фердинанда III 1642 р., копіюючи артикули Максиміліана II 1570 р., унормували вимоги вірності імператору, покори владі, доброї поведінки [144, с.47-108]. Передбачено обов'язок доведення їх шляхом зачитування (арт.80). Полковники зобов'язувалися наглядати, щоб артикули читалися щомісяця або не менш раз у квартал. Солдат мав право звернення до шультгейса (військового судді), який зобов'язаний був розтлумачити їх зміст (арт.73). У другій пол. XVII ст. австрійські військові артикули підпали під вплив французького військового законодавства, механізмів його реалізації. Військовий артикул для армії у полі 1668 р. [145] містив покарання за загальні та військові злочини у в/час (арт. X), застосовуючи процедуру Кримінального уложення Св. Римської імперії - наказ, відданий публічно під барабанний бій про те, чого артикули навіть не передбачали, виконується як закон (арт. LIX). Цю рецепцію бачимо у Артикулі з коротким тлумаченням 1715 р. Петра I. Удосконалений Військовий артикул в ред. 1682 р. поширився на всі роди військ; розрізнив чини рядових, офіцерів, встановив їх ієрархію (арт.1); усунув релігійні відмінності (арт.2); покарання отримали міру, карались не

тільки кнехти, але і офіцери за невиконання наказів вищих офіцерів - на смерть (арт. 27,64); зобов'язав їх особисто знайомити солдат із військовими законами, щоби діяли у їх точній відповідності (арт.96), але, зберіг змішування загальних і військових злочинів [146].

Майже впродовж століття включно до військових реформ Марії-Терезії, її сина Йосифа, час яких співпав із входження західноукраїнських земель до складу Австрії, удосконалень військового законодавства не відбувалося, устрашіння в механізмі його реалізації на фоні загальної гуманізації набуло апогею. Обов'язок Генштабу містив реалізацію цісарського законодавства не лише у військовій сфері. Галичина стає полігоном для апробації австрійських законів. У Зах. Галичині 1796 р. та у Східній 1797 р. впроваджено КК, який скасував публічні покарання: удари, таврування, заковування; розмежував злочини і тяжкі поліцейські проступки, матеріальні, процесуальні норми, але посилив інквізиційний процес. У 1852 р. КК доповнено Військово-кримінальним кодексом 15.01.1855 р, який виключив застосування КК до військових. Військово-кримінальне застосування залишалось виключно архаїчним. З поч. XVIII ст. військовий суд під впливом «Кароліни», канонічного інквізиційного процесу при аудиторі перетворився в поліційно-адміністративний заклад, отримавши закріплення у «Короткому викладі процесу у військових судах імператорських полків» [147]. Від аудиторів (керівники правосуддя) вимагалися високі моральні якості, юридична освіта, ступінь доктора загального та військового права (Licentiatius). Не зважаючи, що у 1873-1918 рр. діяв новий КПК, у військових судах застосовували процедуру кримінального судочинства КК 1768 р. У Галичині він запроваджений 1774 р. в частині процесу [148, с.71] і застосовувався до Військового КПК 1912 р. [149, с.145].

Реформа кінця XVIII ст. ввела нові організаційні механізми (власник-полковник і полковий командир), обов'язкова військова повинність, централізовано-рекрутський набір із довічною службою. Лише умови служби

офіцерів визначались контрактом. У 1802 р. терміни служби залежали від роду військ (10-14 рр.), з 1848 р. єдиний термін - 8 р. З 1848 р. повинність із правом заступництва поширена на дворян. Закон «Про поповнення армії» 1858 р. встановив набір із механізмом *відкупу* [150, с.3]. Закон «Про військову повинність» 05.12.1868 встановив її як загально-особисту всіх підданих. Містив механізм відстрочки за сімейними обставинами, хворобою (ст.17), професійними ознаками (ст.26). Охоронний механізм передбачав здачу в рекрути, штраф, арешт до 6 міс.; продовження служби до 2 р. (ст.45-47). Особи, звільнені від служби, сплачували військовий податок [150, с.6-16]. Згідно Закону «Про ландвер» - формування королівств і земель, що утворювало частину збройних сил і у воєнний час призивалося для підкріплення армії, а в мирний для охорони внутрішнього порядку, мало однакові з нею знаки розрізнення, статути (ст.19). На поранених, вбитих, померлих чинів, членів їх сімей поширювалися права з соцзабезпечення армії, але військові закони застосовувалися до них в період мобілізації, а до офіцерів, якщо при скоєні злочину вони були у військовому мундирі. ГК ландвером здійснював нагляд за дисципліною військових на дійсній службі (ст.27); реалізацією наказів МО шляхом видання розпоряджень з доведенням до його відома про найважливіші з них (ст.28). Закон містив порядок набрання чинності, охоронний механізм реалізації положень [150, с.17-22]. Згідно Закону «Про ландштурм» [150, с.22-23] – формування, як самоврядне, організоване за повелінням Імператора ополчення, що перебувало під захистом міжнародного права (ст.8), мало особливості в правореалізації. За скоєння військових злочинів, дисциплінарних порушень санкції застосовувалися з дня призову до дня звільнення (ст.9); поширювалися права, встановлені військовим законодавством щодо нагородження, лікування, соцзабезпечення калік, вдів, сиріт загиблих. Дисциплінарні стягнення у загоні накладалися Радою у складі виборних начальника частини та її членів (ст.10).

Так, правові засоби реалізації військового законодавства на

західноукраїнських землях у складі Австрії в період XVIII-XIX ст. функціонували на основі інквізиційних механізмів без належного військово-законодавчого удосконалення. До того ж, у «двоєдиній» монархії утворилися «триєдині» ЗС – загальноімперські, австрійські, угорські із окремими ОВУ. Різноманітний національний склад, відсутність загальної системи, єдності в організації управління унеможливили уніфікацію правових засобів військової правореалізації. Введення німецької мови як єдиної державної, перевага особам німецького походження ускладнювали свідому саморегулятивну правореалізацію вояків на західноукраїнських землях [151].

П'ятий період пов'язаний із становленням Української держави доби збройних визвольних змагань (1917-1920) із притаманними йому етапами.

Законом «Про правонаступництво» від 25.11.1917 [152] підтверджена чинність російського законодавства, не скасованого універсалами, законами і постановами Української Центральної Ради (далі – УЦР) та Генерального Секретаріату. Серед військових законів цього етапу (04.03.1917-28.04.1918) слід виокремити: «Про відстрочку призову на військову службу і відкомандирування з Правобережної України громадян Української республіки» від 14.11.1917 [153]; «Про утворення Українського Народного війська» від 03.01.1918 [154, с.2] (організаційне розпорядження із строком «негайно», невизначеними правами, але зазначена мотивація, унормовані матеріальна процедура набору військових інструкторів, їх правовий статус, договірні умови прийняття: заохочувальна оплата, охоронний механізм); законопроект «Про політико-правове становище військових» [154, с.1] від 25.03.1918 (заборона використання активного виборчого права, деполітизація війська, але юридичні механізми гарантування реалізації відсутні). Новий закон набрав чинності з моменту його затвердження УЦР [155]. Більшість законів не містили таких конструкцій. «Тимчасовий закон про флот УНР» від 14.01.1918 р., набув чинності з його проголошенням, про що зазначено у законі [156]. Така практика ускладнювала встановлення початку їх дії, практичного застосування, особливо з огляду на тимчасовість деяких законів.

У механізмі реалізації військових законів присутні підзаконні урядові акти. Зокрема відозва 21.11.1917 «До війська українського» [157]; Статут «Вільного Козацтва України» від 13.11.1917 [158], Статут Української Народної Армії від 12.12.1917 [159] (затверджений всупереч закону Генеральним секретарем військових справ із зняттям відповідальності за його реалізацію). Зазначений механізм містив підзаконні накази військового відомства від: 08.11.1917 «Про заборону самовільного усунення з посад військового начальства»[160]; 17.12.1917 № 74 «Про встановлення системи посад в Армії УНР» [161, с.833]; 09.02.1918 № 18 «Про ліквідацію посад всіх колишніх військових комісарів, крім фронткових» [162]; 05.03.1918 № 46 «Про демобілізацію Армії в Україні» [163]; 13.04.1918 щодо посилення юридичної відповідальності за неналежну реалізацію заходів по демобілізації залишків імперської російської армії [164]; 01.04.1918 № 11, № 12 [165] унормування грошового забезпечення військ (матеріальне заохочення).

Слід виділити Статут Осібної Армії УНР, введений наказом Міністерства військових справ 28.01.1918 № 21 [166] (виборність командирів, принцип військово-суддівського правозастосування - керуватися «власною совістю й законами російського військового права, які не перечать УНР і Революції») [167]. Закладене свавілля потребувало розробки Військово-судового кодексу УНР. Адже Інструкція військовим революційним судам від 05.03.1918 р. [168] мала приписи відмінні від російського і національного законодавства (суд не був постійно діючим, без присяжних, вирок не підлягав оскарженню). Підрозділи Українських Січових Стрільців (далі - УСС) застосовували звичаєве право - діяли «стрілецькі суди» у складі рядових, вівся протокол, відсутність апеляції, вирок оскарженню не підлягав. Всупереч заборони ці суди виносили смертні вирок [169, с.187]. Статут, унормувавши права, обов'язки різних категорій вояків, не регулював їх підготовку. При навчанні старшин-інструкторів застосовували іноземні (переважно РІ) військові кодифіковані акти: ДС Французької армії, російські СГС 1913 р., муштрові служби 1912 р.,

польової служби 1912 р., Настанова зі стрільби з рушниць 1914 р., Розробки з саперної справи ген. В. Гурка, Військова гімнастика 1910 р. [170].

Так, за доби УЦР діяла лише деяка сукупність національного законодавства з питань військової сфери із іноземно-запозиченими засобами реалізації їх приписів. Характерною особливістю процесу реалізації військового законодавства зазначеного періоду була відсутність чітко врегульованих нормотворчих, підзаконних процедур та механізмів гарантування реалізації правових норм. Не вдалося прийняти жодного законодавчого акта з військово-кримінального, військово-судового законодавства, організації військової підготовки; не втілені механізми єдиного керівництва, деполітизації та департизації армії [171].

Конституція УНР за ЦР 29.04.1918 р. [172, с.73-77], задекларувавши державний суверенітет, самостійність, незалежність України, не мала механізму створення Української армії, що призвело до втрати держави.

Військове законодавство Української Держави (далі - УД) за Гетьмана П. Скоропадського (29.04.-14.12.1918), зважаючи на Умови німецького командування (заборона формування армії, можливість заміни військових та судових законів відповідними законами союзних держав) [173, с.31-32] почало створюватися лише влітку. Серед приписів загального законодавства у військовій сфері слід відзначити Маніфест РМ 29.04.1918 «Грамота для всього Українського народу» [174] із законами «Про тимчасовий державний устрій України» (7 актів), які закріпили конституційні основи правових засобів реалізації українського військового законодавства. Закон «Про Гетьманську владу» надав Гетьману правосуб'єктність Верховного Воеводи Армії і Флоту з правом затверджувати закони. Законом «Про Права і обов'язки Українських Козаків і Громадян» захист Вітчизни став святим обов'язком кожного козака і громадянина УД. Законом «Про закони» (ст.23-33) унормовано обов'язковість реалізації чинних законів; пріоритет військових законів, порядок їх застосування; законотворчості, тлумачення. На законодавчий відділ Військового міністерства покладена військова

законотворчість [175, с.188].

В системі актів військового законодавства УД слід виокремити Військову присягу 20.07.1918 [176], в якій громадяни присягали УД і Гетьманові (механізм ідеологізації та моралізації); Універсал Гетьмана від 16.08.1918 «Про відновлення козацтва як військового стану» [177] (реанімація механізму комплектування війська не «збільшовизованими» особами). Серед кодифікованих актів: ДС Українського війська, затв. Гетьманом 10.08.1918 [178] (система військово-адміністративних заохочень і стягнень, але імперського зразку); Статут військової повинності, ухв. РМ 08.11.1918 [179] (загально-особиста повинність, механізм звільнень за профознакою і сплатою військового податку; повна деполітизація армії) копіював СВП РІ від 01.01.1874 в ред. 1915 р. Серед законів: «Про загальний військовий обов'язок» від 24.07.1918 [180, с.183] (відновив військові ранги, порядок набору новобранців, підготовки військових кадрів); «Про політично-правове становище служачих Військового відомства» 01.08.1918 [181] (недотримання політичних обмежень прирівняв до військового злочину); «Про військову підсудність» від 30.05.1918 [182] (визначив підсудність справ у військових судах); «Про організацію військово-судових інституцій та їх компетенцію» від 21.06.1918 (удосконалив організаційні, матеріально-компетенційні, процесуальні процедури; звільнив стройових командирів від провадження дізнань; зобов'язав суди керуватися національними законами та імперським російським законодавством, яке не суперечило новим законам УД [183, с.280]; «Про вибори суддів до військових судів» від 24.10.1918. Серед підзаконних актів: постанова уряду від 15.11.1918 «Про правила і порядок застосування збройних сил» (супротив студентів проти реалізації військової повинності); накази Військового міністерства від 15.05.1918 «Про ведення діловодства у війську» [184, с.29] (українською мовою); 15.05.1918 № 155 «Про внутрішні відносини в Українській армії» (принципи законності, обґрунтованості покарання; охорони законом прав вояків; корисності проф. якостей в/с-не українців при безумовній їх вірності Самостійній Україні);

накази Військового міністра: від 29.06.1918 [185] «Про формування та комплектування регулярної національної армії» (на принципах патріотизму, національної свідомості, вірності ідеї незалежності України; заборона приймати бойових офіцерів, які склали більшість національно свідомих офіцерів); від 07.10.1918 № 583 «Про формування загону Січових Стрільців» [186]; від 20.11.1918 № 10 «Про введення Положення про військову цензуру» як додатку до ст.128 Положення про польове управління військами РІ 1914 р. [187].

Вважаємо, що за Гетьмана П. Скоропадського створювався розгалужений, комплексний, горизонтально й ієрархічно структурований військово-юридичний механізм реалізації актів військового законодавства [188].

Військове законодавство УНР за доби Директорії (19.12.1918-04.12.1919) представлено законами, підзаконними (урядовими, військово-відомчими) актами, зокрема кодифікованими, актами ОВУ [189].

Декларацією Директорії УНР 26.12.1918 проголошено відновлення дії законів УНР, скасування гетьманського законодавства [172, с.100]. Чинність російського військового не припинялася. Серед військово-законодавчих актів, затверджених Директорією УНР (ухвалених РНМ УНР), слід виокремити закони від: 25.11.1918 «Про створення Армії УНР» [190]; 27.11.1918 «Про мобілізацію» [191] (брак установ знижувала ефективність її реалізації); 13.01.1919 № 56 «Про заклик військових до дійсної служби» [192] (декларативний засіб мобілізації); 01.01.1919 «Про державну мову в УНР» (українізація війська)[193]; 07.01.1919 «Про поліпшення стану служачих в Дієвій Армії»[194] (механізм матеріального забезпечення, родин загиблих, поранених); 09.01.1919 «Про полегшення долі громадян, що їх покарано германськими та австро-угорськими військово-польовими судами»[195] (механізм амністії, реабілітації засуджених вояків); 18.01.1919 № 376 «Про додаткове наділення землею козаків УНР Армії»[196] (механізм стимулювання); 26.01.1919 № 102 «Про надзвичайні військові суди»[197]

(матеріальні і процесуальні норми; скасував військово-польові суди, смертну кару за дезертирство, застосування російського Військового статуту про покарання); 26.01.1919 № 448 «Про поліпшення стану служачих в Дієвій Армії УНР»[198] (механізм матеріального стимулювання, речове майно після 6 міс. служби ставало власністю фронтовика); 24.02.1919 «Про утворення посади Наказного отамана Народної Республіканської армії та обсяг прав і обов'язків Головного отамана та Військового міністра»[199] (розподіл правосуб'єктності ОВУ призвів до дезорганізації армії); 13.05.1919 «Про Державний інспекторат у в/частинах та інституціях УНР» [200] (механізм нагляду за реалізацією наказів командування); 15.09.1919 «Статут Державного інспекторату Армії УНР» (містив «Загальну інструкцію...» [201] як роз'яснювальний засіб реалізації його приписів); 31.07.1919 «Про карну відповідальність за продаж або відпуск спиртних напоїв військовим» [202] (кримінально-охоронний механізм); 01.08.1919 «Про впровадження в Армії УНР рангово-посадової системи» [203] (механізм військової субординації); 21.10.1919 «Про підвищення військовим кари за дезерцію під час війни» [204]. Серед підзаконних урядових актів, які оголошувалися наказами Військового Міністерства від: 10.01.1919 [205] про встановлення національних військових нагород (заборона носіння нагород РІ); 18.07.1919 № 366 «Про грошове та інше задоволення військово-служачих ЗО УНР» [206] (поширення законодавства УНР на УГА). Серед підзаконних військово-відомчих актів: затверджений Гол. Отаманом 21.01.1919 ДС Армії УНР [207] (національний військово-адміністративний охоронний механізм: поняття, принципи, матеріальні процедури накладання, виконання, оскарження дисциплінарних стягнень: догана усна віч-на-віч; у письмовій формі; в наказі; перед строем, позбавлення старшинського рангу, переведення у категорію штрафників); Скорочений ДС Армії УНР (12 п.), введений наказом Гол. Команди Військ УНР 24.05.1919 № 75 [208] (застосовувався під час бойових дій; передбачав два види покарань - каторгу до 12 р. та смертну кару за військові злочини, рецедивовані із Військового статуту про покарання РІ);

Муштровий статут для піхоти від 23.06.1919 [209] (стрільці застосовували Муштровий статут УСС, розроблений на рік раніше за зразком Австро-Угорської та Російської імперій) [72, с.151]; Статут залогової служби від 10.07.1919 [210] (до його прийняття застосовувався СГС РІ) [169]; Тимчасовий Статут внутрішньої служби (далі – СВС) від 30.07.1919 [211] (копіював СВС РІ від 01.03.1916); Військовий карний статут від 07.07.1919 (копіював українською мовою [212] Військовий статут про покарання РІ 1865 р.). Серед актів ОВУ (Гол. Команд, Управи, отаманів): наказ Гол. Отамана Військ 22.11.1918 [213, с.57] щодо створення військово-польових судів (призначалися наказом місцевої військової влади у складі прокурора, 2 старшин, 2 рядових, секретаря); наказ Гол. Управи ГШ від 01.01.1919 № 22 «Про організацію та підпорядкування військових частин української армії» [214] (рецепція Положення про польове управління військ у в/час РІ 1914 р.); від 09.04.1919 № 80 «Про нові ступені» [215] (система посад за ЦР, але із втратою посади втрачалося старшинство).

Через «отаманщину», відсутність окремих нормотворчих процедур, нівелюючих різницю між законами (тимчасовими та ненормативними), постановами, підзаконними актами, безсистемність та декларативність національно-військового законодавства, одночасну дію «українізованого» військово-кодифікованого імперського (російського, австро-угорського) законодавства, неналежне закріплення механізмів гарантування, детальних процедур реалізації зобов'язуючо-забороняючих військово-правових норм більшість актів військового законодавства УНР за Директорії не була втілена.

Військове законодавство ЗУНР, утвореної на українських землях (01.11.1918-07.1919) Австро-Угорщини представлено законами (постановами) Української Національної Ради (УНРА), Диктатора ЗОУНР); підзаконними урядовими, відомчими актами ДСВС та актами ОВУ (розпорядження, накази, поучення). Серед них слід відзначити відозви УНРА від: 01.11.1918 [216] (військовослужбовці-українці підпорядковуються УНР, наказам її військових органів управління; до прийняття законів УД діють

австро-угорські закони, які не суперечать основам УД); 05.11.1918 «Під оружжя»[217]. Серед законодавчих актів закони ЗУНР від: 13.11.1918 «Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії» [218]; 15.02.1919 «Про військові причинки» [219] (механізм грошового стимулювання вояків УГА, їх сімей); 19.02.1919 «Про виплату одноразового надзвичайного додатку вдовам і сиротам загиблих українських вояків» [220] (механізм соціальної підтримки); 15.03.1919 «Про чинитьби на воєнні цілі» [221, с.1] (зобов'язуючий механізм сплати військового податку і виконання трудової повинності); 14.04.1919 «Про земельну реформу» (надання землі в/с-інвалідам, вдовам, сиротам за умови закінчення війни, повернення в/полонених); 15.08.1919 «Про вислуженину військових осіб ГА» [222] (механізм військово-пенсійного забезпечення: за вислугою 30 р.; за віком (55 р.); у разі непридатності; неналежної кваліфікації). Серед підзаконних урядових актів від: 13.11.1918 «Присяга українських військ» [223, с.1] (присягали Богу підкорятися ЗУНР, Її Верховній Владі, Уряду, Армії, всім її керманичам, виконувати їх накази); 05.12.1918 щодо затвердження норм продовольчого забезпечення вояків ГА [221, с.7]; 05.12.1918 щодо затвердження норм речового забезпечення вояків ГА [221, с.6]. Серед підзаконних відомчих актів (розпоряджень) ДСВС від: 31.01.1919 «Про встановлення державної платні і одноразової допомоги старшинам ГА, які повертаються з польського полону» [224, с.2]; 10.03.1919 «Про допомогу сім'ям старшин і підстаршин довгострокової служби» [225]; 04.04.1919 «Про затвердження Інструкції про порядок звільнення від військової служби осіб при мобілізації» [226] (механізм відстрочки українцям на 3-6 міс., інші національності не призивалися); 13.11.1918 «Про закріплення національного військово-адміністративного поділу території держави» [227]; 16.11.1918 «Про уклад військового судівництва» [223, с.4]; 16.11.1918 «Про запровадження інституту військової прокуратури з Генеральним військовим прокурором на чолі» [223, с.4]; від 22.12.1918 «Про заборону всім особам австрійської армії, що не вступили до українського

війська, на носіння «всяких військових відзнак» [228]; 28.12.1918 «Про порядок тимчасового та постійного звільнення громадян від призову (мобілізації)» [229]; 28.01.1919 «Про утворення польових судів УГА»[224, с.7] (механізм реалізації Закону «Про військово-польові суди ЗУНР»: ДСВС визначав склад судів; дозвіл адвокатам здійснювати правовий захист; вирокі скарженню не підлягали); 01.01.1919 «Про Спис іменвань у війську» [230] (охоронний механізм від самозванства при реалізації права на присвоєння військових звань); 02.02.1919 (механізм реалізації рішення РДС щодо призову до УГА українців, не українці залучалися на альтернативну службу без зброї) [221, с.1]; 04.02.1919 «Про організацію духівництва Українського Війська» [224, с.6] (організація, права, обов'язки капеланів: додатково облік загиблих, померлих, складання, оформлення заповітів); 07.02.1919 «Про порядок харчування стрільців та старшин під час службових відряджень [221, с.3]; 26.02.1919 № 54 та № 55[231] «Про порядок присвоєння військових звань в УГА»; 11.04.1919 «Про порядок харчування в шпиталях [232]; 30.04.1919 «Про запровадження системи військових нагород» [233]. Серед актів територіальних ОВУ: наказ ОВК від 11.11.1918 № 2 «Про встановлення нових військових звань замість німецьких» [234]. Застосовували, виданих у Відні 1915 статuti: «Правильник піхотинця», «Правильник сотника», «Правильник чотаря». В УГА збережено рангово-посадову систему австрійської армії [235]. Із об'єднанням УГА і ЗС УНР набули застосування Статuti УНР [26].

Шостий період пов'язаний із будівництвом війська, як єдиного ВФ СРСР на українських землях (1920-1991). На відміну від інших галузей переважно союзно-республіканських, військове законодавство СРСР на українських землях було виключно загальносоюзним. На етапі побудови соціалізму (1920-1935 рр.) воно представлено обов'язковими до безпосереднього виконання актами верховних органів влади (вищих законодавчих, виконавчих та розпорядчих): законами, кодексами, декретами, постановами, розпорядженнями З'їзду Рад СРСР, між з'їздами - ЦВК СРСР,

між його сесіями - Президії ЦВК СРСР; декретами, постановами, розпорядженнями РНК СРСР (виконавчого і розпорядчого органу ЦВК); статутами, наказами, розпорядженнями НКВМС СРСР (ГК ЗС СРСР), циркулярами (наказами) РВР СРСР, органів місцевого військового управління. З метою втілення революційної законності при ЦВК СРСР діяли Військова та Військово-транспортна колегія, прокурор Верховного Суду СРСР [236, с.425-432]. Нагляд за реалізацією військового законодавства СРСР на українських землях покладался на уповноваженого НКВМС СРСР при СНК УСРР [237]. Закони з військових питань затверджувалися та впроваджувалися в життя окремими постановами ЦВК та РНК СРСР (містили організаційний механізм реалізації для НКВМС, ЦВК УСРР тощо); оголошувалися у військах наказами РВР СРСР.

Але, чіткої різниці між законами та підзаконними актами не існувало, а багатосуб'єктність законодавчих органів гальмувала систематизацію законів.

На початку військової реформи 1924-1925 рр. приписи військового законодавства СРСР не були систематизовані, тому частково застосовувався російсько-імперський ЗВП 1869 р. із відповідними статутами в частині, що не суперечив встановленому «революційному порядку». За його зразком готувався Кодекс Військових та Військово-Морських Постанов (5 ч. 18 кн.), а до його видання користувалися з окремих питань офіційними збірниками [238, 15-17]. Циркуляр НКВМС 1927 № 37 тлумачення загального та військового законодавства СРСР поклав на Юридичний відділ у випадках неповноти, неясності закону. Довідник до статутів РСЧА 1921 р. [239] полегшував їх застосування (Внутрішньої служби, Стройового, Польового). Маленькі книжки із стислим викладом статутних положень робили їх доступними для засвоєння. Наказом РВР СРСР від 10.11.1927 № 585 у 1924-1928 рр. перейменовано 35 тимчасових бойових статутів, видано 13 загальних та 130 бойових статутів та настанов родів військ [240]. Статути затверджувалися НКВМС, а у більшості своїх приписів відтворювали російсько-імперські конструкції правореалізації шляхом переробки,

вилучення положень, які утискали права солдат, надлишкових церемоній, ритуалів, процедур, релігійних обов'язків, чиношанування, не притаманних «революційному» призначенню РСЧА із узагальненням досвіду громадянської війни. Тимчасовий ДС 1925 р. [241] унормував обов'язки, права, систему стягнень, заохочень, механізм оскарження. Прийняті перші кодифіковані акти - Кодекс законів про пільги та переваги для військовослужбовців РСЧА і РСЧФ СРСР та їх сімей 1924 р. [241], Кодекс про пільги військовослужбовців та військовозобов'язаних РСЧА та їх сімей 1930 р. [243]; Закон про обов'язкову військову службу 1925 р. [244] (оборона - виключне право трудящих).

На етапі «повної» і «остаточної» перемоги соціалізму (1936-1991) військове законодавство СРСР формувалося актами вищих органів влади: постановами з'їзду Рад СРСР (Конституція СРСР), законами (постановами) ВР СРСР, указами (постановами) Президії ВР СРСР; актами органів державного управління: постановами (розпорядженнями) РМ СРСР (у т. ч. спільними із ЦК КПРС), відомчими актами (наказами, директивами) МО СРСР, актами органів військового управління; актами місцевих органів влади (РДТ). З 1925 р. (у бойовій обстановці), а з 1940 по 1956 рр. (у м. ч.) командир до підлеглого який відкрито не виконує його наказ, мав право та обов'язок застосувати зброю. Реалізуючи вимоги «сталінської» Конституції 1936 р. [245, с.7-15], військовий обов'язок з 01.09.1939 став законом для кожного громадянина чоловічої статі СРСР, який унормував механізм реалізації кадрового комплектування військ [246].

Акти воєнного часу (укази Президії ВР СРСР від 22.06.1941 «Про мобілізацію військовозобов'язаних до війська», «Про військовий податок», «Про воєнний стан» [247, с.33] ввели особливі механізми правового режиму їх реалізації (трудова, військово-квартирна, транспортна повинності; комендантська година). За невиконання приписів винні підлягали кримінальної відповідальності за вироками військових трибуналів, що не підлягали оскарженню [248]. Указом ПВР СРСР від 09.10.1942 р. [249]

скасовано інститут військових комісарів, встановлена повна єдиноначальність та відповідальність командирів.

Військова реформа 1955-1958 рр. створила систему військового законодавства (з мінімальною кількістю законів [250] та розвинутими матеріальними процедурами їх реалізації на рівні підзаконних актів, у т.ч. спільних з ЦК КПРС), яка мала достатньо ефективні засоби його реалізації, поєднані з механізмами гарантування виконання партійних рішень - партійною відповідальністю. За керівної ролі ЦК КПРС [251] з метою удосконалення умов реалізації законодавства у 1984-1990 рр. видано 33 СРСР із р. VI. «Законодавство про оборону країни» [252]. За період 1938-1975 рр. була здійснена їх інкорпорація шляхом видання 33 та указів Президії ВР СРСР (24 р. у 4-х т.), де акти військового законодавства згруповано у р. 10 «Законодавство про оборону СРСР» [253]. Військова служба стала загальним, почесним обов'язком кожного громадянина СРСР, регламентовані законом права, обов'язки, відповідальність військовослужбовців та військовозобов'язаних (оптимальна система відстрочок від призову); встановлені окремі матеріальні процедури проходження військової строкової [254], надстрокової, служби військовослужбовців-жінок, офіцерського складу, прапорщиків та мічманів[255], військових будівельників; механізми пільг [256], стимулювання [257], оскарження; наукового, військово-правового забезпечення [258], атестування, дізнання [259], юридичного [260], фінансового [261] контролю, нагляду [262]; військово-арбітражного [263], військово-судового [264] правозастосування; охоронні дисциплінарні [265], адміністративні, матеріальні [266], кримінальні [267] механізми.

Сьомий період пов'язаний із життєдіяльністю ЗСУ як суверенної, демократичної, соціальної, правової держави (після 06.12.1991).

Система актів військового законодавства України представлена законами (постановами) України; указами Президента України, постановами КМУ, наказами МО, ГШ ЗСУ, інших ОВУ. Характерним є те, що деякі акти

національного військового законодавства, що регулюють військово-статутні, військово-службові, військово-кримінальні правові відносини (матеріальної відповідальності), у результаті тривалого впливу військово-іноземного правонаступництва ще обтяжені окремими запозиченими та рудиментарними юридичними конструкціями механізмів реалізації попередніх історичних періодів (переважно російсько-радянсько-імперського). Але, домінує безумовна перевага новітніх, національно-правових засобів реалізації, які не були відомі попереднім історичним періодам, та закріплені актами сучасного військового законодавства України. Їх генераторами виступають Конституція України, Закони «Про Збройні Сили України», «Про оборону України», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про використання земель оборони», «Про правовий режим майна у ЗСУ», «Про господарську діяльність у ЗСУ», «Про державне оборонне замовлення», «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією та правоохоронними органами України», «Про участь України в міжнародних миротворчих операціях», «Про порядок направлення підрозділів ЗСУ до інших держав», «Про Військову службу правопорядку у ЗСУ» тощо. Ми повинні дослідити сутність, особливості та ефективність їх реалізації в умовах ЗСУ, враховуючи досвід минулого та перспективу майбутнього.

1.3. Поняття та сутність реалізації приписів військового законодавства України

Дослідження проблемних питань у сфері життєдіяльності ЗСУ не можливо розглядати у відриві від військового законодавства України, як окремої комплексної галузі загальної системи законодавства України. А тим більше це не можливо здійснювати без з'ясування поняття та сутності реалізації його приписів у правомірну діяльність суб'єктів військової сфери суспільних відносин.

Не зважаючи, що в Україні є достатньо розвинута система військового законодавства, наукове обґрунтування галузі військового права в національній системі права [268], вітчизняні науковці не поспішають визначитися з виокремленням цього права в окрему галузь і з його місцем у системі права України [269, с.82]. І ми повинні у деякій мірі погодитись із Р.З. Лівшицем, що теоретичні доводи про відмінність галузі права від галузі законодавства не отримали достатнього практичного підтвердження. На його думку як сукупності, і галузі права і галузі законодавства виявлялися тотожними по змісту; і з позиції розрізнення права і закону більш коректним, маючи на увазі галузь, вживати термін «галузь законодавства» [58, с.116]. З цих міркувань, вважаємо за доцільне дослідити поняття та сутність реалізації приписів комплексної галузі військового законодавства України, сумнівів у існуванні якої у вітчизняних науковців не має [270]. Тим більше, що у цій сфері суспільних відносин переважно юридичні норми законодавства передують суспільній практиці їх формування, дії та втілення. Особливістю суспільних відносин у сфері життєдіяльності та застосування ЗСУ, а також пов'язаних з ними цивільно-військових та військово-службових відносин є те, що вони створюються та реалізуються виключно на основі вже існуючої чинної законодавчої бази.

Здійснюючи дослідження поняття та сутності реалізації військового законодавства України як складного правового явища, ми повинні застосувати загально-філософський, формально-логічний, діалектичний, системного аналізу та порівняльний методи наукового дослідження, які дозволять зрозуміти його онтологічні, гносеологічні та евристичні якості спеціалізованого позитивного права. Це надасть можливість об'єктивно, від загального до спеціального, особливого, часткового з'ясувати та визначити поняття, сутність, характерні ознаки реалізації приписів військового законодавства України як об'єкта наукового пізнання. Слід акцентувати увагу, що в юридичній теорії і практиці відсутня єдність до розуміння правореалізації та майже відсутні дослідження проблем реалізації

військового законодавства.

Нам необхідно проаналізувати різні наукові підходи щодо загальної правореалізації та у результаті цього аналізу встановити поняття, сутність, особливості, характерні ознаки реалізації військового законодавства України як його невід'ємної складової частини. П.П. Богуцький вважає, що «наукове визнання факту існування військового законодавства не дає відповіді на питання його правової природи. Військове законодавство необхідно сприймати через призму плюралістичної характеристики системи джерел українського права та військового права зокрема» [268, с.49-50].

Підтримуючи надзвичайну актуальність наукового визнання військового права в системі права держави, не можливо цілком погодитися з такою позицією з огляду на те, що саме телеологічна правова якість процесу практичної реалізації військового законодавства надає відповіді на поставлені питання. Є.П. Євграфова, не заперечуючи щодо законодавства, яке виконує функцію форми права, слушно зауважує, що не вважає законодавство джерелом права. З огляду на те, що саме народ, як носій суверенітету і єдине джерело влади - є первинним джерелом права, а отже і джерелом законодавства, то природно і логічно стверджувати, що право є джерелом законодавства [271, с.60]. Вважається помилковим як повне ототожнення військового права з військовим законодавством так і їх повне протиставлення, адже їх сутність у системних зв'язках змісту і форми.

Розуміючи важливість співвідношення системи права і системи законодавства, галузі права і галузі законодавства, слід звернути увагу на їх взаємообумовленість, що галузь права може розвиватися і функціонувати лише за наявності достатньо-якісного масиву актів законодавства, які регламентують певну сферу суспільних відносин. Це стосується і військового законодавства України. Л.М. Завадська заключає, що «розмежування права і закону призвело до постановки питання щодо механізму здійснення кожного із них» [57, с. 283]. Вважається вдалим поняття права у вигляді трьох його елементів у наступній послідовності: соціальні претензії, права людини

(природне право) - позитивне діюче право, відображене у законодавстві - суб'єктивне право і правові засоби його реалізації [61, с.29].

Різноманітні аспекти розуміння реалізації права (застосування права), були об'єктом наукового дослідження багатьох вчених: юристів, філософів з давніх часів. Це відбувалося з огляду на те, що головною метою будь-якої державної влади було створення і підтримання саме реального «порядку» [272, с.7], який не уявляється без належної практичної реалізації права або формально визначених «писаних» правил його підтримання. В.С. Соловійов розумів закон як вимогу загального блага, однією із ознак якого називав реальну застосовність. Право повинно бути забезпеченим, тому необхідно мати достатньо сили для реалізації правових норм. Тільки у державі право здатне реально бути гарантованим. Він називав державу «втіленим правом» [273, с.571].

Г.Ф. Шершеневич вважав, що межа між правом і свавіллям у тому, що на відміну від шайки розбійників держава проявляє свою волю у нормах, яких вона дотримується, поки вони не замінені новими [274, с.313]. Вдалим вважаємо твердження, що «позитивне і природне право розглядаються разом, як нерозривні, немислимі одне без одного, оскільки природне право справедливе, але не реалізується само по собі, тоді як позитивне право реалізується, але не обов'язково є справедливим» [275, с.239]. Позитивне право, як бачив Г. Гегель, має силу тому, що воно є, а не тому що воно розумне. Але воно має бути реалістичним, працювати не тільки на державу і суспільство, але і на конкретного громадянина [276, с.4] - військовослужбовця. З таких позицій ми підходимо до зазначеної проблематики.

Реалізація – термін латинського походження (*realis*) і означає речовий, дійсний, здійснення будь-якого плану, ідеї [277, с.118]. Українська юридична енциклопедія визначає реалізацію норм права, як процес втілення правових приписів у поведінці суб'єктів та їх практичній діяльності по здійсненню прав і виконанню юридичних обов'язків [278, с.246]. Який же спектр

сучасних наукових позицій у загальній теорії права відносно реалізації приписів законодавства.

Про проблематику правореалізації С.С. Явич зазначав: «у генетичному плані здійснення права не завжди представляло практичну і теоретичну проблему, її не було, коли захищені силою фактичні відносини на зорі цивілізації являлися правом, її не буває або майже не буває, коли панує звичаєве право і судовий прецедент. Здійснення права набуває виключне значення при розвинутій юридичній формі, в умовах великого обсягу законодавства» [279, с.202].

Виходячи з цього, для нас визначення сутності реалізації військового законодавства України пов'язано перш за все з динамічною, системною, якісною реалізацією нормативних приписів чинних актів системи військового законодавства як комплексної галузі в системі законодавства держави. Але в контексті збереження та втілення принципу верховенства права у найширшому його розумінні. З урахуванням того, що завдання правореалізації – ефективно, без будь-яких відхилень від режиму законності переводити приписи правових норм у правомірну поведінку, максимально повно реалізувати можливості права, і вичерпно виконувати його вимоги [280, с.136].

В.В. Лазарев відзначає, що «цінність приписів, що містяться в нормах права, набуває реального значення лише за умови втілення їх у конкретних суспільних відносинах» [281, с.12]. Р.О. Халфіна вказує, що «характер зв'язку правової норми і правовідношення найбільш повно визначається як реалізація норми» [282, с.53]. Ці вчені реалізацію норми права розуміють як суспільні відносини, що врегульовані правом – характерні правові відносини.

З позиції С.С. Алексєєва правове регулювання по фактичному результату відображається у реалізації права, у поведінці учасників суспільних відносин, у котрій втілюються вимоги і можливості, які містяться у праві [283, с.303]. Він уточнює - предмет спеціальних юридичних знань щодо діяльності людей по реалізації права повинен бути спрямований не «в

глибину» (норм та правовідносин), не «на зовні» (зовнішні форми права), а «на процес», на функціонування об'єктивного права. А також визначає, що «реалізація права - це перетворення права в життя, реальне втілення змісту юридичних норм у фактичній поведінці суб'єктів» [284, с.126]. Вчений найбільш суттєвими ознаками реалізації права вважає процес як функціональний аспект позитивного права, ототожнює його із дією та втіленням змісту його норм.

Під реалізацією норм права більшість науковців (Ю.С. Решетов [285, с.11], П.М. Рабінович [286, с.129], В.М. Сирих [287, с.254]) розуміють фактичне здійснення чинних правових приписів через поведінку, діяння суб'єктів права. В подальшому така позиція тільки уточнюється, розвивається, удосконалюється формально, у деяких аспектах змістовно. А.С. Піголкін і М.Н. Ніколаєва вважають реалізацію норм права процесом перетворення юридично значущих ідеальних моделей поведінки в практичну реальність, у діючу систему суспільних відносин [288]. В.К. Колпаков наголошує, що реалізація норм - це практичне використання правил поведінки, що містяться в них, з метою регулювання управлінських відносин [289, с.60].

В.В. Лазарєв визнає, що реалізація права - перевід норм права у правомірну поведінку суб'єктів у формі використання належних їм прав, виконання обов'язків і дотримання заборон з метою задоволення інтересів і потреб адресатів права, досягнення його цілей. Реалізація права у цьому аспекті представляє собою діяльність, узгоджену із відображеною у законі волею. Її можна розглядати і як процес, і як кінцевий результат. Як кінцевий результат реалізація права означає досягнення повної відповідності між вимогами норм здійснити або утриматися від здійснення певних дій і сумою фактично здійснених після цього дій [290, с.40]. Реалізація права як процес м. б. охарактеризована з об'єктивної і суб'єктивної сторони (удосконалення визначеними засобами у відомій послідовності, в строки, в місці, що передбачені нормами права, правомірних дій та відношення (моральні

настанови та волевиявлення) суб'єкта до правових вимог, що реалізуються. Головне у цьому процесі – скрупульозне слідування образу дій, умовам місця та часу їх здійснення. Реалізація не відбудеться, якщо хоч би одна із обов'язкових умов буде порушена [290, с.208]. Ми підтримуємо зазначену позицію.

Наприклад, відповідно до приписів норм, які створюють механізм реалізації військового обов'язку та військової служби у ЗСУ [291], громадяни та компетентні посадові особи України до її початку повинні здійснити комплекс процедур: підготовку до військової служби (включає: патріотичне виховання, допризовну та фізичну підготовку, лікувально-оздоровчу роботу, підвищення рівня освітньої підготовки, вивчення державної мови); припису до призовних дільниць для взяття їх на військовий облік; призов на строкову в/службу або добровільне прийняття на в/службу за контрактом; перевезення за рахунок бюджетних коштів до місця майбутньої служби; юридичне оформлення юридичного факту - початку проходження служби наказами керівників відповідних ОВУ. До того, згідно ст. 24 ЗУ «Про військовий обов'язок і військову службу», в залежності від категорій військовослужбовців початком проходження в/служби вважається: день відправлення у в/частину з обласного збірного пункту для громадян, призваних на строкову в/службу; день зарахування до списків особового складу в/частини для громадян, прийнятих на в/службу за контрактом, у тому числі військовозобов'язаних, які проходять збори, та резервістів під час мобілізації; день призначення на посаду курсанта ВВНЗ, ВНП ВНЗ для громадян, які не проходили в/службу, та військовозобов'язаних; день відправлення у в/ч з районного (міського) в/комісаріату для громадян, призваних на в/службу під час мобілізації, на особливий період, та на в/службу за призовом осіб офіцерського складу.

Тільки саме ці дії, а не їх еквівалент, у визначеній послідовності процедур, повному їх обсязі, в залежності від виду в/служби означатимуть процес і кінцевий результат реалізації нормативних приписів зазначеного

механізму. Реалізацією встановлених приписів досягається той результат, до якого законодавець прагне і який, на його думку, повинен привести до поставленої суспільно-корисної мети. Досягнення ж загальної мети удосконалення правового регулювання всієї сфери військового будівництва виходить за межі процесу реалізації норм права.

О.Ф. Скакун, підтримуючи В.В. Лазарева щодо сутності реалізації норм права як процесу та результату, уточнює: реалізація норм права - втілення правових норм і принципів у правомірній поведінці суб'єктів права, у їх практичній діяльності [292, с.418]. Вчена наводить характерні ознаки процесу реалізації норм права: правомірність дій; соціальна корисність дій; процедурний характер дій; вольовий характер дій; настанова на дії, що відповідають нормам і принципам права; забезпеченість державою процесу і результату реалізації права.

Ю.Г. Ткаченко уточнюючи межі та мету процесу правореалізації, вказує, що момент закінчення реалізації права зв'язаний з правомірною поведінкою, яка є його результатом, а правове регулювання не завершується на даному етапі, є явищем більш широким і включає в себе як частину реалізацію права [293, с.119].

Н.А. Боброва підтверджує, що моментом завершення реалізації права, є виключно її результат, пов'язаний з правомірною поведінкою [294, с. 44].

Р.З. Лівшиць зазначає, що правова норма сама по собі – це тільки визначений текст з юридичним змістом, натомість її головним призначенням є процес, процедура перетворення у суспільну практику, конкретні відносини людей, які і складають реальне життя правової норми. На його думку, реалізація норм є заключним етапом їх життя і в той же час передумовою появи нових норм. Реалізувати право можливо лише застосовуючи його. Шляхи, конкретні засоби реалізації права залежать від сфери суспільних відносин (предмет), характеру регулювання (метод), того, хто застосовує норму (громадянин, державний орган) [58, с.130]. Вчений ототожнює процес реалізації права з процесом застосування, а до суб'єктів застосування норми

відносить фізичних осіб не наділених владними повноваженнями. Реалізація норм - це поведінка людей, їх відношення до норм.

В.М. Марчук і Л.В. Ніколаєва вказують, що реалізація правових норм – це така поведінка суб'єктів права, яка узгоджується з приписами норм права та виходить з них, це практика діяльності людей зі здійснення суб'єктивних прав і виконання юридичних обов'язків, це правомірна поведінка, яка може здійснюватись в різних формах та різними способами [295, с.181].

В.С. Нерсисянц розглядає проблему реалізації права на двох рівнях: слідування праву з боку органів держави і посадових осіб та здійснення права у вчинках громадян, діяльності їх організацій, об'єднань [296, с.416]. В.В. Лазарев відносно розділяє позицію В.С. Нерсисянца, додаючи, що висхідною формою реалізації права державою є «законодавствування» [290, с.206].

Ю.С. Решетов визначає сутність процесу правореалізації як втілення в життя соціальної волі у вигляді загальнообов'язкових державно-владних велінь, пов'язуючи його із соціальним призначенням права – бути регулятором суспільних відносин [297, с.152]. Слід погодитися, що правове регулювання як комплексний процес є єдністю трьох взаємозалежних правових процесів: правотворчості, реалізації та застосування права. Але, зважаючи на особливості кожного з них, не можливо відривати процес застосування права від процесу його реалізації, як найважливішої форми останнього, а також ототожнювати із процесом законотворчості.

І.М. Погребний стверджує, що закріплення, фіксація норм переважно у законодавстві держави призводить до ототожнення понять «позитивне право» і «законодавство». Реалізація права виступає як реалізація законодавства, законодавчої волі – волі, направленої на упорядкування суспільних відносин. Реалізація законодавства – це втілення приписів його норм, принципів у поведінку суб'єктів права. Результат здійснення норм, принципів об'єктивного права – правомірна поведінка суб'єктів права [298, с.80]. Погоджуючись зауважимо, але ж в державі реально діє не ідеальне, а фактично-наявне позитивне право, принципи які складають зміст

законодавчих актів. Саме у такому ключі ми намагаємося дослідити реалізацію військового законодавства України.

М.Д. Гнатюк під реалізацією права розуміє реальне, практичне перетворення у життя формально-визначених правових приписів через правомірну поведінку суб'єктів права з метою задоволення основних потреб людини, суспільства, держави шляхом використання методів та форм, передбачених законодавством країни [299, с.6]. М. Вопленко у понятті реалізації права виділяє основні ознаки: правомірність; направленість на досягнення цілей правових норм; здібність породжувати юридичні наслідки [56, с.5]. В.М. Протасов визначає реалізацію права як процес переводу явища у іншу якість (правомірну поведінку), вживання його властивостей для досягнення соціально корисного результату, максимально повну реалізацію можливостей, вичерпне виконання вимог права [280, с.136]. Т.І. Тарахонич визначає реалізацію норм права, як втілення приписів правової норми у діяльності суб'єктів права, як складний процес, що ґрунтується на принципах: законності, обґрунтованості, доцільності, соціальної справедливості [300, с.452].

Проаналізувавши різні позиції науковців, можливо стверджувати, що розуміння ними сутності реалізації норм права асоціюється із дією позитивного права; втіленням права; аксіологічно-телеологічними якостями норм права; перетворенням у життя правових приписів, принципів, законодавчої волі; законотворчістю; застосуванням; правовими відносинами; правомірністю; правомірною поведінкою суб'єктів права; складним процесом (юридичною діяльністю), що включає етапи, механізми, форми реалізації права; складовою частиною процесу (механізму) правового регулювання; процедурою; результатом реалізації норми права (правового регулювання).

Не підтримується нами позиція щодо ототожнення реалізації норм права із законотворчістю, яка є складовою частиною та особливим процесом юридичної діяльності із характерними ознаками у процесі правового регулювання суспільних відносин. Погоджуємося із процесуально-

процедурним функціонуванням та правомірно-діяльністним, телеологічним науковими підходами до сутності реалізації із обов'язковим впливом на його форми позитивних дозволів, зобов'язань, заборон як універсальних способів, які у своїх сукупних співвідношеннях створюють особливі типи, процеси, механізми правового регулювання. Правові відносини і правомірна поведінка виступають як об'єктивна і загальна форми реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків.

Здійснений аналіз дозволяє встановити ознаки характерні для реалізації норм права, визначити його поняття, але яке не наповнене військово-правовим змістом. Специфіка наукового підходу до визначення поняття та сутності процесу реалізації військового законодавства, на нашу думку, взаємообумовлена як спільними теоретико-правовими вимогами та властивостями правореалізації в системі загального процесу (механізму) правового регулювання, так і особливостями, які відрізняють державну військову функцію та сферу суспільних відносин в умовах ЗСУ від інших загальнодержавних суспільно-необхідних функцій та сфер діяльності. Це пов'язано із головним призначенням ЗСУ як ВФ на яке Конституцією України покладено найважливішу функцію держави та справу всього Українського народу – оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканості; заборона використання для обмеження прав і свобод громадян, повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності [301]. Це завдання обумовлює специфічну мету, сутність, особливість реалізації приписів військового законодавства, як складової частини процесу правового регулювання відносин між державою і громадянами України у зв'язку з виконанням ними військового обов'язку, який не поширюється на іноземців та осіб без громадянства.

Згідно ст. 1 ЗУ «Про військовий обов'язок і військову службу» [291] військовий обов'язок установлений з метою підготовки громадян України до збройного захисту Вітчизни, комплектування ними ЗСУ. Він представляє собою державно-імперативний, комплексно-процедурний, зобов'язуючий

інститут правових відносин, який включає: підготовку громадян до військової служби; приписку до призовних дільниць; прийняття в добровільному порядку та призов на військову службу; її проходження; виконання військового обов'язку в запасі; проходження служби у військовому резерві; дотримання правил військового обліку. Основною формою виконання військового обов'язку є військова служба як державна служба особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, іноземців та осіб без громадянства, що пов'язана із обороною України, збройним захистом її територіальної цілісності. Встановлення військово-службових правових відносин детермінована одночасною наявністю сукупності юридичних фактів: військово-спеціальною підготовленістю, станом здоров'я, віком, громадянством. Додатковими фактами, які обумовлюють особливий характер встановлення, зміни, припинення військово-службових відносин є період процесу здобуття освіти, вид професійної діяльності, рівень професійної підготовки, освіти, фізичної підготовки, особисті (професійно-психологічні) якості, сімейні обставини, конфлікт інтересів, вчинення кримінального правопорушення, наявність судимості, виконання обов'язків служби у військовому резерві, проходження військової служби в інших державах, отримання іноземцями (особами без громадянства) громадянства України, вид військової служби.

Але не менш складними є зміст (фактично-юридичний) військово-правових публічних відносин за функціонально-галузевим призначенням як військово-статутні (залежать від військово-статутних правил); військово-адміністративні (єдиноначальність, субординація та підпорядкування в залежності від посади та військового звання); військово-службові (від виду служби); військово-безпекові; військово-соціальні; цивільно-військові; військово-дисциплінарні, військово-кримінальні. П.П. Богуцький зазначає, що розкриття сутнісних ознак військового права супроводжується дослідженням особливостей складу юридичних джерел цієї комплексної

галузі права, які утворюють певну нормативну систему та сприяють його галузевій ідентифікації. Визначальною характеристикою структури військового права є конкретизація правових нормативів у вирішенні питань регулювання відносин щодо досягнення військової безпеки, в основі якої – виконання військового обов'язку, військова служба [268, с.6].

М.М. Прохоренко встановлює критерії виділення військового законодавства України в окрему комплексну галузь законодавства: регулювання ним окремої сфери державного управління; значна кількість (сукупність) нормативно-правових актів та міжнародних договорів, що стосуються військово-правових відносин; наявність кодифікованих нормативно-правових актів, які складають основу регулювання суспільних відносин з питань формування, розвитку та функціонування ЗСУ; єдність предмету, як ознака того, що ця сфера суспільних відносин частково регулюється нормативними приписами галузей законодавства України, початками яких є публічні і приватні потреби й інтереси, а саме: конституційного, трудового, господарського, кримінального, кримінально-процесуального, земельного, екологічного, міжнародного гуманітарного й адміністративного законодавств [82, с.199-200].

Погоджуючись з цими критеріями, слід додати єдність мети правового регулювання (далі – ПР), доповнити перелік нормативними приписами фінансового, сімейного, цивільного, адміністративно-процесуального, господарсько-процесуального, виправного, підгалузей військово-адміністративного, військово-пенітенціарного (гауптвахти, дисциплінарні батальйони) законодавства України.

В залежності від цього загальний зміст комплексу військово-правових (цивільно-військових, військово-службових) відносин, який закріплений нормативними приписами військового законодавства України у сфері діяльності ЗСУ та підлягає втіленню у правомірну поведінку, можливо класифікувати за групами їх відносної однорідності за напрямками: 1) забезпечення воєнної безпеки держави військовими методами; військового будівництва, реформування та розвитку ЗСУ (формування сучасного

професійно-мобільного війська, удосконалення системи військової освіти, державного, військово-бойового управління, їх структури); 2) організації державного оборонного планування, замовлення і постачання військ; державних закупівель; функціонування ОПК; 3) підвищення рівня обороноздатності, бойової, мобілізаційної підготовки, готовності до мобілізації, бойового застосування військ; всебічного забезпечення функціонування в особливий період; забезпечення правового режиму воєнного та надзвичайного стану; 4) організації міжнародних операцій з підтримання миру і безпеки; міжнародного військового співробітництва з іноземними державами; 5) повсякденного військового управління, адміністрування (управління військами (силами), служби військ); 6) виконання військового, військово-службового обов'язку; 7) забезпечення соціально-правового захисту суб'єктів військової сфери (гарантованість прав людини, громадянина; соціального страхування, пенсійного забезпечення); 8) матеріально-натурального забезпечення військовослужбовців (грошове, продовольче, речове, житлове, медичне, санаторно-курортне); 9) організації військового господарства, всебічного матеріального, інженерно-технічного забезпечення військ; дотримання правового режиму військового майна (земель оборони); 10) забезпечення вимог МГП під час збройних конфліктів, законності, військової, трудової дисципліни, військового правопорядку; спеціального контролю за діяльністю військ (сил); 11) цивільно-військового співробітництва; демократичного цивільного контролю над ЗСУ.

Особливістю реалізації військового законодавства є уточнення предмету військового законодавства в контексті конкретизації інституційно-функціональної сфери діяльності, що підлягає державно-правовому регулюванню. М. Прохоренко під предметом військового законодавства України розуміє сукупність суспільних відносин у сфері становлення, розвитку та діяльності виключно ЗСУ. Таке розуміння предмету є відтворенням обґрунтованої та логічно сформованої системи державних заходів, які здійснюються в інтересах зміцнення її обороноздатності

відповідно до функцій ЗСУ [82, с.39].

Сучасна оборонна концепція відстоює широкий підхід у визначенні військової сфери діяльності, ідентифікуючи її як Сектор безпеки і оборони (далі -СБОУ), включаючи до її складу окрім ЗСУ інші ВФ, правоохоронні органи, міністерства, відомства. Ю.І. Мигачев і С.В. Тихомиров вважають «загальним предметом військового права суспільні відносини, які утворюються у сфері воєнної діяльності держави» [302, с.16]. О.П. Петриченко вважає військове законодавство системою правових актів у яких закріплені норми, що регламентують відносини в галузі військового будівництва і діяльності Воєнної організації держави [303, с.524]. П.П. Богуцький стверджує, що військова сфера діяльності характеризується притаманними лише їй відносинами, які виникають та існують у межах функціонування Воєнної організації держави [304, с.14].

Але, підтримуючи вузький інституціональний підхід М.М. Прохоренка, ми виходимо з того, що військова діяльність стосується безпосередньо ЗСУ, а воєнна діяльність є більш широким поняттям і стосується всього СБОУ, включаючи невизначений перелік державних органів виконавчої влади, інших ВФ, правоохоронних органів (у т.ч. спеціального призначення), діяльність яких у всій сукупності органів державної влади, ВФ, інших військових, воєнізованих формувань, утворених відповідно до Конституції і законів України безпосередньо спрямована на вирішення завдань захисту інтересів держави не скільки від зовнішніх, а переважно від внутрішніх загроз у мирний час та на особливий період [305, с.59]. Згідно ЗУ «Про оборону України» військове формування - створена відповідно до законодавства України сукупність військових з'єднань і частин та органів управління ними, які комплектуються військовослужбовцями і призначені для оборони України, захисту її суверенітету, державної незалежності, національних інтересів, територіальної цілісності, недоторканності у разі збройної агресії, збройного конфлікту чи загрози нападу шляхом безпосереднього ведення воєнних (бойових) дій [306]. Але невідповідність

інших формувань, правоохоронних органів законодавчому визначенню та всім необхідним ознакам ВФ, відсутність єдиного розуміння їх правового статусу, намагання перетворити їх на невійськові формування, не дозволяють нам стверджувати, що головне та безпосереднє їх призначення – оборона держави шляхом безпосереднього ведення воєнних (бойових) дій із застосуванням виключно військових засобів та методів (види, роди військ, військова техніка та озброєння, військове мистецтво тощо). Навіть загальний порядок комплектування військовослужбовцями та поширення у зв'язку з цим на особовий склад інших формувань гарантованих державою соціально-правового захисту, умов пенсійного забезпечення не охоплює специфічно-необхідних, далеко не вичерпних характерних ознак військового формування які наведені Конституційним Судом України [307].

Визнаючи, що зазначений підхід М.М. Прохоренка не є комплексним в сучасних умовах перманентного реформування ЗСУ, трансформації ВОД у СБОУ, та підлягає удосконаленню, нами він підтриманий ще і з огляду на недоцільність надмірного розширення комплексності як об'єкту так і предмету в межах об'єкту нашого дослідження у рамках обраного виду науково-кваліфікаційної роботи.

Слід погодитись із С.І. Леншіним і екстраполювати його наукові висновки на реалізацію військового законодавства: «в межах галузі визначається юридичний режим, який регламентує правове положення суб'єктів військового права, встановлюючи законні способи реалізації прав і виконання юридичних обов'язків громадянами, військовослужбовцями, органами військового управління; а також державно-правові засоби, спрямовані на неухильну реалізацію правових норм у конкретних правовідносинах. Галузь містить повний набір юридичних засобів, націлених на забезпечення ефективної дії як галузі в цілому, так і кожного її компонента на рівні правових інститутів і конкретних норм права» [308, с.514].

Особливості процесу реалізації військового законодавства обумовлені особливостями такого правового (юридичного) режиму у МПР військового

законодавства як комплексної галузі, який специфічно поєднує мету, предмет, методи, способи та тип галузевого правового регулювання у військовій сфері. Домінуючим методом є імперативний метод, а основним типом - спеціально-дозволений, коли суб'єкт військово-правових відносин обирає лише ті форми правомірної поведінки, що безпосередньо дозволені законом. Тип і юридичний режим ПР військово-правових відносин перебувають у взаємозв'язку, але останній є ширше за змістом. Для розуміння особливостей поняття та сутності процесу реалізації військового законодавства України слід уточнити, що правовий (юридичний) режим процесу реалізації військового законодавства України - це певне співвідношення комплексів (сукупності) юридичних засобів та способів (зобов'язання, заборони, дозволи), які формуються системою позитивного права (загального та військового) у механізмі правового регулювання, але застосовуються у військовій сфері суспільних відносин з метою ефективної реалізації нормативних приписів актів військового законодавства, підтримуються військовою дисципліною, забезпечуються військово-правовим вихованням, переконанням, стимулюванням, а також військово-владним примусом (в особливих випадках із застосуванням фізичної сили та зброї). Його призначення, зміст та роль вбачається більш вирішальним для визначення особливостей функціонування тих чи інших механізмів процесу реалізації комплексних приписів військового законодавства України [309].

Військова дисципліна не можлива без реалізації законів, свідомого ставлення військовослужбовців до встановлених правил, пов'язана з їх колективною правомірною поведінкою (результатом реалізації нормативних приписів), яка формує стійкий правопорядок. Військова дисципліна – це режим існування військово-правового (статутного) порядку. Її зв'язок із результатом реалізації військового законодавства України є взаємообумовленим. Співзвучною є позиція С.С. Алексєєва, що реалізація позитивного права – явище більш широке ніж просто завершальний етап процесу правового регулювання, у якійсь мірі продовжує висвітлення

правового регулювання з боку тих фактичних відносин, які настають в результаті правового впливу, в якійсь мірі і після нього [310, с.239].

Згідно ст. 1-5 ДС ЗСУ [311] військова дисципліна - це бездоганне і неухильне додержання всіма військовослужбовцями порядку і правил, встановлених військовими статутами та іншим законодавством України. Вона досягається шляхом: виховання високих бойових і морально-психологічних якостей військовослужбовців на національно-історичних традиціях українського народу, традиціях ЗСУ, патріотизму, свідомого ставлення до виконання військового обов'язку, вірності Військовій присязі; особистої відповідальності за дотримання Військової присяги, виконання своїх обов'язків, вимог військових статутів; формування правової культури військовослужбовців; умілого поєднання повсякденної вимогливості командирів до підлеглих без приниження їх особистої гідності, з дотриманням прав і свобод, постійної турботи про них та правильного застосування засобів переконання, примусу, громадського впливу колективу; зразкового виконання командирами військового обов'язку, їх справедливого ставлення до підлеглих; підтримання у військах необхідних матеріально-побутових умов, статутного порядку; своєчасного повного постачання встановлених видів забезпечення; чіткої організації і повного залучення особового складу до бойового навчання. Вона зобов'язує кожного військовослужбовця: додержуватися Конституції, законів України, Військової присяги, неухильно виконувати вимоги військових статутів, накази командирів; додержуватися визначених військовими статутами правил взаємовідносин, зміцнювати військове товариство; виявляти взаємоповагу, бути ввічливими і додержуватися військового етикету; поводитися з гідністю й честю, не допускати самому і стримувати інших від негідних вчинків.

У зв'язку з цим характерними ознаками реалізації приписів військового законодавства України як процесу і результату виступають: 1) найважливіший соціально-корисний публічний інтерес цілеспрямований на забезпечення

оборонної функції держави; 2) правомірність дій суб'єктів, що обумовлена особливостями правового (юридичного) режиму нормативних приписів військового законодавства як комплексної галузі законодавства; 3) процедурний характер дій як завчасно та законодавчо унормований, систематизований, чітко деталізований та конкретизований у часі, просторі та за колом суб'єктів; 4) інтелектуально-вольовий характер дій визначається публічно-правовим нормативним пріоритетом військово-правових відносин, високими морально-психологічними якостями, патріотичним, свідомим ставленням до виконання військового обов'язку, вірності Військовій присязі, особистої юридичної відповідальності кожного військовослужбовця; 5) збалансоване функціонування двох рівнів діянь: високо усвідомленої саморегуляторної правомірної поведінки всіх категорій військовослужбовців і зразкової правомірної поведінки та правозастосовної діяльності всіх командирів (начальників) щодо виконання вимог законодавства; 6) всебічна (соціально-правова, ідеологічно-психологічна, матеріально-економічна) забезпеченість, правова охорона, військово-відомчий, надвідомчий та демократичний цивільний контроль держави; 7) закономірний результат військово-колективної правомірної поведінки досягається та взаємообумовлений станом військової дисципліни.

Таким чином, реалізація військового законодавства України - це складний структурований процес практичного втілення його комплексних, формально-визначених, детально-конкретизованих, чинних нормативних приписів та принципів у свідомо-правомірні вольові діяння всіх суб'єктів військової сфери, як матеріальна та процесуальна юридична процедура та кінцева стадія процесу (механізму) правового регулювання у сфері діяльності ЗСУ, головною метою якого є військово-статутний та правовий порядок, висока бойова готовність військ (сил), як спеціально-правова та конституційно-функціональна гарантія надійної оборони та збройного захисту держави.

Висновки до розділу 1

Наукові праці за темою дослідження можна поділити за хронологічним критерієм на 3 історіографічні групи: дорадянського, радянського, пострадянського розвитку наукової думки. Перші спроби наукового осмислення деяких проблем реалізації військового правозастосування з'явилися на українських землях у складі РІ з серед. ХІХ ст. у зв'язку з його кодифікацією. Найважливіше військово-адміністративне методологічне значення мала праця Лоренца фон Штейна «Вчення про військовий побут як частина науки про державу» (1872 р.), яка з 1875 р. поширена на українських землях у складі РІ.

На початку ХХ ст. дослідження від емпіричних воєнно-адміністративно-судових методів перейшли до використання теоретико-правової методології (тлумачення військово-правових норм при їх застосуванні, військове покарання як охоронний правовий засіб реалізації військового законодавства).

У радянський період вони здійснювалися переважно з ідеологічно-забарвлених позицій, як військово-кримінальні, військово-адміністративні аспекти правозастосування владних рішень, наказів командира-єдиначальника з приниженням сутності військового права західних держав, як антинародного здобутку буржуазної юриспруденції. З 1979 р. відновлені дослідження у рамках самостійної галузевої воєнно-юридичної наукової спеціальності 20.02.03, яка в Україні з поч. ХХІ ст. в контексті проблем реалізації військового законодавства втратила своє військово-правове наукове виокремлення.

З утворенням сучасної держави вітчизняні науковці досліджували окремі прикладні проблеми якості та побічно реалізації приписів окремих підгалузей військового законодавства України, але у рамках загальних різногалузевих юридичних наук. Цілеспрямованих комплексних досліджень

реалізації військового законодавства України не проводилося.

Генезис правових засобів реалізації військового законодавства України поділено на 7 періодів, які вплинули на їх становлення: 1) Київської Русі та Галицько-Волинського князівства (IX-XIV); 2) Великого князівства Литовського (XIV-XVI); 3) Української Козацько-Гетьманської держави доби Речі Посполитої та Московії (XVI-XVIII); 4) Російської та Австро-Угорської імперій (XVIII- поч. XX); 5) Української (народної) держави доби збройних визвольних змагань (1917-1920); 6) Української держави (УРСР) радянської доби (1920-1991); 7) України, як суверенної, правової держави (після 06.12.1991). Історико-правовий, порівняльний аналіз дозволив встановити складний шлях становлення правових форм та юридичного змісту правових засобів реалізації військового законодавства від окремих засобів сакрального характеру («присягання на хрест») через державно-правові гарантії реалізації військового обов'язку (механізм санкціонованого землеволодіння та «козацького землевласництва») до комплексних, виокремлених у військово-кодифікованих актах правових засобів реалізації військового законодавства України (матеріальні та процесуальні, підзаконні, субординаційно-відомчі процедури, тлумачення, стимулюючі, охоронно-правові механізми).

Уточнено правовий (юридичний) режим процесу реалізації військового законодавства України як певне співвідношення комплексів (сукупності) юридичних засобів та способів (зобов'язання, заборони, дозволи), які формуються системою позитивного права (загального та військового) у механізмі правового регулювання, але застосовуються у військовій сфері суспільних відносин з метою ефективної реалізації нормативних приписів актів військового законодавства, підтримуються військовою дисципліною, забезпечуються військово-правовим вихованням, переконанням, стимулюванням, а також військово-владним примусом (в особливих випадках із застосуванням фізичної сили та зброї).

Встановлено характерні ознаки та сутність реалізації приписів військового законодавства України та визначено, що реалізація військового

законодавства України - це складний структурований процес практичного втілення його комплексних, формально-визначених, детально-конкретизованих, чинних нормативних приписів та принципів у свідомо-правомірні вольові діяння всіх суб'єктів військової сфери, як матеріальна та процесуальна юридична процедура та кінцева стадія процесу (механізму) правового регулювання у сфері діяльності Збройних Сил України, головною метою якого є військово-статутний та правовий порядок, висока бойова готовність військ (сил), як спеціально-правова та конституційно-функціональна гарантія надійної оборони та збройного захисту держави.

РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОЦЕСУ РЕАЛІЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

2.1. Основні компоненти процесу реалізації військового законодавства України

Процес реалізації військового законодавства України, як і будь-яка соціально-правова динамічна система містить у собі певну кількість складових компонентів (частин, елементів). При цьому компонент розглядається як будь-яка взаємодіюча, взаємопов'язана та функціональна частина системи, що вступає в певні відносини з іншими її частинами. Підсистемою вважається частина системи більш низького рівня, яка сама створена із компонентів та є системою в системі більш високого порядку, хоча системо-утворююча ознака у даному випадку інша.

Традиційне розуміння місця та ролі елементів системи (складових частин цілого) пов'язують з граничною межею їх ділимості, первинності у рамках даної якості системи, функціонального, системо-утворюючого фактора даного виду.

Є.Б. Кубко зазначає, що взаємодія висхідних компонентів цілого завжди призводить до виникнення нової якості. Необхідно розглядати у якості компонентів, частин цілого ті структурні одиниці, взаємодія яких і породжує властиві цілому якісні особливості [312, с.76]. М.Ю. Осіпов стверджує, що система ПР являє собою єдину цілу ієрархічно структуровану сукупність (загальні, міжгалузеві, галузеві, підгалузеві, індивідуально-правові компоненти) взаємодіючих і взаємопов'язаних як статичних елементів: об'єкту, предмету, принципів, цілей, методу, механізму, так і динамічних: регламентацію базових правовідносин, процесу реалізації прав і обов'язків суб'єктів права, регламентацію процесу правозастосування [313,

с.22].

Так, центр тяжіння проблем реалізації приписів військового законодавства України знаходиться у площині як внутрішнього так і зовнішнього (статичного та динамічного) системних комплексних аспектів процесу перетворення владних нормативно-правових велінь у правомірну поведінку суб'єктів військової сфери суспільних відносин. Це обумовлює виявлення спочатку характерних властивостей та зв'язків його змістовних структурних компонентів (частин, елементів) функціонування. А.І. Абрамов зазначає, що реалізацію права як процес характеризує стадійність, а його кінцевим етапом є логічно-закономірний результат [314, с.180]. С.С. Алексєєв включає до структури загального МПР три основні стадії (формування та загальна дія норм права; виникнення правовідносин; реалізація прав та обов'язків) та одну факультативну (правозастосування). Згідно цього виокремлює 4 основні структурні елементи (норми права; правовідносини; акти реалізації прав і обов'язків; правозастосовні акти) [315, с.29]. Так у процесі ПР виокремлено процес реалізації у складі двох обов'язкових стадій (виникнення правовідносин (об'єктивна форма реалізації) та реалізації прав і обов'язків (загальна форма)), а також однієї факультативної (правозастосування), визначені його структурні елементи: правовідносини, акти правомірної поведінки суб'єктів права, правозастосовні акти.

В.М. Сирих визначає місце процесу реалізації норм позитивного права як середню, одну з трьох стадій МПР - зразу після стадії правотворчості та перед заключною стадією державного примусу, який містить наступні засоби реалізації: тлумачення теорії права; договори та угоди; акти застосування теорії права; засоби охорони суб'єктивних прав; норми права; правовідносини. Стадія державного примусу має такі засоби: скарги потерпілого, юридичну справу, засоби захисту порушеного права, заходи забезпечення, правозастосовний акт [316, с.577]. Вчений процес реалізації характеризує як простий, одно стадійний. Стадія державного примусу

виокремлена, містить такий компонент-засіб як правозастосовний акт.

Т.І. Тарахонич до складу процесу реалізації права включає: механізми реалізації права; форми реалізації права та етапи: визнання та закріплення природних прав людини шляхом їх конституційного закріплення та деталізації у законодавстві; закріплення суб'єктивних прав та юридичних обов'язків через механізми конкретизації закону в підзаконних актах, пояснення норм права у актах офіційного тлумачення; процесуальні норми, які регулюють порядок прийняття, застосування та виконання закону; акти застосування права; безпосереднього втілення правової норми в діяльності суб'єктів права. До складових частин механізмів реалізації відносить: діяльність суб'єкта права, юридичні норми та механізм юридичної відповідальності. Залежно від характеру та змісту норми розрізняє три форми реалізації права: використання, виконання, дотримання [317, с.260]. Вчена процес реалізації ототожнюється із МПР.

Ю.І. Гревцов до змісту правореалізації включає взаємопов'язану систему елементів: суб'єктів права; юридичні факти; правозастосовну практику; діяльність органів щодо узагальнення та роз'яснення законодавства; діяльність вчених-юристів щодо аналізу, коментуванню основних закономірностей правотворчості і правореалізації; суспільну думку щодо права, чинного законодавства [51, с.46]. Вченим не включено правовідносини та їх юридичний зміст.

В.М. Марчук і Л.В. Ніколаєва ототожнюючи МПР із механізмом реалізації норм права, в останньому наряду з *юридичним механізмом*, що включає в себе норми права, юридичні факти, акти застосування права, правовідносини, акти-дії з реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків; розрізняють *неюридичні механізми* дії права: соціальний, психологічний, ціннісно-орієнтаційний, інформаційно-мовний [295, с.187-192]. На їх думку, потенціал права створюється і реалізується комплексно: передумовою функціонування *юридичного механізму* є визначення суб'єктів (кола осіб) правовідносин і використовується він лише при реалізації норм

права через правовідносини, а *неюридичні механізми дії* права працюють як поза правовідносинами, так і через правовідносини.

Ю.С. Решетов, використовуючи категорії змісту і форми, структури і динаміки як важливі моменти дослідження внутрішньої будови процесу реалізації норм права, виокремлює три змістовні частини-компоненти із характерними для них координаційними та субординаційними зв'язками [*структурною* (реалізація диспозицій і санкцій правових норм) та *функціональною* (реалізація матеріально-правових і процедурно-процесуальних правових норм) *субординацією*], що відображаються у відповідних формах, які визначаються ним як цілісні ділянки правомірної поведінки суб'єктів процесу: *саморегулювання учасниками реалізації правових норм своєї поведінки* (правореалізуюча саморегуляція); *правомірна діяльність суб'єктів* (фізичних, юридичних), *що здійснюють індивідуально-правове регулювання*; *правомірна поведінка учасників індивідуально-регламентованих суспільних відносин* [55, с.62]. Але ми підтримуємо тезу Н.Ф. Фаткулліна, що зазначені «ділянки» не розташовані лінійно, одні з них пов'язані між собою по горизонталі, інші по вертикалі; до того ж інші правові засоби не включено до структури правореалізації [318, с.290]. Так, характеристика основних елементів процесу правореалізації розглядається у горизонтальній площині як координація, а виокремлення структурних рівнів у вертикальній як субординація.

Н.Ф. Фаткуллін до загальної моделі правореалізації відносить блок, що забезпечує початок правореалізації (стартовий), блок диспозиційних правовідносин, блок забезпечувальних правовідносин і блок індивідуального правового регулювання, що підключається за необхідності [318, с.291]. Вчений до процесу правореалізації включає процес виникнення конкретних правовідносин. Л.М. Завадська в залежності від задоволення власних інтересів суб'єктів у їх правомірній поведінці виокремлює у процесі реалізації нормативно-владних приписів дві основні форми реалізації: автономну і авторитарну [57, с.3]. Слід зауважити, що автономність

поведінки в умовах реалізації контракту на проходження військової служби має свої особливості.

В. М. Протасов у процесі правореалізації виокремлює чотири етапи: встановлення висхідної правової структури (кола суб'єктів на основі норм щодо правосуб'єктності); формування правової структури на основі правозобов'язуючих норм, які безпосередньо регулюють поведінку суб'єктів права; реалізація суб'єктивних юридичних прав і обов'язків правомірною поведінкою учасників правовідносин; досягнення відповідних соціально-корисних результатів як правова вимога у нормах права. До складу механізму реалізації правових норм відносить: механізм юридичного санкціонування (охоронний механізм), що визначає вид та міру правового примусу; процедурно-правовий механізм, який має наскрізне значення для правової системи [60, с.85]. Правова процедура - це врегульований законодавством порядок, який складається з послідовних дій і спрямований на досягнення правового результату. Її сутність зумовлена характером матеріального правового відношення, реалізації якого вона служить [278, с.186]. Для розуміння механізму юридичної процедури В. М. Протасов вводить категорію *основного відношення*, за ознакою якого процедура розподіляється на правотворчу та правореалізуючі (матеріальну і процесуальну). Для матеріальної процедури у якості основного виступає матеріальне регулятивне правовідношення, у якому здійснюється нормальна, позитивна поведінка учасників. Для процесуальної процедури основним є матеріальне охоронне правовідношення (у ньому реалізуються міри правового примусу). Суттєвою ознакою процедури є наявність попередньо встановленої моделі (програми), у відповідності з якою вона втілюється у реальну поведінку суб'єктів. Моделі юридичних процедур можуть бути як нормативними (містяться у процедурних нормах), так індивідуальними (встановленими індивідуальним юридичним актом), а знання правил побудови і теоретичних основ їх створення конче необхідні у процесі правореалізації. Необхідно погодитися із В. М. Протасовим, який заключає, що процедурний механізм у праві – це

механізм реалізації закону. Послідовна реалізація процедурного алгоритму повинна неминуче призводити до настання бажаного результату [60, с.91]. О.Е. Лейст зазначає: «порядок реалізації ряду санкцій потребує детального нормативного регулювання, без якого багато правових обмежень, що визначені санкцією, практично не здійсненні» [319, с.99].

Вважаємо, що багаточисельність, різноманітність деталізованих і конкретизованих матеріальних процедурних норм є ознакою готовності до реалізації нормативно-правових актів військового законодавства України. Так, ЗУ «Про військовий обов'язок і військову службу» [291] складається із 262 частин та 45 статей згрупованих у 12 глав, що містять численні власні матеріально-процедурні приписи безпосередньо закріплені у структурних елементах закону (10 ч., 11 ст., 5 р.) та приписи відсильних (бланкетних) норм, створюючи певну інтегровану модель (програму, порядок, алгоритм) матеріально-процедурного механізму реалізації нормативних приписів зазначеного закону, який має на меті призвести до реальної правомірної поведінки суб'єктів військової сфери у рамках здійснення ПР відносин між державою і громадянами України у зв'язку з виконанням ними конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни згідно визначених законом цілей, мети. Із загального числа приписів у 12 бланкетних частинах статей Закону закріплено обов'язкове дотримання матеріальних процедур, встановлених приписами інших нормативно-правових актів на рівні Конституції України, міжнародних договорів, матеріальних, процесуальних кодексів, статутів ЗСУ, ЗУ: «Про альтернативну (невійськову) службу», «Про Збройні Сили України», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», інших законів і положень про проходження військової служби громадянами України. Матеріально-процедурний механізм реалізації Закону передбачає обов'язкове прийняття додаткового пакету із 62 підзаконних нормативно-правових актів, із яких: 11 - Президента України, 27 - КМУ, 14 -

Міноборони, 8 - НГШ-ГК ЗСУ, 2 - голови міської (районної) ДА [320].

Вірно вважає В.В. Лазарєв, що у механізмі реалізації законодавчих норм підзаконні акти є незамінним засобом забезпечення виконання законів, їм разом із процесуальними законами належить основоположне значення у якості основи всієї правореалізуючої діяльності [290, с.36]. В.А. Сапун вважає, що процес правореалізації представлений, як спеціальний різновид юридичної діяльності за ступенем інтенсивності використання правових засобів у різних типах регулювання (фактична правомірна поведінка, правова активність, правореалізуюча діяльність, правозастосовна діяльність [61, с.302]).

На підставі проаналізованих позицій можливо встановити узагальнений склад структурних компонентів процесу реалізації: юридичні механізми (природного та позитивного права, безпосередній, опосередкований, процедурно-правовий, регулятивний, охоронний, юридичної відповідальності), неюридичні механізми (психологічний, соціальний, ціннісно-орієнтаційний, інформаційно-мовний); стадії (етапи); процедури, суб'єкти правореалізації, їх діяльність (правореалізуюча, правозастосовна, індивідуально-регламентаційна); цілісні ділянки правомірної поведінки суб'єктів; форми (автономні та авторитарні); правовідносини; юридичні факти; юридичні норми (матеріальні, процесуальні, їх логічна структура); правова активність, регламентація процесу реалізації прав і обов'язків суб'єктів права; регламентація процесу правозастосування; акти реалізації прав і обов'язків; акти правозастосування; правозастосовна практика; роз'яснення, тлумачення, суспільна думка щодо законодавства.

Так, МПР у військовій сфері ми розуміємо як складний структурований процес (систему), складений із підсистеми нижчого рівня, що містить 4 відносно самостійних, але взаємозв'язаних обов'язкових процеси (законотворчий; нормотворчий (деталізація і конкретизація); процес дії законодавчих і підзаконних нормативних приписів (виникнення правовідносин як об'єктивної форми реалізації прав і обов'язків); процес

реалізації нормативних приписів (безпосередні поведінкові акти втілення дозволів, зобов'язань, заборон)), також два додатково-факультативних - процеси застосування і тлумачення нормативних приписів правових актів військового законодавства України.

У свою чергу, процес реалізації нормативних приписів військового законодавства України може бути простим за складом і містити 2 обов'язкові стадії (виникнення конкретних правовідносин і безпосередня реалізація нормативних приписів), яким відповідає ординарний механізм реалізації нормативних приписів. А може бути складним, і як окрема підсистема включати в себе вищезазначені додатково-факультативні процеси, яким відповідає опосередкований механізм реалізації приписів військового законодавства.

Процес застосування нормативних приписів військового законодавства носить владно-процесуальний, складний, комплексний, правовий, забезпечувальний характер; складається із послідовних стадій (етапів) і завершується прийняттям та винесенням актів застосування нормативних приписів (індивідуальних, піднормативних, правових) військового законодавства.

Процес їх тлумачення представляє забезпечувальну інтелектуально-вольову пізнавальну діяльність усіх суб'єктів права (органів законодавчої, виконавчої влади (Міноборони), суду, прокуратури (військової прокуратури), юридичних осіб (органів військового управління), фізичних осіб (військовослужбовців)) по встановленню точного змісту (сміслу) нормативних приписів військового законодавства з метою їх правильного, однакового розуміння у процесі безпосередньої реалізації, застосування, складається із етапів (з'ясування «для себе» і роз'яснення «для інших») [292, с.441], структурних елементів, специфічних способів (прийомів), завершується актом пізнання, а при здійсненні роз'яснення уповноваженими органами прийняттям і винесенням актів офіційного тлумачення нормативних приписів військового законодавства.

Враховуючи, що складові елементи вивчаються остільки, оскільки це пояснює їх властивості, що визначають структуру і динаміку механізму [60, с.71], слід у процесі реалізації військового законодавства України виокремити мінімально необхідний склад функціонально-структурних компонентів (елементів) процесів і механізмів, забезпечуючих їх дію, ефективний результат практичного втілення нормативних приписів.

При широкому підході до сукупності елементного складу основних структурних компонентів (процесів, стадій (етапів), механізмів (безпосередньої та опосередкованої реалізації, процедурно-правового, регулятивно-охоронного), форм (способів, засобів, методів) правомірної поведінки процесу реалізації нормативних приписів військового законодавства України слід віднести: суб'єктів правореалізації, нормативні приписи як об'єкти правореалізації, правові відносини, юридичні факти, акти реалізації прав і обов'язків, правову законність, правосвідомість, правову культуру; також факультативні – акти застосування нормативних приписів (індивідуальні приписи), інтерпретаційно-правові акти тлумачення (інтерпретаційні приписи).

Ми зосередимо увагу на вузькому підході, щоб більш детально охарактеризувати основні, мінімально необхідні, первинні елементи компонентів процесу реалізації військового законодавства України, без яких взагалі не можливо його уявити - суб'єкт і об'єкт. Із чого актуалізація структуризації процесу реалізації виступає перш за все як право-суб'єктний та нормативно-правовий компоненти в контексті збереження і втілення принципу верховенства прав людини у військовій сфері. Розуміючи, що завдання процесу правореалізації – ефективно, без відхилень від режиму законності переводити чинні приписи правових норм у правомірну поведінку, максимально повно реалізувати можливості права, вичерпно виконувати його вимоги [60, с.136]. Суб'єктами процесу реалізації військового законодавства України (далі - суб'єктами військової правореалізації) виступають державні органи, організації, ВФ, в/частини,

установи, підприємства, юридичні, посадові і фізичні особи. Увага направлена перш за все на найчисленнішу категорією, якою є фізичні особи.

Суб'єкти військової правореалізації-фізичні особи повинні мати спеціальну правосуб'єктність (спеціальну правоздатність, спеціальну дієздатність, спеціальну деліктоздатність), яка встановлюється і обмежується виключно законом з огляду на специфіку воєнної діяльності. Громадяни України щодо військового обов'язку поділяються на категорії: допризовники, призовники, військовослужбовці, військовозобов'язані, резервісти. Категорія військовослужбовців включає іноземців, осіб без громадянства які згідно закону проходять військову службу за контрактом, але на посадах рядового, сержантського і старшинського складу.

Спеціальна правоздатність – передбачена нормативними приписами здатність особи мати суб'єктивні юридичні права і виконувати юридичні обов'язки, пов'язані із військово-службовою діяльністю. Військова правоздатність залежить від стану здоров'я і статі, виникає з допризовної підготовки юнаків (15 р.), прийняттям їх на військовий облік, а припиняється у зв'язку із виключенням їх з в/обліку і переведенням у відставку (на підставі досягнення граничного строку перебування у запасі (65 р.), визнання непридатним за станом здоров'я для служби у воєнний час).

Спеціальна дієздатність – передбачена нормативними приписами здатність особи самотійно, усвідомленими діями реалізовувати суб'єктивні права і юридичні обов'язки. Законом [291] визначаються спеціальні вимоги щодо віку, здоров'я, військово-професійної підготовки, освіти, сімейного стану. На в/службу призиваються громадяни України чоловічої статі 18-27 рр.; перший контракт добровільно можуть укласти громадяни України (іноземці, особи без громадянства на посади рядового, сержантського і старшинського складу) обох статей 17-45 рр. Військово-правові відносини виникають з початком в/служби, який для різних категорій військовиків диференційований. Особа, зарахована на службу, стає стороною військово-правових відносин. З її початком пов'язано присвоєння військових

звань громадянам, які не перебувають в запасі і прийняті на в/службу, призначення на військову посаду.

Спеціальна деліктоздатність – здатність особисто нести юридичну відповідальність за військові правопорушення. Юридичний факт приведення до Військової присяги має істотне правове значення, так як саме з ним пов'язується покладання обов'язків військової служби в повному обсязі, особа стає в повному обсязі спеціальним суб'єктом відносно юридичної відповідальності. На громадянина, який став військовослужбовцем, покладаються особливі спеціальні обов'язки, підвищена юридична відповідальність, він набуває особливі права.

Загальне поняття «суб'єкт правореалізації-військовослужбовець» має такі ознаки: це фізична особа, як правило, громадянин України, не молодший 18 р.; призваний або прийнятий добровільно за контрактом на в/службу; відповідає вимогам законодавства про військовий обов'язок і військову службу; складає Військову присягу на вірність Українському народові (іноземець, особа без громадянства бере офіційне зобов'язання неухильно додержуватися Конституції і законів України, сумлінно виконувати обов'язки в/служби) [321]; призначений на військову посаду, має присвоєне в установленому порядку військове звання; проходить військову службу у складі державних органів і організацій, в яких законом вона передбачена; виконує обов'язки військової служби, особливі державні функції в адміністративно-політичній сфері (оборона і воєнна безпека). Класифікація суб'єктів-військовослужбовців можлива за: 1) видами військової служби; 2) службово-правовим становищем та військовим званням в/службовців; 3) їх посадовим становищем; 4) характером повноважень в/службовців.

1. Стосовно видів військової служби в/службовці діляться: а) за особливостями порядку проходження в/служби – на строкову; за призовом під час мобілізації, на особливий період; за контрактом осіб рядового складу; за контрактом осіб сержантського і старшинського складу; на (навчання) курсантів ВНЗ та ВНП ВНЗ; за контрактом осіб офіцерського складу; за

призовом осіб офіцерського складу; б) за функціональним призначенням державних органів і організацій та відомчою ознакою - на в/службовців, які проходять в/службу в ВФ, інших ВФ, спеціальних ПО, державних органах; в) за способом комплектування на в/службу та її проходження - на в/службовців, які проходять в/службу за призовом і в добровільному порядку (за контрактом); г) за складами в/службовців - на рядовий; сержантський і старшинський; офіцерський.

2. За службово-правовим становищем всі суб'єкти-військовослужбовці за своїм службовим становищем і військовим званням діляться на начальників і підлеглих. Така класифікація обумовлена принципами військового будівництва і керівництва ЗСУ: єдиноначальність, субординація, військова дисципліна, які складають сутність військово-службових відносин і закріплені ст. 29 СВС ЗСУ. Начальник має право віддавати підлеглому накази і зобов'язаний перевіряти їх виконання. Підлеглий зобов'язаний беззастережно виконувати наказ, крім явно злочинного, і ставитися до нього з повагою. Військовослужбовці, які не є по відношенню до інших в/службовців начальниками і підлеглими, можуть бути старшими і молодшими. При спільному виконанні обов'язків військовослужбовцями їх начальник може визначити, хто з них буде начальником. Якщо не визначив, начальником є старший за посадою, а за рівних посад - старший за військовим званням. Старшинство визначається в/званнями. Старші за в/званням у разі правопорушень з боку молодших повинні вимагати від них їх усунення. Молодші за в/званням повинні беззаперечно виконувати такі вимоги. Ознакою старшого може виступати його право накладати стягнення на підлеглих. Начальники мають право накладати тільки стягнення, визначені ДС ЗСУ (ст. 48-69) [311].

3. За посадовим становищем суб'єкти-військовослужбовці діляться на виконуючих в/службу на військових посадах, на державних посадах державної служби, виконуючих в/службу не на військових чи інших посадах. Військову службу вони виконують на військових посадах, передбачених

штатами в/частин, ОВУ або організацій. У ряді випадків в/службовець може виконувати в/службу не на військовій посаді - при відрядженні до державних органів, організацій, установ для виконання завдань в інтересах оборони держави, а також при знаходженні в розпорядженні командира (начальника).

4. В залежності від характеру повноважень, що визначають роль і ступінь участі в здійсненні державно-владних функцій в/службовці м. б. розділені на керівників, фахівців (виконавців) і допоміжний (забезпечує) персонал. Під керівниками стосовно державних службовців розуміють осіб які очолюють органи, їх структурні підрозділи. Керівник-військовослужбовець іменується «командиром» або «начальником». До цієї категорії належать в/службовці які: очолюють орган, структурний підрозділ ОВУ, з'єднання, в/частини, установи, організації, що входять в систему державних органів і організацій, в яких передбачена в/служба, та їх заступники. Будь-який командир є начальником для своїх підлеглих, але не будь-який начальник є командиром. Відмінність полягає в повноваженнях по управлінню підлеглими органами, установами, організаціями. Під командуванням слід розуміти ту діяльність органів стройового управління військами, яка спрямована на організацію і зміцнення боєздатності в/частин і з'єднань (шляхом бойової підготовки особового складу, виховання, навчання) і на використання військ в бойових діях. Адміністративно-господарська діяльність полягає в забезпеченні органам стройового управління успішне виконання завдань. Командири (командувачі) наділені як командно-владними повноваженнями з оперативного управління бойовими діями військ, так і адміністративно-господарськими. Начальники - тільки адміністративно-господарськими. Управління бойовими діями характеризується оперативністю, рішучістю, гнучкістю, швидкістю прийняття бойових наказів. Але всі вони є військовими посадовими особами, оскільки володіють організаційно-розпорядчими повноваженнями; мають підлеглих; видають акти військового управління, які визначають їх поведінку, або акти розпорядження матеріально-грошовими коштами;

наділені функціями контролю.

Згідно з п. 12 ст. 6 ЗУ «Про військовий обов'язок і військову службу» військові посадові особи - це військовослужбовці, які обіймають штатні посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або які спеціально уповноважені на виконання обов'язків згідно законодавства [291]. Вважаємо наведене законодавче не достатньо вичерпним. Тому І.Ф. Корж, виокремлюючи поняття «військова службова особа» і «військова посадова особа», вказує за необхідне законодавчо закріпити їх визначення з метою правильного застосування – «військова посадова особа є одночасно військовою службовою особою, але військова службова особа не завжди є військовою посадовою особою» [322, с.46].

Виконавцями чи фахівцями є в/службовці, які в межах займаної військової чи іншої посади в організації сприяють виконанню їх основних завдань і функцій. До них відносяться всі в/службовці в/частин, що не належать до військових посадових осіб, але під їх керівництвом безпосередньо здійснюють функції і вирішують завдання підрозділів, у складі яких вони виконують в/службу. До допоміжного персоналу віднесені в/службовці, діяльність яких пов'язана з вирішенням завдань забезпечення службової діяльності військових посадових осіб і фахівців (виконавців) та не пов'язана з діями, що тягнуть юридичні наслідки.

Окремою групою є представники влади, наділені державно-владними повноваженнями до осіб, які не перебувають з ними в службовому підпорядкуванні. До них відносяться в/службовці, які виконують в/службу на посадах військових суддів, прокурорів, слідчих. Суб'єкти державно-владних повноважень у військовій сфері виконують функції застосування нормативних приписів через надання їм права видавати від імені держави обов'язкові нормативні і індивідуальні акти; здійснювати контроль, нагляд за точним і неухильним виконанням військового законодавства; охороняти його від порушень шляхом роз'яснення, переконання, заохочення, державного

примусу.

Так, наряду із суб'єктами процесу реалізації нормативних приписів військового законодавства України, якими є держава в особі Президента України-ВГК ЗС України; органів державної влади; прокуратури; центральних, інших органів державного та військового управління (Міноборони); військових формувань, з'єднань, в/частин, підприємств, установ, організацій; посадових осіб органів державного управління, військового управління і військового командування (військових посадових осіб), громадських організацій; найбільшою групою є суб'єкти правореалізації-фізичні особи, в якій виокремлено групу спеціальних суб'єктів-військовослужбовців, найчисельнішими категоріями якої є солдати, сержанти і старшини як безпосередні учасники-виконавці процесу реалізації військового законодавства України.

Об'єктом процесу реалізації у широкому розумінні є нормативно-правові акти системи військового законодавства України. Але неможливо говорити про реалізацію в цілому військового законодавства, закону, підзаконного акту, навіть їх окремих структурних частин, якщо не втілена в життя та клітинка, те мінімально-необхідне, первинне, яким є нормативний припис у складі нормативно-правового акту військового законодавства України.

Щодо визначення первинного елементу в системі законодавства та процесі його реалізації існує плюралізм наукових поглядів. О. І. Ющик зазначає, що через численні юридичні норми реалізується дійсний зміст юридичного закону як такого [323, с. 11]. М.Д. Гнатюк вважає норми права найбільш зручними, законодавчо підготовленими для практичної реалізації правові приписи та розглядає їх в якості особливого рівня готовності права до його втілення в життя [64, с. 32]. На наш погляд норма права є первинним елементом системи права, а не системи законодавства, щодо якої вона виступає основою його формування, відображається у законодавстві у формі нормо-приписів і взаємодіє з ними.

С.В. Полєніна, наголошує, що елементом системи законодавства є нормативно-правовий акт, а стаття закону або частина нормативного акту є поряд із нормативними актами елементами системи законодавства [324, с.26]. З цим можна погодитися, якщо це не розміє сутність і межі нормативного припису. С.В. Бобровник і О.Л. Богінич вважають, що елементом в ієрархічній системі законодавства є нормативний акт, у галузевій – нормативний припис [325, с.41].

Ми підтримуємо О.С. Лисенкову, яка заперечує визначення різних елементів в системі за зазначеним розподілом, і вважає первинним елементом системи законодавства у їх галузевій, ієрархічній, унітарній структурах нормативний припис [326, с.7]. В.М. Сирих, під нормативним приписом розуміє цільне, логічно завершене і формально закріплене в тексті нормативного акта владне веління правотворчого органу [327, с.126]. В.М. Горшеньов уточнює, що не всі нормативні приписи являють собою класичну модель норми права і тому немає достатніх підстав ототожнювати деякі з них (дефініції, фікції, презумпції, преюдиції) з нормою права [328, с.114]. Так, але «нетипові приписи» (поняття, принципи) дозволяють уникнути суперечностей та узгодити систему нормативних приписів, зокрема військового законодавства України. Л.О. Макаренко визначає одиничний елемент законодавства як правовий припис, який виступає основою системи законодавства, пов'язаний з природою правової норми, але не ототожнюється з нею, регулює суспільні відносини у складі норми, подається в тексті акта одним формулюванням, містить лише деякі елементи логічної структури норми у змісті декількох взаємопов'язаних приписів [329, с.7-8]. Т.О. Подковенко виділяє такі елементи як нормативно-правовий припис, нормативно-правовий акт, інститут законодавства, галузь законодавства [330, с.42]. А.В. Кудашкін вважає первинним елементом системи військового законодавства статтю нормативного правового акту [331, с.10]. О.Ф. Скакун зазначає, що нормативний припис виступає техніко-юридичним способом функціонування норми права, яку правозастосувач має встановити у повноті

її елементів (єдності гіпотези, диспозиції, санкції) шляхом логічного аналізу, інтелектуальної роботи, тлумачення [292, с.297]. М.М. Прохоренко підсумовує, що нормативний припис у складі нормативно-правового акта є елементом системи військового законодавства України, за допомогою якого можна виокремити межі предмета військового законодавства, також є первинним елементом горизонтальної і вертикальної структури військового законодавства України [82, с.50]. Вчений уточнює зміст і місце нормативного припису військового законодавства, який може складатися із декількох норм права, водночас, норма права може бути закріплена в одному чи в декількох нормативних приписах, кожен з яких може містити в собі гіпотезу або диспозицію, чи санкцію, що свідчить про те, що норми права, які виражені в нормативних приписах, формують систему військового законодавства [332, с.10].

Позицію М.М. Прохоренка слід підтримати, уточнивши, що нормативний припис як основний функціональний елемент процесу реалізації військового законодавства - це закріплене в тексті нормативно-правових актів військового законодавства України позитивно-формалізоване різноформатне загальнообов'язкове державне правило-веління (єдина правова основа актів застосування та тлумачення), яке найбільш оптимально (необхідно-достатньо) на первинному матеріальному рівні визначає санкціоновану законодавцем спрямованість правової структури (правових зв'язків) військово-правових відносин (змісту, обсягу, співвідношення кореспондуючих юридичних суб'єктивних прав і юридичних обов'язків) та зовнішньої логічної, видової форми способів фактичної правомірної поведінки суб'єктів процесу реалізації військового законодавства у сфері діяльності ЗСУ. Слід додати, що у юридичній субординації з нормативними приписами у процесі реалізації військового законодавства перебувають піднормативні індивідуальні і інтерпретаційні приписи військового законодавства, як взаємозалежні за правовим змістом. Скасування нормативного припису унеможлиблює дію на його основі піднормативних

приписів. Індивідуальні і інтерпретаційні приписи зазвичай не встановлюють норм права, але тлумачення судового органу може стати актом створення нової норми права. Необхідно розрізняти нормативні матеріальні та нормативні процесуальні приписи як первинні та вторинні регулятори військово-правових відносин. Матеріально-процедурні регламентують оперативно-виконавчу форму застосування нормативних приписів, яка спрямована на безпосередню реалізацію, а процесуальні - правозахисну форму застосування, спрямовану на розв'язання юридичних справ, відновлення порушених прав.

Таким чином, можливо встановити характерні ознаки нормативного припису як елемента процесу реалізації військового законодавства України:

має загальнообов'язковий публічний характер та визначену взаємовиключну структуру (гіпотеза-диспозиція, диспозиція-санкція);

санкціонований, всебічно забезпечений, гарантований державою;

є джерелом інтелектуально-вольової діяльності суб'єктів правореалізації;

виступає для спеціального суб'єкта правозастосування техніко-юридичним способом встановлення елементів логічної структури норми права;

є не персоніфікованим, юридично значущим, універсальним первинним регулятором військово-правових відносин, встановлює їх правову структуру;

допомагає визначити зміст комплексу прав, обов'язків та юридичної відповідальності (дозволів, зобов'язань, заборон) військовослужбовців;

формально визначається юридичною силою нормативно-правового акту;

закріплюється в тексті нормативно-правового акту системи військового законодавства у формі статті, частини, пункту як цілісне, логічне, граматично завершене правове судження, речення, формулювання, правило-веління;

є правовою основою для прийняття актів застосування і тлумачення;

у його юридичній субординації перебувають піднормативні

(індивідуальні та інтерпретаційні) приписи військового законодавства України;

виступає основним базовим відношенням військово-юридичних процедурних механізмів (матеріальних та процесуальних).

2.2. Ординарний механізм реалізації військового законодавства України

В юридичній науці простежуються суттєві розбіжності у підходах до визначення як механізмів (структури, процесів) так і форм (способів, методів) реалізації нормативних приписів законодавства взагалі, а військового зокрема.

Так, термін «механізм» означає: пристрій для передавання рухів; внутрішнє упорядкування (устрій) чогось; сукупність станів і процесів, з яких складається будь-яке явище [333, с.787]. А термін «форма» означає: зовнішній вигляд, обрис речі, дії тощо або зовнішній вираз певного змісту; устрій, вид, тип, структура відповідних суспільних (соціальних, економічних, правових, організаційних тощо) утворень або процесів, а також порядок чогось [334, с.294]. У співвідношенні форми і матерії, форма (ейдос) - специфічний принцип речі, її сутність, мета і рушійна сила [333, с.1316]. Поняття терміну «механізм» використовується в науці з метою визначення динамічної системи, стійкої послідовності дій або явищ. Елементи, що утворюють його, знаходяться один до одного в суворо визначеному просторово-темпоральному співвідношенні. Поняттям форми охоплюється вся сукупність засобів, методів і способів, за допомогою яких в суспільстві вирішуються ті чи інші завдання [335].

О.А. Чванов вважає, що механізм реалізації правових приписів складається із механізмів дотримання, виконання, використання та застосування. Вони призначені для втілення юридичних вимог у фактичній

поведінці суб'єктів, але ці цілі досягаються різними шляхами, з використанням різноманітних правових засобів і методів [336, с.11]. К. В. Шундіков розглядає правовий механізм як необхідно-достатній для досягнення конкретної юридичної цілі системний комплекс юридичних засобів, що організовані послідовно і діють поетапно, відповідно до нормативно заданої процедури [337].

Ф.Н. Фаткуллін зауважує, що саморегулятивним засадам організації відносин наука належної уваги не приділяє. Продовжує прямувати шляхом констатації «дотримання, використання, виконання закону», видаючи їх за форми правореалізації нарівні із правозастосуванням, яке є різновидом індивідуального правового регулювання [338, с.42]. Ю.С. Решетов вказує, що лише через саморегуляторну діяльність можливо безпосередньо втілити в життя відповідні морально-правові програми, які впливають на людей по каналах прямого зв'язку [55, с.73]. В.А. Сапун вважає, що правові засоби приводяться у «бойову готовність» і починають діяти у процесі реалізації права на стадії правовідносин, включаючись безпосередньо у механізм правореалізації; де відрізняються універсальним характером, мають відоме матеріальне продовження і тому здатні забезпечити оптимальну правомірну поведінку за допомогою використання різноманітних правових форм і установлень [61, с.50].

М.М. Рибушкін зазначає, що саморегуляція як цілісний блок у механізмі реалізації власної поведінки виступає у якості найважливішої ланки в реалізації правових норм. Найближчим предметом саморегуляції є власна поведінка суб'єктів правореалізації. Саморегуляція чітко відокремлюється, коли вона порівнюється з іншим рівнем правореалізації - індивідуально-правовим регулюванням. Вона виступає результатом регулятивного впливу норм права на свідомість, психологію, поведінку безпосередніх учасників відносин [339, с.71].

І.Є. Сенніков виокремлює рівні розвитку процесів безпосередньої реалізації юридичних норм, які будуть відповідати певним етапам ПР

суспільних відносин: на початковому рівні реалізації норм позитивного права відбувається виникнення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків; правомірна поведінка, спрямована на їх втілення буде визначати завершальний рівень реалізації правових норм [340]. М.Д. Гнатюк визначає, що юридичний механізм реалізації права – це особлива правова підсистема МПР, який містить у собі відповідні регулятивні та охоронні правові засоби, за допомогою яких об'єктивне і суб'єктивне право втілюється у фактичній поведінці суб'єктів, залежить від їх вольової діяльності, з метою досягнення відповідного правового результату [64, с.185].

Вважаємо ординарний юридичний механізм з причин суб'єктивної детермінації, формальності законодавства обмеженим. Це призвело до розробки механізмів дії права, правового впливу, інших неюридичних механізмів. В.І. Гойман до змісту соціального механізму дії права включає правове середовище, соціально-юридичні засоби, соціальні суб'єкти, соціально-правові умови [341, с.37]. С.А. Комаров до механізму правового впливу - правосвідомість, правову культуру, правові принципи, правотворчий процес [342, с.438]. Тобто, реалізація норм права не тільки фактичний результат правового регулювання, але і самостійного ідеологічного впливу права. Норми права, як засоби правового впливу на людей, самі реалізуються по каналах зовнішніх і внутрішніх форм регуляції поведінки. В.М. Кудрявцев розрізняє, що «норма права здійснює спочатку мотивуючий вплив, стимулюючи суб'єкта до правомірного вчинку («психологічний механізм»), що означає вступ у правовідносини. Далі вмикається «юридичний механізм», за допомогою якого у структурі правовідносин суб'єкт набуває, а потім реалізує права і обов'язки. При цьому починає втілюватися і «соціальний механізм» дії права, адже юридично значима поведінка особи є елемент соціальної взаємодії людей, «клітинка» суспільних відносин» [343, с.68].

Синтез наукових позицій дає можливість встановити компонентний склад ординарного юридичного механізму процесу правореалізуючої

саморегуляції: нормативний блок, що забезпечує старт правореалізації; блок диспозиційних правовідносин, що містить стадію виникнення правовідносин (юридичний зміст суб'єктивних прав і юридичних обов'язків) та стадію саморегуляторної правомірної поведінки (фактичний зміст таких прав і обов'язків). У свою чергу стартовий блок містить «важелі» введення нормативного припису у дію, правотворчу конкретизацію, юридичні факти (склади), правомірне волевиявлення (діяння), юридично значущий стан; а блок диспозиційних правовідносин – юридичний та фактичний шари суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, власне свідоме волевиявлення суб'єктів, акти втілення правомірної поведінки суб'єктів.

Вважаємо мало дослідженими явищами процесу реалізації нормативних приписів військового законодавства України відносно самостійні сукупності правових засобів (компонентів, елементів) що формують відповідні механізми на окремих його стадіях. Критеріями виокремлення таких відносно самостійних юридичних механізмів можуть слугувати характерний зміст, форми їх організації, виконувані ними специфічні функції як способи досягнення цілі. Більш глибоким рівнем повинно стати виявлення їх зв'язків і взаємодії. Для цього необхідно дослідити механізм безпосередньої реалізації військового законодавства України у розрізі матеріально-регулятивних правових норм, логічних елементів структури правових норм, як їх змістовної частини.

Для розуміння особливостей феномену слід зазначити, що теорія реалізації норм права широко використовує «рівневий підхід», доводячи, що процес реалізації є багаторівневим правовим явищем. На різних рівнях розташовані процеси реалізації статутних і нестатутних, матеріальних і процесуальних, управлінських і контрольно-наглядових норм, прямої дії та тих, що потребують правотворчої конкретизації [318, с.81-284], регулятивних і охоронних, матеріально-процедурних і процесуально-процедурних норм, диспозицій та санкцій [344, с.5]; а головне - зв'язані з ними механізми саморегуляції та індивідуально-правове регулювання [345, с.61-65]. Важливо

розуміти, що зв'язки між зазначеними рівнями реалізації елементів нормативних приписів носять субординаційний характер. Відмінності між рівнями настільки значні, що правореалізацію на рівні диспозиції називають «нормальною реалізацією», а на рівні санкції - «забезпечуючою реалізацією» [285, с.120]. Для суб'єктів військової правореалізації в аспекті ординарного механізму диспозиція виступає правилом, а санкція засобом морально-психологічного впливу (охорони) точного та беззастережного дотримання встановленого правила. Ю.С. Решетов у механізмі реалізації норм права виокремлює ці сторони. Перша охоплює правомірну поведінку, що реалізує диспозиції правових норм, а друга включає частини правомірної діяльності, що реалізує правові санкції. Причому ведучою виявляється перша сторона, так як норма права впливає на поведінку людей перш за все своєю диспозицією. Зв'язки між ними носять субординаційно-структурний характер [55, с.115].

На рівні процесу саморегуляції безпосередні суб'єкти-учасники суспільних відносин у військовій сфері, врегульованих нормативними приписами, узгоджують власне фактичне волевиявлення з його юридичною моделлю, відображеної у вигляді суб'єктивного права, юридичного обов'язку чи повноваження, діють точно в межах нормативно-правових вимог і правомірною поведінкою стверджують законність і правопорядок у діяльності військ. При ординарних формах процесу саморегуляції питання, що виникають у сфері військово-правових відносин вирішуються ними самостійно, без участі та допомоги «ззовні». Але Ф.Н. Фаткуллін допускає у структурі ординарного механізму реалізації окрім простих і складні форми процесу саморегуляції, які вимагають залучення державних владних суб'єктів, але не для прийняття остаточного рішення по суті, а лише для оформлення, забезпечення та організації волевиявлення безпосередніх учасників життєвих відносин, що регулюються нормою права [318, с.284].

Можливо б з цим погодитися, адже це відповідає реаліям військово-службової діяльності. Але тоді руйнується теоретична концепція «чистої

правореалізаційної саморегуляції». Адже підключається індивідуально-правове регулювання як механізм владного опосередкування процесу, який має принципові особливості, відрізняючи його від складної саморегуляції, самоорганізації, індивідуально-правового регулювання та правозастосування. Л.М. Завадська у цьому зв'язку зауважує, що витокami неефективності механізму правового регулювання є у значній мірі порушення процесів саморегулювання і самоорганізації у соціальній системі, руйнація зв'язків між різноманітними нормативними регуляторами. Цей інструмент повинен бути у визначеній мірі механізмом забезпечення реалізації права як міри свободи, що призводить до змін його функцій, методів, способів [57, с.98]. Варто прийняти позицію стосовно функціонування у загальному механізмі реалізації військового законодавства, як у системі, здатної до самоорганізації, але створеної та врегульованої державною владою за допомогою і в межах її позитивного права, двох видів юридичних механізмів – ординарного механізму безпосередньої свідомо-вольової нормативної самореалізації та механізму опосередкованої владно-організаційної піднормативної реалізації, направлених на втілення абстрактної нормативно-поведінкової моделі суб'єктів-учасників військово-правових відносин у їх фактичну правомірну поведінку. Характер процесів у цих механізмах відрізняється специфічною визначеністю рівня суб'єктного складу, видами правового регулювання (нормативне, індивідуальне), складністю організаційної структури, спрямованістю, відсутністю чи наявністю державно-владного та військово-управлінського опосередкування.

Функціонування ординарного механізму реалізації нормативних приписів військового законодавства відбувається у простій безпосередній формі по каналу прямого нормативно-правового диспозиційного зв'язку без залучення до його процесів суб'єктів владних військово-управлінських повноважень, але у рамках загально-регулятивної правової структури (суб'єктивних юридичних прав і обов'язків), встановленої діючими нормами права для всіх учасників військово-правових відносин. У якості його

ефективної функціональності виступає ступінь відповідності внутрішньої саморегуляції і особистої свідомої правомірної поведінки військових суб'єктів характеру тих нормативних приписів, які відображають імперативний спосіб і спеціально-дозволений тип регулювання цих відносин. В аспекті функціонування, ординарний юридичний механізм реалізації військового законодавства виступає як процес, який містить певні стадії та результативні форми, а структури – як сукупність його основних елементів. У функціонуванні як процес він проходить на одному горизонтальному лінійному рівні такі стадії: стартовий блок (нормативний), диспозиційний блок (виникнення та втілення юридичного змісту суб'єктивних прав і юридичних обов'язків) та блок саморегуляційної правомірної поведінки (втілення фактичного змісту суб'єктивних прав і юридичних обов'язків). Він отримує специфічну конкретизацію через такі змістовні елементи як: суб'єкт, норма права (гіпотеза-диспозиція, диспозиція-санкція), юридичний факт, структура правовідносин, акти реалізації правомірної поведінки (суб'єктивних прав і юридичних обов'язків), правосвідомість, військова дисципліна, військово-статутний правопорядок. Порушення диспозиції нормативного припису означає, що процес на рівні саморегуляції не відбувся і є необхідність перевести його на інший рівень – рівень його опосередкування суб'єктом владних повноважень.

В юридичній науці існують підходи, які характеризують ординарний механізм реалізації через категорії правових відносин, а також форм реалізації нормативних приписів як способів правомірної поведінки. На поч. 60-х р. XX ст. Л.С. Явич класифікував форми реалізації права в залежності від його реалізації в конкретних правових відносинах або поза ними, та виокремлював чотири шляхи реалізації права: дотримання правових норм; виконання юридичних обов'язків; використання суб'єктивних прав; застосування норм права [346, с.264]. Н.Г. Александров під формами реалізації права розуміє: дотримання юридичних заборон; використання дозволів; застосування норм права компетентними органами [347, с.495].

В.М. Протасов вважає, що суб'єктивні юридичні права і обов'язки можуть існувати та реалізуватися виключно у правових відносинах; а реалізація правових норм може здійснюватися і без встановлення конкретних правових відносин, але у рамках правової структури, встановленої нормами щодо правосуб'єктності [60, с.36]. В.В. Копейчиков уточнює, що форми реалізації норм права залежать від особливостей гіпотез і диспозицій правових норм, специфіки суспільних відносин, які ними регулюються, характеру поведінки суб'єктів, які реалізують правові норми [348, с.177]. Л.М. Завадська проблему правореалізації розглядає як втілення на практиці нормативно-владних приписів у правомірній поведінці різноманітних суб'єктів або у діяльності владних правозастосовних органів, а відповідно до цього виокремлює дві основні форми реалізації: автономна та авторитарна [57, с.3]. Н.Н. Вопленко визнає у якості критеріїв класифікації форм реалізації права: правове положення суб'єктів і ступінь активності їх поведінки у правореалізаційних процесах; особливості правових приписів, що реалізуються [56, с.7].

Ці позиції підтверджують виокремлення у загальному процесі реалізації ординарної (добровільної, невладної) та опосередкованої (владної, можливо примусової) форм поведінки суб'єктів правореалізації, які потребують особливого упорядкування за допомогою відповідних механізмів та форм (способів, методів).

М.Ф. Орзіх за основу класифікації форм реалізації права бере поділ права на об'єктивне і суб'єктивне. Застосування норм права він відносить до форм реалізації об'єктивного права (як дотримання та виконання); до другої форми він відносить реалізацію суб'єктивного права [349, с.102]. М.С. Строгович визнає способом (формою) реалізації закону підзаконний акт, виданий на підставі закону [350, с.17]. В.В. Лазарєв вважає, що найширший діапазон має поділ форм реалізації закону та інших нормативних актів, але не виключає аналіз реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків учасників правовідносин [290, с.207].

Ю.М. Бро в основу класифікації покладає єдиний критерій, під впливом якого суб'єкти починають діяти у відповідності з вимогами норм права - це методи, за допомогою яких здійснюється право: добровільного дотримання та використання громадянами, посадовими особами, організаціями норм права; автономного (договірного) вирішення питань суб'єктами; державно-владного зобов'язання. Причому, у межах першого утримання від дій, заборонених правом і активні дії позитивного характеру він називає безпосередніми формами реалізації норм права, ототожнюючи їх із формами реалізації права поза правовідносинами [50, с.6-12]. Але вчений не є послідовним: виводить методи із особливостей змісту та характеру норм, ототожнює їх із формами, а форми із правовідносинами; у той час не відносить добровільне виконання до безпосередніх форм реалізації.

М.С. Кельман форми реалізації норм права розподіляє за методами, якими вона забезпечується (добровільні, примусові); за характером поведінки суб'єктів (активні, пасивні); за способами здійснення правових приписів (використання, виконання, дотримання, застосування) [351, с.109]. Т.І. Тарахонич розрізняє три основні форми реалізації права (дотримання, виконання, використання) в залежності від характеру та змісту норми та четверту, особливу форму застосування права - це владна діяльність компетентних органів держави та посадових осіб з підготовки і прийняття індивідуальних рішень у юридичній справі на основі юридичних фактів та конкретних правових норм [300, с.453].

Але В.М. Протасов вважає, що ординарні форми (дотримання, виконання, використання), будучи одночасно як формами реалізації суб'єктивних юридичних прав і обов'язків так і правових норм: у будь-якому випадку завершують процес правореалізації; а також дозволяють оцінити їх вирішальне значення для уточнення місця застосування права саме як стадії цього процесу [60, с.75].

М.К. Маліков під формою реалізації права розуміє сукупність елементів, способів, засобів, за допомогою яких втілюються цілі норми [352,

с.141].

Вважаємо, що механізм реалізації нормативних приписів військового законодавства України націлений перш за все на правомірну поведінку із специфікою мирного або в/часу, виконанням обов'язків військової служби у повсякденному житті або в особливий період, в умовах ведення бойових дій. Тому ординарний механізм як саморегуляційний процес, можна розглядати з об'єктивного і суб'єктивного боку. Об'єктивний бік реалізації нормативних приписів являє собою виконання правомірних діянь у місцях і терміни, передбачені нормами права. Суб'єктивний - виявляє ставлення суб'єкта до правових вимог і стан його волі у момент здійснення дій, що вимагаються правом. При зникненні бажання щодо забезпечення своєї поведінки правовим вимогам припиняється процес правореалізації. О.Ф. Скакун акцентує, що реалізувати норми права законів та інших нормативно-правових актів означає перш за все добровільно втілити їх у життя [292,с.419]. Важливим у позитивно-регулятивному аспекті є висновок В.М. Горшеньова, що «способи впливу, які закріплюються в нормах права, являють собою активну сторону правового регулювання, а способи реалізації - результативну сторону» [353, с.55].

П.П. Богуцький звертає увагу, що імперативний припис присутній фактично в кожному компоненті правового регулювання військової сфери, лише подекуди доповнюється такими засобами регулювання, як дозвіл або ж заборона. Поширеність нормативно визначених умов реалізації обов'язків та військових процедур пронизує всю військово-правову матерію. Логічно побудовані військово-правові формули реалізації складних завдань військової безпеки є типовими в конструкціях військово-правових норм, що обумовлено, насамперед, визначальним чинником – метою правового регулювання у військовій сфері, якою є реальне забезпечення військової безпеки суспільства. [268, с.46].

Тому важливою характеристикою саморегуляційного процесу залишається нормативно-цільова функціональність військово-правових

відносин. З'ясувати це ми спробуємо за допомогою розтину ординарного механізму реалізації приписів військового законодавства України в залежності від характерного змісту юридичної норми (забороняюча, зобов'язуюча, уповноважуюча) на три основні його форми - дотримання, виконання, використання з характеристикою їх структурних елементів. Системний аналіз ординарного механізму реалізації військового законодавства України дає нам підстави стверджувати, що йому притаманний певний правовий (юридичний режим), який характеризується специфічно-необхідним системним набором комплексних правових засобів та елементів, направлених на саморегуляцію нормативно виокремлених публічних військово-правових відносин при обов'язково-домінуючій ролі держави.

Дотримання. Головна загальна особливість дотримання, як ординарної форми реалізації забороняючих нормативних приписів, різновиду юридичного обов'язку, полягає в тому, що вона є всеохоплюючим (торкається кожного правоздатного суб'єкта військової правореалізації), універсальним (пронизує всі сторони (стадії, форми, методи процесу), обслуговуючим, не помітним, не потребуючим індивідуальної регламентації засобом повсякденної правомірної поведінки невизначеного кола суб'єктів. Зовнішній її прояв відображається в утриманні від активних дій (пасивна обов'язкова поведінка), від порушення виключно забороняючих нормативних приписів, які реалізуються як правило поза конкретними правовідносинами у рамках загальних військово-правових відносин.

Адресати забороняючих норм не вступають у безпосередню взаємодію з іншими суб'єктами, а втілення нормативних приписів у таких випадках називають іноді індивідуальною формою реалізації [281, с.10], яка притаманна і ряду зобов'язуючих і уповноважуючих норм. При реалізації норм права поза правовідносинами у дію вступають не правові норми, що підтримуються законом, який у цьому випадку у повній мірі допускає використання особистої саморегуляції. Диспозиція забороняючої норми –

основний, ведучий елемент її структури, де у негативному вигляді позначається ідеальна модель відносин, що витісняються. З неї випливає юридичний обов'язок не чинити певних дій, відокремитися від шкідливих суспільних відносин [339, с.64]. Глибоку моральну основу має фактична правомірна поведінка військовослужбовців, які реалізують диспозиції Керівництва по застосуванню норм МГП в ЗСУ, що відтворює систему міжнародно-визнаних нормативних приписів, що містять заборони щодо певних методів і способів ведення війни; захисту жертв збройних конфліктів [354,с.4]. У національному аспекті - охоронні військові адміністративні приписи ст. 172¹⁰-172²⁰ Гл. 13-б «Військові адміністративні правопорушення» КУпАП [355], та військово-кримінальні ст. 402-435 р. XIX (військові злочини) КК України [111].

Надмірно деталізовані забороняючі нормативні приписи, адресовані всім категоріям військовиків, є найбільш характерною ознакою військового законодавства України на рівні законів, зокрема Статутів. У підзаконних актах використовуються забороняючі нормативні конструкції в залежності від сфери військово-правових відносин. Найчастіше забороняючі приписи військового законодавства формулюються з використанням термінів, близьких за змістом до слова «заборона». Так, військовослужбовці *не можуть* бути членами політичних партій, організацій чи рухів; *не мають права* відмовлятися або ухилятися від виконання обов'язків військової служби з мотивів релігійних переконань; організація військовослужбовцями страйків і участь в їх проведенні *не допускається*; використання військовослужбовців для виконання завдань, не пов'язаних з військовою службою, забороняється; військовослужбовці (крім строкової та військової служби за призовом офіцерського складу) не можуть бути звільнені до набуття права на пенсію за вислугу років [356]; їм забороняється займатися підприємницькою діяльністю [357].

Із загальної кількості 402 статей СВС ЗСУ нормативні приписи 49 статей містять 101 заборонну норму, а деякі статті до 13 таких норм (ст.381).

Вони забороняють військовослужбовцям: тримати руки в кишенях одягу, сидіти в присутності командира (начальника) або старшого за військовим званням без його дозволу (ст.55); сидіти й лягати на постіль в обмундируванні (ст.138); мити підлогу, обливаючи водою, легкозаймистими речовинами, нафтопродуктами (ст.167); ходити строем в ногу в казармі (ст.172); виїжджати строковикам за межі гарнізону (ст.216); призначати військовослужбовців-жінок на роботи, пов'язані з перенесенням і пересуванням вантажу, вага яких перевищує встановлені граничні норми (ст.278); призначати на бойове чергування осіб, які не склали Військової присяги, не засвоїли програми відповідної підготовки в установленому обов'язі, щодо яких проводиться розслідування за провини, хворих (ст.335) [321].

Із загальної кількості 307 статей СГВС ЗСУ нормативні приписи 26 статей містять 73 заборонні норми, окремі статті до 14 таких норм (ст.235). Категорично заборонено особовому складу патруля в усіх випадках застосовувати спеціальні засоби та зброю на багатолюдних вулицях, площах і в громадських місцях (ст.61). Заборонено: підпорядковувати військові частини, підрозділи або команди представникам ОБВ та ОМС (ст.96); особовому складові варт вступати в розмову з особами, які прибули до вартового приміщення (ст.171); перевіряти несення служби чатовими прихованим наближенням до поста, спробами відібрати у чатового зброю (ст.190); чатовому сидіти, спати, курити, розмовляти, їсти, пити, читати, писати, справляти природні потреби, передавати й приймати будь-які предмети, досилати без потреби патрон у патронник тощо (ст.235) [358].

Із загальної кількості 123 статей ДС ЗСУ приписи 6 статей містять 19 заборонних норм, окремі статті до 5 таких норм (ст.113), зокрема щодо заборони подавати скаргу військовослужбовцями під час бойового чергування, перебування в строю, на варті, а також у добовому наряді, під час занять [311].

Із загальної кількості 251 статті СС ЗС України нормативні приписи 7

статей містять 9 заборонних норм, окремі статті до 3 таких норм (ст.162), зокрема категорично заборонено старшому машини брати на себе керування, змушувати водія передавати керування машиною будь-кому, віддавати команди, що можуть призвести до порушення водієм ПДР [359]. Заборони можуть формулюватися і через дозволи або зобов'язання, які розцінюються як команди командирів, без яких активна поведінка не бажана. Ст. 26 СС ЗСУ зобов'язує військовослужбовців «не виходити із строю без дозволу»; «у строю без дозволу не розмовляти, додержуватися цілковитої тиші». Поза правовідносинами не характерна, але можлива реалізація зобов'язуючих норм [280, с.137]. Так, згідно з ч. 2 ст. 83 СС ЗСУ: «На урочистих зборах, конференціях, а також під час спектаклів, концертів і в кіно команда для виконання військового вітання не подається».

Не випадково А.В. Осіпов розширює уявлення щодо дотримання норм позитивного права, включаючи у нього не тільки дотримання заборон, але і виконання позитивних приписів [360, с.8]. Р.З. Лівшиць вважає, «що в перспективі головним правовим засобом може стати заборона, яка охоплює певну сферу поведінки, але залишає вільним поведінку за межами заборони» [58, с.137].

Позиція не є прийнятною з огляду на те, що наказ командира повинен бути сформульований однозначно та не допускати подвійного тлумачення, дискреційного вибору того чи іншого варіанту поведінки, окрім прямо забороненого, що може призвести до тяжких наслідків у сфері військово-правових відносин, де діє спеціально-дозвільний тип правового регулювання - «заборонено все, окрім того, що прямо дозволено законом». Так, дотримання як ординарна форма реалізації забороняючих нормативних приписів військового законодавства, полягає у обов'язку суб'єктів утримуватися від діянь, що створюють загрозу національній і воєнній безпеці держави (в оборонній, політичній, економічній, інформаційній сферах); загальним правам та законним інтересам людини та громадянина в умовах військової служби; встановленому порядку виконання військового обов'язку

та проходження військової служби як державної служби особливого характеру.

Виконання. Не можливо реалізувати поза правової активності конституційний обов'язок, пов'язаний із проходженням військової служби у ЗСУ. Важко зрозуміти сутність саморегуляторної поведінки військовослужбовців без аналізу чітких меж дії зобов'язань, як способів її регулювання так і втілення зобов'язуючих приписів, що передбачають свідомо-активні позитивні дії та складають зміст виконання, форми ординарного механізму правореалізації, тісно пов'язаної із дотриманням. Зміст реалізації диспозицій зобов'язуючих норм, як активної форми виконання суб'єктами військової сфери своїх обов'язків, охоплює собою всі різновиди комплексного механізму правореалізації та передбачає інтерес з боку владних суб'єктів військово-правових відносин, тобто виникнення конче необхідних, виключно державних субординаційних військово-службових правових відносин незалежно від бажання виконавця.

Це відбувається з огляду на те, що об'єктом військово-службових відносин є публічний інтерес у сфері оборони та безпеки держави, який має винятковий пріоритет і обумовлює предмет діяльності військовослужбовців – військову службу, як державну службу особливого характеру. Оскільки військова служба виконує найважливішу функцію держави, то апріорі вважається, що ця діяльність повинна здійснюватися безперервно. Це виявляється не тільки у обов'язковому виконанні військовослужбовцями загальнодержавних і загальногромадянських обов'язків, але і при виконанні загальних, спеціальних і особливих військово-службових обов'язків під час навчань, походів кораблів та польотів літаків, бойових стрільб; у внутрішніх і гарнізонних нарядах, при несенні цілодобових бойових вахт, чергувань, служб, пов'язаних із забезпеченням боєготовності військових частин, що здійснюються без обмеження загальної тривалості службового часу не тільки в умовах надзвичайного та воєнного стану, а і у мирний час. Вимога безперервності поширюється і на позаслужбові відносини

військовослужбовців, зобов'язуючи їх бути постійним зразком гідної поведінки в громадських місцях. Навіть під час відпустки вони повинні бути у постійній готовності до виконання обов'язків військової служби.

Але ж апостеріорі, військовослужбовці в силу своїх фізіологічних якостей не здатні постійно перебувати у стані виконання обов'язків, пов'язаних з військовою службою. Тому специфічною особливістю сприйняття виконання як форми ординарного механізму військової правореалізації, є закріплення законодавцем поняття презумпції (лат. *praesumptio* - припущення) безперервності виконання обов'язків, пов'язаних з військовою службою, яка у свою чергу обмежується тільки загальними рамками її початку та закінчення. Відповідно до ч. 3 ст. 24 ЗУ «Про військовий обов'язок і військову службу» військовослужбовці вважаються такими, що виконують обов'язки військової служби: на території військової частини або в іншому місці роботи (занять) протягом робочого (навчального) часу, включаючи перерви, встановлені розпорядком (розкладом занять); на шляху прямування на службу або зі служби, під час службових поїздок, повернення до місця служби; поза в/частиною, якщо перебування там відповідає обов'язкам військовослужбовця або його було направлено туди за наказом відповідного командира (начальника); під час виконання державних обов'язків, у тому числі у випадках, якщо ці обов'язки не були пов'язані з військовою службою; під час виконання обов'язку з урятування людського життя, охорони державної власності, підтримання військової дисципліни та охорони правопорядку [291]. До того, час виконання військовослужбовцем депутатських повноважень, роботи в органах державної влади із залишенням на військовій службі зараховується у строки для присвоєння військового звання [361]. Час виконання обов'язків в судових органах і органах прокуратури на посадах суддів, прокурорів, слідчих; час проходження військової служби за межами України в порядку військового співробітництва або у складі МС ООН; час перебування військовослужбовця в полоні або заручником (якщо це не було добровільним і не мало місце вчинення злочину

проти миру і людства), зараховуються до вислуги років для призначення пенсії [362]. Некоректним вважаємо словосполучення «обов'язки військової служби», оскільки ці обов'язки покладаються на військовослужбовців, як суб'єктів військової служби, а не на вид діяльності.

Форма виконання зобов'язуючих приписів, як фактор підвищення правової активності військовослужбовців, вбачається однією із основних, більш поширених. У «р. 1. Обов'язки, права та відповідальність військовослужбовців» СВС ЗСУ перелік загальних обов'язків військовослужбовців займає першу позицію. На відміну від стислого викладу прав (2 статті) загальні обов'язки військовослужбовця закріплені у 7 статтях та 18 пунктів. Статут встановлює детальний матеріально-процедурний механізм реалізації обов'язків командирів, віддання й виконання їх наказів (ст.35-38), передбачає механізм юридичної відповідальності за їх порушення (ст.26-27) [321].

При аналізі характеру та змісту зобов'язуючих нормативних приписів військового законодавства України виявляється, що вони у переважній більшості спрямовані на виконання комплексних багаточисленних і розгалужених обов'язків. Які можливо класифікувати за обсягом виконання завдань, законодавчо закріплених і доручених суб'єкту за його загальним громадянським, загальним військово-службовим, військово-посадовим, військово-спеціальним, військово-особливим правовим статусом, а також за військовим званням і міжнародними зобов'язаннями України на: загальногромадянські, загальновійськові, військово-службові, військово-спеціальні, особливо-бойові, субординаційні, військово-гуманітарні. Але, деякі із них дуже важко та навіть неможливо виконати із-за відсутності не тільки достатніх правових умов та гарантій з боку держави, але фізичних можливостей та дефіциту часу. Деякі з них носять сакральний характер: «свято і непорушно додержуватися Конституції України та законів України»; «бути хоробрим»; «дорожити бойовою славою».

В цьому аспекті, формула «начальник зобов'язаний перевіряти

виконання відданих підлеглим наказів, а підлеглий зобов'язаний беззастережно виконувати накази начальника, крім випадків віддання явно злочинного наказу, і ставитися до них з повагою» (ст.30 СВС ЗСУ) [321], обмежується юридичною відповідальністю винних осіб за віддання і виконання явно злочинного наказу. С. І. Дячук в контексті ст. 60 Конституції України (виконання явно злочинних наказів переслідується законом) вважає, що осмислення змісту правового обов'язку спеціального суб'єкта підкорятися обумовлює необхідність проведення класифікації наказів на обов'язкові і необов'язкові, вирішальним критерієм для якої є встановлені в нормативних актах межі покори наказу в різних сферах суспільних відносин [363, с.11-12].

Використання, як ординарна форма у механізмі реалізації нормативних приписів військового законодавства, на відмінну від попередніх, пов'язана із реалізацією суб'єктних прав військовослужбовців у формі конкретно-окреслених правових відносин, забезпеченням спеціально-дозвільного способу правового регулювання їх поведінки, із втіленням уповноважених юридичних норм, призначенням яких є владно-юридичний, гарантований дозвіл здійснити певні дії, як правило активні (хоча можлива і пасивна поведінка). Необхідно погодитись з П.П. Богуцьким, що навіть у випадках визначення прав військовослужбовців з метою їх соціального захисту способи регулювання також не виходять за межі імперативності, правової категоричності в забезпеченні їх реалізації [268, с.46]. Хоча слід зазначити, що ініціатива у здійсненні використання завжди виходить від уповноважених на це суб'єктів військово-правових відносин. Причому у тих випадках, коли здійснення суб'єктних прав, встановлених уповноважувачими приписами, залежить від виконання певних дій з боку зобов'язаних осіб, правореалізація відбувається у рамках правовідносин. Це відбувається тоді, коли учасники військово-правових відносин самі визначають у межах, дозволених нормативними приписами, умови використання прав, а також, коли реалізація залежить від правозастосовної діяльності відповідних владних

суб'єктів. Характерна особливість правовідносин у формі реалізації уповноважуючих приписів військового законодавства, полягає у тому, що вони виникають, змінюються і припиняються у результаті дій уповноважених суб'єктів. Зобов'язана сторона повинна виконати передбачені вимоги, не виявляючи ініціативи у реалізації цих приписів. Спеціально-дозвільний спосіб правового впливу на поведінку військових суб'єктів визначає особливості реалізації санкцій уповноважуючих приписів у випадку зловживання наданим правом, а також перепони для втілення права.

А.Ю. Олійник вважає, що використання може здійснюватися як в активній так і в пасивній поведінці суб'єктів [364, с.92]. Слід зауважити, що далеко не всі вчені розділяють це. Вважаємо, що необхідно погодитися із тією позицією, що з огляду на сучасну спрямованість МПР суспільних відносин у сфері абсолютних суб'єктивних прав, він все більше орієнтується на загальнолюдські цінності, на повагу до прав і свобод людини, на обмеження надмірної нормативно-правової зарегульованості цих відносин, які від двосторонніх і багатосторонніх переходять до відносин з невизначеним колом учасників, які не потребують опосередкування правовідносинами.

Прикладом такої реалізації уповноважуючих приписів стало використання суб'єктного права у 2012 р. військовими пенсіонерами на перерахунок пенсії в зв'язку із зміною розміру грошового забезпечення відповідних категорій військовослужбовців, згідно ч. 3 ст. 63 ЗУ «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби...» [362]. Керуючись дозволом цього припису, матеріально-процедурний механізм Порядку проведення перерахунку [365] забезпечив оперативно-виконавчий алгоритм дій державних органів без звернень пенсіонерів. Р.З. Лівшиць зауважує, що «в цих випадках треба говорити про реалізацію правових норм не через правовідносини» [58, с.137].

Але Г.М. Корольов вважає, що центральним елементом реалізації суб'єктивних прав військовослужбовців є не юридична можливість власних

дій, а можливість вимоги відповідної поведінки від командирів, оскільки без їх позитивних дій вони у багатьох випадках не можуть реалізувати своє право [366, с.62]. Тобто використання пов'язано із необмеженими можливостями перепон і зловживань з боку командирів (начальників). Тому, у якості специфічного каналу забезпечення реалізації уповноважених приписів виступає правомірна діяльність владних військово-службових осіб, яка не потребує здійснення будь-яких дій з боку правомочних осіб. Адже загальний обов'язок командування створити умови для безперешкодної реалізації цих приписів, встановити систему державних правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб всіх категорій військовослужбовців, підтримання соціальної справедливості у військовому колективі. Прикладами може бути реалізація військовослужбовцями уповноважених приписів щодо громадянських прав і політичних свобод: вільний розвиток своєї особистості, невід'ємне право на життя, на здоров'я, особиста недоторканість, недоторканість житла, таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної, іншої кореспонденції, право на повагу своєї честі і гідності, свобода думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань, свобода світогляду, віросповідання. Вважаємо, що цей канал виступає як «чиста» правореалізуюча саморегуляція.

Створення сприятливих умов та державних гарантій для функціонування механізмів свідомого та усвідомленого саморегулювання та їх стимулювання повинно стати головним напрямом правореалізації у військовій сфері суспільних відносин, який визначається об'єктивними сучасними потребами здійснення демократичного цивільного контролю (далі - ДЦК) над ЗСУ, необхідністю мінімізації авторитарних правореалізаційних форм і методів у військовій сфері в умовах обмеження деяких (міжнародно-основоположних) прав і свобод військовослужбовців. В.Й. Пашинський зазначає, що гарантування, поряд із визнанням, дотриманням і повагою цих прав і свобод, виступає найважливішим чинником їх реалізації [367, с.13].

Але, громадянські права і свободи, якими мають користуватися військовослужбовці (особливо строковики), у прямому нормативному викладі у базовому кодифікованому акті військового законодавства як СВС ЗСУ України чітко не визначені. Ст. 9 Статуту декларує, що військовослужбовці мають права і свободи з урахуванням особливостей, що визначаються Конституцією і законами України з військових питань, статутами ЗСУ та іншими нормативно-правовими актами. На нашу думку такими особливостями є їх обмеження. Правам військовослужбовців у р. 1, ч. 1 цього Статуту відведено дві статті(18, 19), які у загальній бланкетно-відсилочній формі декларують, що «військовослужбовці перебувають під захистом держави і мають всю повноту прав і свобод, закріплених Конституцією України», а «державою гарантується військовослужбовцям та членам їх сімей соціально-правовий захист відповідно до законів і прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів»[321]. Конкретизація прав військовослужбовців відбувається в інших законодавчих актах [356], але для більшості строковиків важливіших актів ніж Статуту ЗСУ не існує. А розпорошеність і декларативність його норм, якими визначаються їх права деформує ординарний механізм їх реалізації. У той час, ці приписи детально закріплюють право військовослужбовців застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби, зброю для припинення протиправних дій інших військовослужбовців, чому присвячено 5 статей (21-25) СВС ЗСУ та 10 статей (60, 61, 195-202) [321] СГВС ЗСУ, які містять 30 частин та 7 пунктів [358].

На підставі аналізу уповноважених нормативних приписів військового законодавства виявлено, що вони сприяють використанню суб'єктами військово-правових відносин прав, які кореспондуються із відповідними обов'язками. Права забезпечують і створюють необхідні умови для виконання обов'язків. А значить їх можливо класифікувати за сферою їх реалізації на: загальногромадянські (особисті, політичні, економічні, соціальні, гуманітарні) та військово-службові (загальні, посадові, спеціальні,

особливі); за способом реалізації на активні та пасивні; за кількістю суб'єктів (індивідуальні, колективні); за категорійно-суб'єктним складом (солдати, сержанти і старшини, офіцери, працівники, держслужбовці); за видами військової служби.

Таким чином, сутність змісту (динаміки і структури) ординарного механізму реалізації військового законодавства України виступає ключовим аспектом до розуміння ординарних форм реалізації його нормативних приписів.

2.3. Механізм опосередкованої реалізації військового законодавства України

Якщо процес реалізації нормативних приписів військового законодавства України на рівні ординарного механізму та безпосередніх форм саморегуляції не може відбутися за тих чи інших обставин, то виникає потреба перевести його на інший рівень – рівень опосередкування зазначеного процесу додатковою діяльністю суб'єктів владних повноважень у іншій формі. Як було зазначено, ця діяльність за формою її реалізації є застосуванням нормативних приписів військового законодавства, носить виключно владно-процесуальний, складний, комплексний, правозабезпечувальний, факультативний характер, складається із послідовних стадій, завершується прийняттям актів застосування нормативних приписів (індивідуальних піднормативних правових актів). Слід дослідити характерні особливості механізму, який забезпечує функціонування процесу застосування, та опосередковує процес реалізації нормативних приписів військового законодавства України.

С.С. Алексєєв зазначає, що застосування права - це не просто одна з форм реалізації, а така особлива форма, яка по відношенню до інших виконує забезпечувальні функції, що слугує однією з підстав необхідності її

виокремлення від інших форм реалізації [49, с.99]. Л.Б. Зуєв до складу механізму правозастосування включає: владну діяльність компетентних органів і осіб по здійсненню своїх повноважень; діяльність, направлену в сферу суспільних відносин інших суб'єктів права; надання їм допомоги і створення умов для нормального використання прав, виконання обов'язків, дотримання основних вимог; здійснення примусу на суб'єктів права з метою підпорядкування їх поведінки вимогам закону [368]. Таким чином, вчений акцентує увагу на цілісній компетентно-владній діяльності яка сприяє функціонуванню ординарного механізму реалізації, зокрема і шляхом застосування примусу.

Але В.О. Котюк вважає такий підхід звуженим і до змісту механізму застосування правових норм включає діючу систему права і законодавства; правові принципи, які відповідають соціальному призначенню правової держави і громадянського суспільства; систему суб'єктів правозастосовної діяльності, їх професійну правосвідомість і правову культуру, які виступають від імені держави або уповноважені державною владою; стадії процесу застосування правових норм; індивідуально-правові акти по реалізації і конкретизації правового регулювання суспільних відносин, що направлені на охорону соціальних цінностей і законних прав суб'єктів суспільних відносин [369, с.148]. Вважаємо такий підхід системним, але широким, що потребує оптимізації та конкретизації найбільш характерних складових компонентів.

О.А. Чванов у механізмі правозастосування виокремлює основні стадії процесу правозастосування та його елементи: правова норма, що підлягає застосуванню; суб'єктивна сторона (сприйняття владних розпоряджень, мотиви, настанови, цілі, інтереси, правосвідомість, компетентність, професіоналізм учасників); об'єктивна сторона (об'єктивні відображення правозастосовної технології); суб'єкти; об'єкт (суспільні відносини які потребують індивідуально-конкретної регламентації державно-владного характеру); правозастосовний акт; правові методи, що застосовуються [336,

с.6-15]. Позиція вченого вважається найбільш конструктивною і виваженою, хоча і містить деякі елементи дублювання.

І.Л. Невзоров розуміє під механізмом правозастосування сукупність взаємообумовлених та взаємопов'язаних правових засобів, які використовуються державою, її органами та посадовими особами з метою забезпечення законного, справедливого та обґрунтованого застосування права у відповідності до волі законодавця [370, с.108]. Науковець сприймає механізм правозастосування як засіб трансформації правових принципів законності.

Р.Р. Палєха зазначає, що механізм правозастосування - це сукупність правових засобів, що використовуються у цілях забезпечення законного, справедливого, обґрунтованого, доцільного та своєчасного застосування права. Він забезпечує реалізацію найважливіших функцій права: володіє рядом власних функцій, під якими розуміються основні напрями комплексного і цілеспрямованого впливу правозастосовної діяльності на суспільні відносини, що розкривають місце і роль його механізму в реалізації правових приписів, а також необхідність, значущість, ціль і завдання даної діяльності [371, с.13]. Вважається, що вірно визначивши сутність механізму правозастосування через цілі, науковцю не вдалося через функції права, невизначені функції механізму виокремити змістовні елементи. С.І. Леншін доповнює, що функції механізму правозастосування при реалізації соціально-економічних прав військовослужбовців розкривають його роль і місце на всіх його стадіях: дослідження фактичних обставин справи; правової кваліфікації дій адресата правозастосування; вибір норми права уповноваженим органом; тлумачення, з'ясування смислу норми права; винесення рішення; доведення змісту рішення до відома адресата правозастосування; виконання та контролю за виконанням рішення [43, с.72-74]. На нашу думку, автор через функції механізму правозастосування вдало розкриває зміст його найскладнішого, функціонального блоку - стадій процесу прийняття акту правозастосування та слушно включає до нього процес тлумачення «для

себе» з метою правильного застосування, доведення, виконання та контролю за його реалізацією.

О.С. Категов вважає, що механізм застосування права являє собою сукупність нормативної, інституціональної та функціональної складових. Нормативна складова включає акти національного і міжнародного права, які регламентують поведінку суб'єктів правозастосовних відносин, а також акти, що закріплюють цільові настанови, ціннісні пріоритети, інститути і принципи правозастосування. Основними інституційними елементами механізму застосування права виступають державні органи та їх посадові особи, а також недержавні органи (місцевого самоврядування) та посадові особи недержавних установ і підприємств, яким державою делеговано право на здійснення правозастосовної діяльності в певних ситуаціях і при вирішенні окремих категорій юридичних справ. Процесуальна складова характеризує дію механізму правозастосування, яка починається за наявності юридичного факту, правомочності і об'єкта правового впливу [372, с.13].

Нами підтримується комплексна позиція вченого, окрім дещо штучного відокремлення спеціалізованих актів у нормативному блоці, а також наявності недержавних органів у інституційному блоці. Останній елемент є можливим, але не іманентним механізму військового правозастосування.

А.М. Перепелюк цілком логічно до основних структурних елементів механізму правозастосування включає: суб'єкт правозастосування, об'єкт, правозастосовну процедуру, підстави застосування права, результат правозастосовної діяльності (правозастосовний акт). Підключає до них елементи соціальної складової: різноманітні економічні, соціально-політичні фактори. Механізм правозастосування вважає складовою частиною правових утворень більш складного рівня (механізму соціального управління, механізму правового регулювання та механізму правореалізації) який володіє значними особливостями та входить до їх складу в якості самостійної системи [67, с.92-96].

Точно зазначає Ю.М. Бро, що застосування норм права представляє

собою не тільки певну форму реалізації права через правовідносини, але є і державно-правовим методом втілення приписів права в життя. В цьому значенні застосування виступає як спеціальний «механізм», який зв'язує норму права, що застосовується, з її повним здійсненням у поведінці суб'єктів права через обов'язкове втручання компетентно-владних органів. А соціальна природа правозастосування виступає різновидом управлінської діяльності [50, с.6-12].

Д.М. Бахрах доповнює, що правозастосовний механізм створюють державні органи, які складають єдину систему, що управляється адміністративною владою. Її можливо розглядати як право і здатність суб'єктів управління управляти кимось, підпорядковуючи своїй волі інших, видавати нормативні акти, обов'язкові для всіх, здійснювати організаційну роботу [373, с.12].

Отже питання структури механізму військового правозастосування та його змістовних елементів є одночасно й питаннями структури правозастосовної діяльності у військовій сфері, діяльності у першу чергу державних органів, органів військового управління.

Визначені елементи можливо об'єднати у відповідні блоки: інституційний, що характеризує статичні категорії (суб'єкти та об'єкти); функціональний, що опосередковує процедуру та методи діяльності владних суб'єктів правозастосування як динамічні категорії; результативний, що відображений в актах застосування нормативних приписів військового законодавства як офіційному результату військової правозастосовної діяльності.

Наступним завданням є характеристика окремих елементів структури механізму правозастосування, що забезпечить системне розуміння сутності та особливостей механізму застосування нормативних приписів військового законодавства України. Оптимальною вважається позиція А.Д. Корецького, який розподіляє систему МПР на дві підсистеми (механізм безпосередньо соціального саморегулювання і механізм юридичного управління) [374,

с.120].

У першу чергу, необхідно дослідити систему державного управління у сфері оборони та військовій сфері щодо виокремлення суб'єктів-юридичних осіб, які є головним елементом у процесі застосування нормативних приписів військового законодавства України.

ВРУ в межах повноважень, визначених Конституцією України, здійснює законодавче регулювання питань сфери оборони [306]. Уповноважений ВРУ з прав людини - парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного громадянина (військовослужбовця) [375]. Президент України, відповідно до Конституції України та в межах визначених нею, здійснює керівництво у сфері оборони держави та керівництво ЗСУ, як ВГК ЗСУ [376]. КМУ контролює виконання законів у сфері оборони, здійснює відповідно до законів заходи щодо забезпечення обороноздатності України, координує і контролює їх виконання та несе, в межах своїх повноважень, відповідальність за забезпечення оборони України (ст.9) [306]. Міністерства, центральні, інші ОВВ у взаємодії з Міноборони організують і забезпечують виконання законодавства у сфері оборони, сприяють ЗСУ у виконанні ними завдань, здійснюють їх належне забезпечення за напрямками діяльності (ст.13). РМ АР Крим, місцеві ДА забезпечують на відповідній території виконання підприємствами, установами, організаціями усіх форм власності, посадовими особами і громадянами Конституції та законів України, актів Президента України, КМУ, ЦОВВ з питань оборони (ст.14). Виконавчі органи місцевих рад у галузі оборонної роботи забезпечують реалізацію військового та мобілізаційного обов'язку громадян, їх соціально-правового захисту за місцем проживання (ст.15). Підприємства, установи та організації усіх форм власності здійснюють згідно із законодавством заходи з мобілізаційної підготовки та мобілізації. Їх посадові особи виконують передбачені законодавством обов'язки у сфері оборони (ст.16).

Міноборони є ЦОВВ, головним органом у системі ЦОВВ, який

забезпечує формування та реалізує державну політику з питань національної безпеки у воєнній сфері, оборони і в/будівництва у м/час та особливий період; узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законів, актів Президента України, КМУ та вносить їх на розгляд КМУ, забезпечує їх виконання у ЗСУ [377].

Одночасно Міноборони є центральним ОВУ, у підпорядкуванні якого перебувають ЗСУ, які мають визначену загальну структуру: ГШ ЗСУ як головний ОВУ; Об'єднаний оперативний штаб ЗСУ як орган управління міжвидовими та міжвідомчими угрупованнями військ (сил); управління оперативних командувань; види ЗСУ - СВ, ПС, ВМС; ВСП у ЗСУ; окремий рід військ – Високомобільні десантні війська ЗСУ; окремий рід сил – Сили спеціальних операцій ЗСУ; з'єднання, в/частини, ВНЗ, установи, організації, що не належать до видів ЗСУ; військові комісаріати, що забезпечують виконання законодавства з питань в/обов'язку і в/служби, мобілізації та мобілізації. ГШ ЗСУ здійснює свої повноваження безпосередньо та через ОВУ ЗСУ. Так, організаційно ЗСУ складаються із зазначених ОВУ, які забезпечують неухильне додержання вимог Конституції України стосовно того, що ЗСУ не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів державної влади чи перешкодження їх діяльності (ст.1).

ДЦК за діяльністю ЗСУ з боку зазначених органів державного управління, громадських організацій, громадян, предметом якого є дотримання Конституції, законів України стосовно прав і свобод військовослужбовців, стану правової і соціальної захищеності осіб, які підлягають призову на в/службу, проходять службу у в/резерві або знаходяться в запасі, членів їх сімей; дотримання законності при розгляді органами влади, військовими посадовими особами звернень і скарг зазначених осіб здійснюється відповідно до закону (ст.5) [378].

У військовій сфері суспільних відносин діє прокуратура (військова

прокуратура), а правосуддя здійснюють виключно суди, юрисдикція яких поширюються на військово-службові та цивільно-військові правові відносини.

Таким чином встановлено систему органів державного управління у *сфері оборони* та органів державного військового управління у *військовій сфері*. Ці органи як юридичні особи, їх суб'єкти-керівники, інші службові та військові посадові особи, які наділені державно-владними повноваженнями у цих сферах здійснюють застосування нормативних приписів військового законодавства України через надання їм права: видавати від імені держави на підставі та на виконання нормативних актів військового законодавства ієрархічно та юридично обов'язкові акти застосування (індивідуальні акти та приписи); здійснювати забезпечення, контроль та нагляд за точним та неухильним виконанням нормативних і індивідуальних приписів військового законодавства; контролювати, охороняти та захищати їх від порушень шляхом тлумачення, переконання, стимулювання та державного або судового примусу.

До числа суб'єктів-юридичних осіб, що здійснюють правозастосовну діяльність в системі органів державного управління у *сфері оборони* входять: ВРУ; Уповноважений ВРУ з ПЛ; Президент України; Уряд України; міністерства, центральні та інші ОВВ; Міноборони України як ЦОВВ; РМ АР Крим та МДА; виконавчі органи місцевих рад; підприємства, установи та організації державної форми власності; судові та прокурорські органи. До числа суб'єктів-юридичних осіб, що здійснюють правозастосовну діяльність в системі ОВУ у *військовій сфері* входять: Президент України як ВГК ЗСУ, Міноборони як центральний ОВУ, ГШ ЗСУ як головний ОВУ та інші, зазначені вище, ОВУ, в/частини, в/комісаріати.

З'ясовано, що особливість правового положення Президента та Міноборони України як суб'єктів-юридичних осіб у механізмі військового правозастосування заключається у тому, що вони одночасно входять до системи органів як загальнодержавного так і спеціально-військового рівня

управління ЗСУ, що на нашу думку, зумовлює конфлікт їх правозастосовних потенціалів щодо діяльності ЗСУ як ВФ.

Розуміючи, що переважна більшість науковців вважають суб'єктами правозастосування владно-посадових осіб, частково можливо погодитися з непопулярною позицією деяких науковців (П.Е. Недбайла [53], М.С. Строговича [350, с.50]), що ними можуть бути і не владні суб'єкти-фізичні особи. У військовій сфері це підтверджується особливим правовим статусом чатового - озброєного вартового, який виконує бойове завдання щодо охорони та оборони дорученого йому поста. Ст. 230 СГВС ЗСУ [358] наділяє його особистою недоторканістю, яка підтверджена комплексом делегованих державою, не характерних для солдата командно-владних правозастосовних повноважень і полягає: в особливій охороні законом його прав і особистої гідності; у підпорядкуванні його лише певним, чітко визначеним військово-службовим особам; а головне - в обов'язку всіх інших осіб неухильно виконувати вимоги чатового, які визначені його службою, та наданні йому права застосовувати зброю у випадках та порядку, визначених цим Статутом.

Зважаючи на широке коло суб'єктного складу та інших елементів, ми вимушені зосередити нашу увагу на механізмі правозастосовного процесу виключно ОВУ Міноборони та ЗСУ. Здійснюючи свої повноваження суб'єкти правозастосування ОВУ використовують певні організаційно-правові форми. У юридичній літературі визначаються оперативно-виконавча; правоохоронна та правосуддя [351, с.111]. Під оперативно-виконавчою діяльністю (позитивним правозастосуванням) [280, с.141] розуміють організацію реалізації приписів правових норм, позитивне регулювання за допомогою індивідуальних актів. При цьому застосовується диспозиція норм права, яка містить позитивний зміст. Юрисдикційне правозастосування охоплює охорону норм права від будь-яких порушень, застосування державного примусу до правопорушників, забезпечення виконання покарання, прийняття заходів щодо попередження порушень у майбутньому [379, с.288]. Саме ці дві форми є найбільш характерними у процесі

правозастосування в системі ОВУ ЗСУ [380].

Враховуючи інтелектуально-творчий характер цих форм, питання щодо кількості стадій (3, 5 [381, с.385], 6 [382, с.24]) процесу правозастосування та їх найменувань залишається дискусійним. Оптимальним для процесу військового правозастосування є 3-х стадійний варіант: встановлення фактичних обставин справи; вибір і аналіз правової норми як юридичної основи справи вирішення юридичної справи та оформлення прийнятого рішення. Необхідність у правозастосовній діяльності ОВУ виникає часто та у конкретних правовідносинах, підставами чого є юридичні факти, коли: 1) виникнення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків у суб'єктів реалізації неможливо без владного рішення ОВУ (призов на в/службу, призначення на посаду, присвоєння в/звання, надання чергової відпустки, звільнення з в/служби тощо); 2) виникає суперечка щодо права конкретного суб'єкта (оскарження дій військових посадових осіб щодо незаконного звільнення з в/служби, поновлення на в/службі); 3) необхідно застосувати юридичні санкції згідно видів юридичної відповідальності (порушення в/дисципліни, правил збереження в/майна, скоєння адміністративного п/порушення, військового адміністративного п/порушення, військового кримінального п/порушення); 4) існують прогалини у системі військового законодавства України і потрібне застосування аналогії права чи закону [49, с.100]. Відносно останнього за загальним правилом це не допускається в галузях кримінального та адміністративного права [364, с.95].

Такий підхід має місце у практиці реалізації нормативних приписів військового законодавства України. Зокрема командири в/частин не навчені, не готові та не володіють методикою зазначеного виду правозастосування. Прикладом служать їх дії, пов'язані із відсутністю нормативного механізму проведення службового розслідування правопорушень працівників в/частин. Цьому сприяє формула ст. 19 Конституції, згідно з якою органи державної влади, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України

[301]. У військовій сфері є певні особливості. Згідно ст. 58 СВС ЗСУ командир-єдиначальник повинен діяти *самостійно* і вимагати від підлеглих виконання Конституції, законів, статутів ЗСУ, інших нормативно-правових актів. Але самостійність не означає свавілля, вседозволеність, безкарність. Командир згідно ст. 59 СВС ЗСУ зобов'язаний встановлювати у в/частині (підрозділі) такий внутрішній порядок, який гарантував би неухильне виконання законів України, положень статутів ЗСУ; показувати особистий приклад дисциплінованості, неухильного виконання вимог законодавства, наказів, розпоряджень командирів вищого рівня.

Так, об'єктом механізму правозастосування є суспільні зв'язки суб'єктів правозастосування військової сфери, змістом яких виступають взаємні права і обов'язки, у межах яких на підставі нормативних приписів (матеріальних і процесуальних) здійснюються державно-владні (оборонно-військові, військово-службові) повноваження, направлені на правове врегулювання та винесення рішень щодо індивідуально-конкретних справ, правових ситуацій і конкретно визначених суб'єктів. Різновидом військово-правових відносин є військово-службові відносини, які пов'язані з організацією військової служби, виникають у процесі виконання служби щодо реалізації прав, обов'язків, та відповідальності військовослужбовців, які не є самостійними суб'єктами цих відносин.

Розглядаючи правозастосування як метод досягнення певної цілі, вирішення конкретного завдання, прийом, образ дії [333, с.785], вирішальне значення відіграють методи, які обирають суб'єкти правозастосування для формування у в/службовців потреби, бажання, необхідності здійснювати правомірні діяння. Основним методом управління військами є особисте спілкування військових посадових осіб із суб'єктами правореалізації. Головна мета такої внутрішньо-комунікаційної роботи сформувати довіру до військово-політичного керівництва держави, військового командування, встановити зворотній зв'язок з підпорядкованим особовим складом, його готовність до виконання завдань, підтримання і відновлення морально-

психологічного стану. Звичайно розрізняють два методи реалізації права – переконання і примус. Історія суспільства і права знає два класичних способи спонукання суб'єктів до реалізації державних велінь - обіцянка нагороди і погроза застосування заходів примусу [280, с.138].

В аспекті юрисдикційного правозастосування, не виключаючи примусу, метод владного переконання вважається нам пріоритетним. Він ґрунтується на авторитеті ЗСУ, повазі до Конституції, законів України, статутів ЗСУ, наказів МОУ, інших органів виконавчої та судової влади, ОБУ, свідомому ставленні всіх категорій в/службовців до виконання службових обов'язків, встановлених нормативними приписами військового законодавства. Реалізується цей метод шляхом щорічного оцінювання якостей, критеріїв їх діяльності; періодичного атестування; нагадування про обов'язки, видання інтерпретаційних актів щодо точного змісту актів військового законодавства; забезпечення активності суб'єктів правозастосування; підвищення рівня правової роботи, правосвідомості, правового виховання, правової підготовки, правової освіти, правової культури військовослужбовців. В умовах в/служби застосовуються й інші методи як правові засоби зміцнення в/дисципліни, юридичного режиму військового правозастосування. До них відносяться заохочення (моральне, морально-матеріальне); заходи припинення порушень в/дисципліни; дисциплінарні стягнення; додаткові заходи дисциплінарного впливу [302, с.322]. Має місце не тільки морально-психологічний, але і фізичний (збройний) вплив; військовий адміністративний, матеріальний, кримінальний примус, позбавлення певних пільг, і навіть життя. Важливим при цьому є забезпечення права на оскарження незаконних дій у військово-адміністративній та судовій формі.

Слід зазначити, що застосування заохочення як засобу позитивного стимулювання для кожного командира виступає не суб'єктивним правом, а його статутним обов'язком щодо військовослужбовців, які виявили старанність, розумну ініціативу і сумлінність при виконанні службових

обов'язків. Порядок застосування конкретних видів заохочень визначається в залежності від рівня посади командира, а також категорії тих в/с яких вони стосуються. Цей механізм має як певні універсальні риси так і свої індивідуальні особливості. Необхідне дотримання таких принципів як обґрунтованість, своєчасність, поступовість, індивідуалізація, обов'язковість виконання оголошеного заохочення. Процедура застосування конкретного виду заохочення встановлена ст. 31-44 ДС ЗСУ [311].

Серед різних форм (письмових, усних, конклюдентних) і методів, направлених на попередження порушень військового законодавства важливе місце відводиться актам припинення триваючого порушення в/дисципліни. Ці заходи носять превентивний характер, мають за мету не допустити, припинити порушення актів військового законодавства, відновити статутний і громадський правопорядок. Цим вони відрізняються від стягнень, які використовуються у якості покарання за вже скоєне порушення. До їх числа відносяться розгляд правопорушників на засіданні атестаційної комісії [383]; обговорення правопорушення та порушників на зборах за відповідними категоріями; затримання, тримання на гауптвахті; скорочення відпустки чи відрядження; усунення від виконання службових обов'язків; застосування у виключних випадках фізичної сили, вогнепальної та холодної зброї (у т.ч. при невиконанні зобов'язуючих приписів статей 195-198, 202 СГВС ЗСУ [358].

Згідно ст. 22-1 СВС ЗСУ командир (начальник) в умовах особливого періоду з метою затримання в/с, який вчиняє злочин у районах виконання бойових завдань, має право особисто застосовувати заходи фізичного впливу без спричинення шкоди його здоров'ю та спеціальні засоби, достатні для припинення протиправних дій. У бойовій обстановці командир може застосувати зброю чи віддати підлеглим наказ про її застосування, при цьому не заподіюючи смерті в/с.

Якщо заходи, що ґрунтуються на методі переконання, не дали позитивного результату, в/с продовжує здійснювати правопорушення,

командир застосовує механізм примусу - систему різноманітних по своєму характеру стягнень та покарань в залежності від ступеню тяжкості та відповідного їй виду юридичної відповідальності. Так відбувається реалізація санкцій правових норм, яка пов'язана з включенням через акти командно-владного застосування ОВУ примусових засобів забезпечення виконання диспозицій правових норм.

Дії правопорушника, що здійснюються після юрисдикційного правозастосування, є реалізацією відповідної правової санкції, яка також диференційована відносно до різних категорій в/с і забезпечує можливість конкретно-індивідуального підходу при визначенні покарання. До більшості категорій в/с-контрактників застосовується універсальний набір дисциплінарних стягнень: зауваження, догана, сувора догана, попередження про неповну службову відповідність, пониження в посаді, пониження у в/званні, звільнення за службовою невідповідністю, позбавлення в/звання. Відмінною є система застосування стягнень до в/с строкової служби (позбавлення чергового звільнення з розташування в/частини; призначення поза чергою в наряд на роботу, та не передбачає їх звільнення з в/служби). Прапорщиків, мічманів, офіцерів у запасі (відставці) які носять в/форму одягу, за п/порушення, що ганьбить в/честь і гідність в/звання м. б. позбавлення права носіння в/форми одягу [311].

Окрім цього, до правопорушників застосовуються додаткові заходи дисциплінарного впливу, не передбачені ДС ЗСУ, але встановлені іншими актами військового законодавства України, що не виключає застосування і дисциплінарних стягнень. До їх числа відносять: звільнення з в/служби у зв'язку із систематичним невиконанням умов контракту в/службовцем; систематичним невиконанням умов контракту командуванням; обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили [384]; припинення службового відрядження; скорочення обов'язкової відпустки курсанта; дострокове припинення контракту про проходження навчання курсантом та відрядження його з ВНЗ; виключення із Резерву кандидатів для просування

по службі та направлення на навчання [383].

Наступним кроком дослідження представленої моделі механізму правозастосування ОВУ є акти застосування, які займають основне місце у функціональному блоці. Акти застосування ОВУ - це індивідуальні правові акти військового управління, що призначені на підставі та на виконання нормативних актів регулювати конкретні питання відносно конкретних осіб або певних груп осіб у військовій сфері [385, с.29]. Слід підкреслити, що на відміну від нормативно-правового акта, що служить одночасно і джерелом і формою права, правозастосовний акт є лише джерелом права [275, с.591], приймається на основі нормативно-правового акта, персоніфікований, поширює норму права на конкретний випадок. Самостійна цінність актів застосування при позитивному правозастосуванні заключається в їх особливій ролі, необхідності та корисності у загальному механізмі формування правомірної поведінки спеціальних суб'єктів, а також у тому, що вони реалізують соціальні цілі одночасно з нормативно-правовими актами. Спеціально-дозвільні правові засоби, що містяться у актах застосування, підключаються до механізму реалізації права у якості факультативних юридичних інструментів [386, с.19].

Акти застосування ОВУ можливо класифікувати за: органами, що їх видають; правозобов'язаними суб'єктами; характером питань, що ними регулюються; формою зовнішнього виразу (письмові, усні, конклюдентні, знакові) [286, с.86]. Юридична сила акту застосування визначається тим, яке місце в системі ОВУ посідає орган який його видав. За правозобов'язаними суб'єктами - на акти застосування, зверненні до конкретних в/с, працівників, державних службовців, призовників, військовозобов'язаних, осіб, звільнених з в/служби або груп військовослужбовців. За характером питань, що ними регулюються - на акти з питань основної діяльності (управління бойовими діями військ, управління бойовою та мобілізаційною підготовкою особового складу, зміцнення в/дисципліни, законності та правопорядку); по стройовій частині (стройового управління, організації служб військ, адміністративно-

господарської та повсякденної діяльності); по особовому складу (кадрового забезпечення військ); по технічній частині (технічного забезпечення військ); по тилу (матеріально-технічне забезпечення військ) [387].

Акти застосування ОВУ мають характерні риси: авторитарність, імперативність, підзаконність, відповідність актам вищих органів військового управління, піднормативність, індивідуально-персональний правовий зміст, організаційно-забезпечуючий характер, регулюють конкретні військові відносини, звернені до конкретних суб'єктів військової сфери, дія актів поширюється на конкретний випадок та вичерпується одноразовим застосуванням, акти не містять норми права, не підлягають державній реєстрації (п. 6.5. Інструкції) [388].

Основними видами письмових правових актів застосування Президента України є укази та розпорядження, а як ВГК ЗСУ - накази і директиви з питань оборони [306] індивідуально-правового змісту. Основними видами письмових актів застосування інших ОВУ є їх накази, накази командирів (керівників) в/частин, директиви, розпорядження, доручення.

Наказ ОВУ - акт індивідуально-правового змісту, що видається ОВУ у процесі здійснення ним виконавчо-розпорядчої діяльності з метою виконання покладених на нього завдань та здійснення функцій відповідно до наданої компетенції з основної діяльності, адміністративно-господарських або кадрових питань. Наказ командира (керівника) - основний розпорядчий акт командира (керівника) в/частини індивідуально-правового змісту, виданий на правах єдиноначальності, який містить індивідуальні приписи, обов'язкові для виконання конкретними підлеглими. Директива - вид розпорядчого документа індивідуально-правового змісту, який видається ОВУ з метою забезпечення виконання прийнятого його керівником рішення щодо життєдіяльності ЗСУ. Розпорядження - вид розпорядчого акту застосування, виданого НГШ-ГК ЗСУ, штабу в/частини, першим заступником керівника установи, а в разі його відсутності - одним із заступників керівника, який видається з метою оперативного вирішення окремих завдань та містить

визначені вказівки для розв'язання конкретних питань. Може видаватися від імені командира (керівника) в/частини [387]. Доручення - форма реалізації управлінських повноважень командира, що передбачає постановку конкретного завдання, визначення його предмета, мети, строку, відповідальної за виконання посадової (службової) особи.

Видами письмових правових актів застосування є:

у Міноборони - накази і директиви [377]. МО організовує і контролює їх виконання. Видання Міністром актів застосування в іншій формі, не передбаченій законодавством (наприклад, розпоряджень) не допускається. Мін'юстом України у зв'язку з розглядом у суді позову щодо визнання не чинними деяких розпоряджень МО, було вказано, що «не є чинними і такими, що підлягають негайному скасуванню розпорядження Міністра оборони України (від 16.01.2004 № 146/1/11/26; від 26.07.2004 № 146/1/11/641; та за 2005 рік № 248/8/72)» [389];

у ГШ ЗСУ - накази і директиви НГШ-ГК ЗСУ, розпорядження першого заступника НГШ ЗСУ. НГШ-ГК ЗСУ організовує та контролює їх виконання; має право скасовувати директиви і накази підпорядкованих йому ОВУ [390].

У аспекті характеристики актів застосування ОВУ, слід виокремити такий особливий превентивний правозастосовний засіб як пароль, який використовується у механізмі реалізації нормативних приписів військового законодавства України щодо порядку несення вартової служби. Пароль (фр. *parole*) - це таємне слово, яке служить для начальника варті засобом для переконання, що варта, яка прибула для заміни, справді призначена з цією метою, а особа, яка прибула з наказом від відповідного командира, дійсно уповноважена на те відповідним командиром (начальником) [358]. Згідно ст. 113-118 СГВС ЗСУ окремий пароль добирається за назвою якогось міста для кожної варті, зберігається в запечатаній папці в сейфі в умовах найсуворішої таємниці, призначається на кожний день відповідним військовим начальником і повідомляється запискою обмеженому колу осіб варт, без його оголошення. У разі розсекречування пароля його дія негайно припиняється. З

огляду на це, пароль розглядається нами як спеціальний, особливо-індивідуальний, секретний, обов'язковий, самодостатньо-переконливий, превентивний засіб-ключ командира (начальника) у формі письмово-вербального правозастосовного акту (акту-дії) в системі прихованого управління військами, без застосування якого військовим, що входять до складу нової варти, чергової зміни неможливо розпочати реалізацію нормативних приписів, пов'язаних із несенням вартової служби, інших видів бойового чергування. Підставою такого підходу у цій сфері військово-службових відносин є те, що несення вартової служби навіть у мирний час визнається законом як виконання бойового завдання.

Іншими специфічними видами актів застосування (усними, конклюдентними) при управлінні строєм в/с, в/підрозділів і в/частин у пішому порядку та/або на машинах виступають: команда та наказ (розпорядження), які подає командир голосом, сигналами та особистим прикладом і які передаються за допомогою технічних і рухових засобів. СС ЗСУ визначає детальну процедуру механізму реалізації кожної стройової команди, а також військового вітання [359].

Особливості актів застосування в механізмі оперативно-виконавчої (позитивної) правозастосовної діяльності ОВУ криються у площині індивідуально-ієрархічної військової субординації, службово-посадової та територіальної номенклатури, компетенційно-функціональної процедури, категорійності суб'єктів правореалізації. Наприклад, право видавати накази по особовому складу надається тільки командирам в/частин, які утримуються на окремих штатах, і за посадами яких штатом передбачено в/звання полковника і вище. Присвоєння та позбавлення в/звання, пониження та поновлення у в/званні, призначення на посади та звільнення з посад, звільнення з в/служби осіб, які проходять строкову в/службу, оформлюється письмовими наказами по стройовій частині. Причому, механізм звільнення в/с строкової в/служби передбачає можливість видання такого акту застосування командиром в/частини, який має право видавати накази по

стройовій частині і тільки на підставі указу Президента України та після видання наказу МОУ [384].

Контроль за виконанням прийнятих актів у механізмі військового правозастосування призваний забезпечити своєчасне та якісне їх виконання, підвищення персональної відповідальності військової посадової особи та безпосереднього виконавця. Особливому контролю підлягають акти, в яких визначені строки виконання або є конкретні доручення. Акт вважається виконаним, коли всі поставлені у ньому питання вирішені по суті. Командир особисто контролює виконання актів. Не рідше ніж 2 рази протягом року стан виконання взятих на контроль актів аналізується, а результати доповідаються командирі. (п. 1.11 Інструкції) [387].

Таким чином, механізм застосування нормативних приписів військового законодавства України характеризується такими функціональними ознаками: а) організовує забезпечення їх позитивного втілення у життєдіяльність військ (сил); б) здійснює всебічний персонально-особистий контроль через систему суб'єктів військово-владних повноважень за якістю та своєчасністю їх реалізації; в) забезпечує адекватну оперативну охорону на випадок порушення або неналежного їх виконання.

2.4. Принципи процесу реалізації військового законодавства України

Розглядаючи реалізацію військового законодавства, як окремий спеціальний вид юридичного процесу військової сфери, слід дослідити специфічні правові принципи цієї діяльності - основоположні засади, вихідні положення [333, с.1026], ідеї, вимоги, які відображають сутнісні базові правові зв'язки, властивості та особливості військового законодавства України в умовах закономірностей оборонної сфери, життєдіяльності ЗСУ.

На думку М.Г. Кравченка, щоб відповісти на питання, якими мають

бути способи і методи реалізації законодавства, варто розглянути принципи, на яких базується правова і соціальна держава [391, с.136]. Ф. Бекон називав принципи фундаментальною, методологічною, універсальною категорією, первісними і найбільш простими елементами, з яких утворюється все інше [392, с.22]. Я.Ф. Аскін, зазначав, що принципи можуть виступати як основа щодо інших характеристик речей, процесів, станів, властивостей, зв'язків, так і мати значення основи для здійснення певної пізнавальної й іншої діяльності [393, с.11].

Ю.Л. Власов з цього приводу вказує, що юридичний процес, як порядок правової діяльності здійснюється за певними принципами, які можна поділити на загально-правові; загально-процесуальні; видові, за якими здійснюються окремі види юридичного процесу. До їх числа відносить: строковість процесу; заборона бути суддею у власній справі; можливість судового і позасудового оскарження процесуальних актів; здійснення правосуддя тільки судом; незалежність суддів; неможливість існування декількох інстанцій з дублюючими повноваженнями; безперервність; об'єктивна істина; безпосередність; відносність й допустимість доказів; забезпечення прав на захист і юридичну допомогу; імунітет свідків; виконання правових процесуальних актів [300, с.643]. Т.І. Тарахонич називає принципи на яких ґрунтується реалізація норм права: законність, обґрунтованість, доцільність, соціальна справедливість [300, с.452]. О.Ф. Скакун систему ціннісних нормативів (принципів і норм), що підлягають реалізації у ході правозастосовної діяльності і від яких залежить її ефективність, визначає як ідеологію застосування права, включаючи до їх числа: оперативність, справедливість, законність, обґрунтованість, доцільність, професіоналізм [275, с.586].

На нашу думку – це загальний орієнтир визначення системи принципів та їх ролі у процесі реалізації військового законодавства України. Науковці, наводячи загально-орієнтовний перелік принципів, пов'язують їх виключно із правозастосуванням. Це дозволяє нам встановити розгорнуту класифікацію

принципів процесу реалізації військового законодавства України з урахуванням як їх загальних так і спеціальних юридичних аспектів [394].

Хоча військове законодавство в умовах ЗСУ реалізується комплексно із приписами загального законодавства України, але воно відображає у свою чергу особливості війська як особливо-державного організму, призначеного для збройного захисту держави від агресії, безпосереднього ведення бойових дій. У ньому знаходять юридичне втілення і закріплення найважливіші принципи оборонно-військового будівництва, діяльності ЗСУ як ВФ; функціонування ОБУ та військового командування; порядку проходження військової служби; соціально-правового захисту військовослужбовців тощо.

І.Ф Корж зауважує, що основні правові принципи військової служби впливають з Конституції України і конкретизовані в законах України та в інших нормативно-правових актах. При цьому всі принципи взаємопов'язані між собою: дотримання одних сприяє реалізації інших і, навпаки, порушення одного з них негативно відображається на реалізації інших принципів [395, с.10]. Л.М. Завадська уточнює, що основна вимога пов'язана з однотипністю принципів реалізації і захисту прав, що закріплені як у законі, так і у акті, що його конкретизує [57, с.200]. О.О. Уварова наголошує, що процес правозастосування навіть за наявності норми права, яка має стати основою для вирішення справи, не може відбуватися поза принципами права, без їх врахування [396]. На відміну від правових норм, принципи здатні скоріше відреагувати на зміни у суспільному житті [397], вони більш стійкі упродовж тривалого часу, що забезпечує у свою чергу стабільність і цілеспрямованість правового регулювання [398].

Зазначене дає нам підстави поділити принципи на: загально-правові та військово-спеціальні принципи та здійснити їх змістовну характеристику.

1. Загально-правові принципи. *Верховенство права* означає, що основою при реалізації приписів військового законодавства мають бути загальновизнані принципи справедливості, свободи, пріоритету особи, їх захист від усіляких посягань з боку інших громадян, військових службових

осіб і державних органів. КСУ визначив, що верховенство права - це панування права в суспільстві, яке вимагає від держави його втілення зокрема у правозастосовну діяльність У сфері реалізації права справедливість проявляється у рівності всіх перед законом, відповідності злочину і покарання, цілях законодавця і засобах, що обираються для їх досягнення [399].

Верховенство норм Конституції України полягає у тому, що при реалізації приписів військового законодавства України перевага надається приписам Основного Закону держави, як нормам прямої дії найвищої юридичної сили. Неприпустимою є відмова від їх застосування внаслідок відсутності конкретизуючих законів або інших нормативних актів [400].

Верховенство закону з позицій правозастосування є «матеріальним» і має глибокі корені в позитивному праві, його недоцільно відривати від «ідеального», відображеного у першу чергу в зусиллях зінтерпретувати ідеї природного права і реалізувати їх у процесі правозастосування [401, с.7].

Згідно ч. 1 ст. 92 Конституції України закріплено принцип верховенства закону за допомогою якого здійснюється ПР найважливіших суспільних відносин. Перелік питань, що мають регулюватися виключно законами має імперативний характер, всі рішення щодо них повинні прийматися у формі закону [402]. Лише ВРУ у відповідному законі має право визначати основи організації ЗСУ, правовий режим воєнного та надзвичайного стану, соціальний захист в/службовців, пенсійне забезпечення осіб, звільнених з в/служби; правовий режим в/майна; також встановлювати бюджетне фінансування війська, порядок направлення підрозділів ЗСУ до інших держав, допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України, військові звання.

Законність полягає в суворому і точному дотриманні в процесі реалізації приписів військового законодавства України всіма ОВУ та військового командування, в/службовцями, працівниками ЗСУ приписів Конституції, законів України, підзаконних нормативно-правових актів ОВУ,

які прийняті у відповідності та на основі законів України.

Згідно ст. 59 СВС ЗСУ командири зобов'язані встановлювати у в/частині, на кораблі (у підрозділі) такий внутрішній порядок, який гарантував би неухильне виконання законів України і положень статутів ЗСУ [321]. Цей принцип вимагає від органів військового правозастосування те, що прийняття та винесення рішень повинно здійснюватись: у межах тих повноважень, які закріплені щодо них у законі (підвідомчість, підсудність справ); відповідно до процедури, встановленої законом; з дотриманням певної форми (ухвала, вирок тощо); в результаті правильної юридичної кваліфікації, застосуванні саме тієї норми, яка необхідна у даному випадку; у суворій відповідності до приписів диспозиції чи санкції правової норми [300, с.452]. При управлінні військами необхідно спиратися на основу існуючих у них широких загальних ідей законності і зобов'язання [403, с.36].

Науковість передбачає глибоку обґрунтованість відповідності юридичних приписів військового законодавства потребам розвитку суспільства: адекватного відображення в процесі реалізації норм військового законодавства актуальних сучасних і перспективних потреб війська, виходячи із реального рівня можливостей держави і суспільства; прогнозу наслідків їх застосування; розробки ефективного механізму їх втілення, наукового тлумачення.

Гуманізм втілення приписів військового законодавства в умовах ЗСУ на основі загальноновизнаних, загальнолюдських цінностей, міжнародних стандартів прав людини, уявлень про гуманізм, добро, справедливість, честь, совість. Це означає відтворення в реалізованих приписах балансу життєво важливих інтересів усіх категорій в/службовців, їх рівності перед законом, поваги до їх прав і законних інтересів, рівного, гідного соціально-правового захисту. Реалізація відносин в/службовця і держави повинна будуватися через нормативний баланс їх потреб і інтересів.

Пріоритетність загальноновизнаних норм і принципів міжнародного права означає узгодження приписів та принципів військового законодавства

у процесі його реалізації з нормами міжнародного права, Конвенціями та угодами, які ратифікувала або до яких приєдналася Україна. Згідно ст. 1-1 ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана ВРУ, встановлені більш високі норми щодо соціального захисту в/службовців та членів їх сімей, ніж ті, що містить законодавство України, то застосовуються норми міжнародного договору [356]. Ст. 59 СВС ЗСУ зобов'язує командирів виховувати підлеглих у дусі гуманізму і людяності, спираючись на загально визнані принципи МП [321].

Здійсненність - наявна та дійсна можливість, що складається із комплексу юридичних та неюридичних аспектів (соціально-політичних, економічних, організаційних), які створюють реальні умови для втілення приписів військового законодавства у діяннях суб'єктів права.

2. Військово-спеціальні принципи:

2.1. Військово-службові принципи: Державність та професійність.

Згідно ст. 4 ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців...» забезпечення виконання законодавства щодо соціально-правового захисту в/службовців та членів їх сімей покладається на органи державної влади та органи місцевого самоврядування [356]. Адже в/служба є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній, у т. ч. правореалізаційній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, пов'язаній із захистом Вітчизни.

Приналежність до громадянства України. Суб'єктами процесу реалізації військового законодавства України є переважно громадяни України. У випадках, передбачених ЗУ «Про військовий обов'язок і військову службу» [291], особам, які на законних підставах перебувають на території України, дозволено у добровільному порядку (за контрактом) проходити службу у ЗСУ (посад рядового, сержантського і старшинського складу). Це необхідно враховувати при прийнятті актів застосування при прийнятті іноземців та осіб без громадянства на в/службу, проходженні ними

служби (випробувальний термін, доступ до державної таємниці, отримання офіцерських військових звань після отримання громадянства України).

Патріотизм, вірність Конституційному обов'язку та Військовій присязі означає, що вступаючи на військову службу громадяни України урочисто присягають Українському народові сумлінно і чесно виконувати в інтересах співвітчизників військовий обов'язок та свої обов'язки, накази командирів, неухильно додержуватися Конституції України та законів України [404].

Комплексність та визначеність обов'язків військовослужбовців, що підлягають виконанню означає, що у процесі реалізації приписів військового законодавства України в/службовці під час проходження служби зобов'язані виконувати комплекс загальних, службових, спеціальних і особливих обов'язків, що детально регламентовані та визначаються приписами Конституції, законів України, статутів ЗСУ, інших нормативно-правових актів.

Однозначність тлумачення наказу визначається ч. 3 ст. 35 СВС ЗСУ, відповідно до якої наказ повинен бути сформульований чітко і не може допускати подвійного тлумачення, що набуває особливої ваги у процесі його реалізації [321].

Принцип безпечності означає, що будь-які форми реалізації приписів військового законодавства України зобов'язують в/службовців згідно ст. 13 СВС ЗСУ додержуватися вимог безпеки, вживати заходів до запобігання захворюванню, травматизму, повсякденно підвищувати фізичну загартованість і тренованість, утримуватися від шкідливих для здоров'я звичок.

Принцип стабільності військово-службових відносин означає чітко визначені нормами військового законодавства вичерпні підстави звільнення в/службовців, які не можуть довільно, на власний розсуд реалізовуватися суб'єктами цих відносин.

Принцип поєднання договірного (добровільного) та обов'язкового

(строково-призовного) характеру військово-службових відносин виявляється при реалізації приписів військового законодавства, які передбачають певні особливості при комплектуванні ЗСУ в/службовцями за призовом і за контрактом, під час проходження відповідних видів військової служби [384].

2.2. *Військово-інтегративні принципи: Обов'язковість знання та врахування норм МГП.* Ст. 15 СВС ЗСУ зобов'язує в/службовців знати і неухильно дотримуватися прийнятих Україною норм МГП [321].

Норми МГП набувають чинності з початком збройного конфлікту і повинні застосовуватись однаковою мірою усіма сторонами, які беруть у ньому участь. Застосування норм МГП припиняється із загальним закінченням воєнних дій, а на окупованій території – із закінченням окупації. Дотримання норм МГП у процесі реалізації військового законодавства України можливе лише за умов наявності у в/службовців якісних знань права війни та твердих практичних навичок щодо їх застосування під час ведення воєнних дій [354, с.87].

Принцип євроатлантичної інтеграції - наближення у процесі реалізації військового законодавства України стандартів організації та здійснення військової служби держав-учасниць НАТО [405].

Сумісність міжнародних військово-нормативних законодавчих стандартів полягає у відтворенні та реалізації сукупності єдиних, типових військових принципів і правил поведінки суб'єктів права, зафіксованих в основних джерелах права міждержавних об'єднань, військових блоків у якості мінімально-правових вимог до їх учасників (НАТО, ЄС), насамперед у військовій сфері, що стосується колективної безпеки, соціально-правового захисту в/службовців.

2.3. *Військові соціально-політичні принципи: Принцип обмежень та переваг* означає, що у процесі реалізації приписів військового законодавства в/службовці обмежуються у певних конституційних правах і свободах, але одночасно іншими приписами військового законодавства встановлюються їх компенсатори - переваги по відношенню до інших категорій громадян

(пільги, допомоги). Важливим при застосуванні цих спеціальних норм є з'ясування логічної необхідності встановлення для в/службовців тих чи інших спеціальних норм, визначення меж і сфери їх застосування [302, с.208]. Реалізація у цьому аспекті можлива за достатнього рівня фінансово-матеріальних ресурсів.

Соціальна доцільність становить собою застосування державою адекватних засобів реагування на динаміку соціальних явищ, у т. ч. соціально-аномальних, якими є збройні конфлікти, з метою дотримання балансу між об'єктивними потребами ЗСУ й інтересами суспільства, об'єктивними можливостями держави щодо задоволення цих потреб і забезпечення суспільних інтересів. Це відображається у розумному, виваженому застосуванні закону до кожного конкретного випадку у відповідності з цілями, які ставилися при формулюванні норми [406. с.7]. У акті застосування повинен відображатися оптимально-ефективний варіант реалізації правових вимог [300, с.452].

Оптимальне поєднання інтересів Збройних Сил та конкретної особи - застосовується переважно при реалізації приписів, що регламентують кадрову політику і порядок проходження служби у ЗСУ [407].

Гарантованість соціально-правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей є логічним продовженням попереднього принципу.

Згідно ст. 1-2, 2 ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців...» військовослужбовці користуються усіма правами і свободами людини та громадянина, гарантіями цих прав і свобод, закріпленими в Конституції та законах України, з урахуванням особливостей, встановлених цим та іншими законами. У зв'язку з особливим характером в/служби, яка пов'язана із захистом Вітчизни, їм надаються визначені законом пільги, гарантії та компенсації. Нормативно-правові акти органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які в процесі їх реалізації обмежують права і пільги в/службовців та членів їх сімей, є недійсними [356].

Підвищена юридична відповідальність суб'єктів процесу реалізації приписів військового законодавства України. Командир (начальник) відповідає за відданий наказ, його наслідки та відповідність законодавству, а також за невжиття заходів для його виконання, за зловживання, перевищення влади чи службових повноважень. Окремий р. XIX КК України передбачає кримінальну відповідальність за злочини проти встановленого порядку несення в/служби: непокору, невиконання наказу, порушення статутних правил взаємовідносин між в/с, правил поводження зі зброєю, правил водіння або експлуатації машин, правил польотів, кораблеводіння, статутних правил вартової служби, патрулювання, несення бойового чергування, внутрішньої служби, правил поводження з військовополоненими. Санкції окремих статей передбачають позбавлення волі (в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці) до 15 р. (попередньою редакцією була передбачена смертна кара) [111].

2.4. Військово-організаційні принципи: Послідовний централізм виступає у процесі реалізації актів військового законодавства як прояв найбільшої централізації сфери військового управління порівняно з іншими сферами державного управління. Це проявляється у функціонуванні єдиних ЗСУ на всій території держави; управлінні ними з єдиного центру, зосереджені всіх функцій загального керівництва і контролю у єдиному центральному ОВУ; єдності системи командування і організаційної побудови військ; визначеного порядку бойових дій військ; єдиних методах навчання особового складу; дії у ЗСУ єдиних військових статутів, які встановлюють єдиний в/правопорядок і законність; безумовній обов'язковості приписів наказів і директив вищих ОВУ для нижчих, їх вертикальній суворій підпорядкованості.

Єдиноначальність. Будучи одним із головних принципів військового будівництва і керівництва ЗСУ, він є базовим у взаємовідносинах між в/службовцями у процесі реалізації військового законодавства України. Тільки командир наділений всією повнотою розпорядчої влади стосовно

підлеглих, на нього покладено персональна відповідальність перед державою за всі сторони життєдіяльності в/частини і окремого в/службовця, а отже і за реалізацію не тільки ним самим, а і всіма його підлеглими приписів військового законодавства. Тільки командир надано право самостійно-одноособово приймати рішення, віддавати накази, які містять відповідні вимоги. Згідно ст. 28 СВС ЗСУ тільки командир забезпечує виконання наказів, а значить контролює і вимагає реалізації їх приписів, виходячи із всебічної оцінки обстановки, керуючись законами України і статутами ЗСУ [321].

Поєднання єдиноначальності і колегіального розроблення найбільш важливих рішень (актів військового законодавства) ефективно при організації колективного вироблення рішень на рівні МОУ, ГШ-ГК ЗСУ, командувань видів (сил) ЗСУ щодо реалізації державної політики з питань оборони і в/будівництва, основних напрямів розвитку ЗСУ, які втілюються в життєдіяльність військ у формі приписів актів керівників і зазначених ОВУ. Єдиноначальність не виключає можливості колективного обговорення змісту тих приписів наказів, які готуються командиром по найбільш важливим і складним, комплексним питанням, що дає можливість використовувати знання і досвід підлеглих, сприяє повному використанню можливостей в/колективу у процесі реалізації прийнятих командиром рішень [408].

Збереження державної таємниці означає, що у процесі реалізації актів військового законодавства України в/службовці, які допущені до секретних документів і робіт, не повинні розголошувати відомості у сфері оборони, державної безпеки, що становлять державну таємницю та містяться у приписах актів з грифом секретності, розголошення яких може вплинути негативно не тільки на ефективність їх реалізації, але і в цілому на стан національної безпеки і оборони. Звід відомостей, що становлять державну таємницю, затверджується наказом СБУ [409]. Безпідставна закритість інформації передбачає юридичну відповідальність військових посадових осіб [410].

Додержання військової дисципліни означає найвищий правоусвідомлений спеціально-зобов'язуючий юридичний режим організації військово-службових відносин, відображаючий функціонально-виокремлену, складову частину загальнодержавної дисципліни, що діє у військовій сфері відносно всіх в/службовців. Це необхідно-визначальний ключовий аспект, який забезпечує бездоганно-неухильне додержання ними порядку і правил, встановлених військовими статутами, іншим законодавством України [311], без втілення якого не можливий ефективний процес реалізації військового законодавства України.

Посилена деталізація та конкретизація (регламентованість) правових приписів у сфері організації збройного захисту Вітчизни – необхідна вимога військово-правової реформи, мета якої полягає в організації життєдіяльності війська на міцній законодавчій основі, забезпеченні високої правової захищеності кожного в/службовця [411, с.11].

Військова субординація в умовах ЗСУ виявляється не тільки як прояв ієрархії приписів нормативно-правових актів за їх юридичною силою, які приймаються ОВУ, але і як прояв підлеглості та старшинства відносно службового становища і військового звання в/службовців.

Її застосування поширюється в процесі реалізації приписів актів військового законодавства і на в/службовців, які за своїм службовим становищем не є начальниками або підлеглими, але можуть бути старшими чи молодшими за військовим званням. Останні з метою реалізації приписів військового законодавства мають право вимагати від молодших за військовим званням виконання приписів щодо додержання військової дисципліни, громадського порядку, форми одягу, правил поведінки, військового вітання. При цьому, молодші за військовим званням повинні беззастережно виконувати зазначені вимоги старших за військовим званням (ст. 33 СВС ЗСУ).

Плановість та прогнозованість – передбачення, складання та виконання (додержання) планів щодо реалізації актів військової сфери.

Відповідні програми і плани у ЗСУ концентрують зусилля ОВУ на виконанні визначених завдань та забезпечують ефективне здійснення комплексних приписів актів військового управління в рамках реалізації Державних програм розвитку ЗСУ.

Координація та взаємодія обумовлює необхідність узгодження у процесі реалізації нормативно-правових приписів військового законодавства України із приписами норм інших галузей права і законодавства, з огляду на їх комплексний і взаємопов'язаний характер.

Системність та узгодженість означає певну послідовність, поступовість у реалізації актів військового законодавства, взаємозв'язок і взаємодію законодавчих актів як зсередини, коли сукупність приписів нормативних актів військової сфери у своїй єдності утворюватиме нову якість, так і ззовні, коли акти військового законодавства будуть узгоджені з іншими законодавчими актами з питань захисту конституційного ладу, забезпечення безпеки і оборони України.

Правова забезпеченість. З метою неухильної реалізації військового законодавства України у ЗСУ діє система спеціальних юридичних підрозділів, окремих службових осіб (юрисконсультів), які здійснюють правове забезпечення цього процесу. Реалізація цього комплексного принципу гарантується функціонуванням чіткої структури підрозділів юридичної служби, які організують правову роботу та здійснюють правове забезпечення військ.

Згідно ст. 100 СВС ЗСУ помічник командира полку з правової роботи зобов'язаний: організувати правову роботу, спрямовану на правильне застосування, неухильне додержання вимог законодавства в полку; перевіряти відповідність вимогами законодавства проектів наказів; здійснювати контроль за виконанням господарських договорів; надавати правову допомогу службовим особам полку в дотриманні законодавства з питань соціально-правового захисту в/службовців, членів їхніх сімей та працівників полку; брати участь в організації та проведенні заходів з

правової підготовки та правового виховання особового складу полку, інформувати його про законодавство та практику його застосування; організувати зберігання текстів законів та інших нормативно-правових актів, своєчасне внесення до них змін, забезпечувати ведення довідкової роботи щодо наказів і директив ОВУ.

Оперативність, своєчасність і адекватність – не зволікання з реалізацією приписів актів військового законодавства України, зокрема під час несення чергування, бойового чергування, в особливий період (під час мобілізації, бойових дій). Сенс оперативності у процесі реалізації вбачається у постійній налаштованості ОВУ на своєчасне та адекватне реагування у процесі реалізації військового законодавства України у разі численних змін його приписів.

Реальна результативність заключається у тому, що приписи актів військового законодавства України тільки тоді вважаються реалізованими, коли вони досягають закладеної в них кінцевої мети і відображаються у реальному результаті, часі, місці, впливі на правосвідомість та реальні військово-службові правовідносини, а не мають нездійснений або ідеально-уявний прояв. Реальний результат реалізації приписів військового законодавства України – непохитний, міцний і стабільний правопорядок у військах (силах). Цей принцип важливий при здійсненні командирами контролю за їх виконанням, особливо характерний для позитивного правозастосування, де контроль за виконанням акту виписано у його заключній частині і покладається на конкретну військову посадову собу.

Наступність (спадковість) – перенесення і використання попереднього позитивного вітчизняного та сучасного міжнародного досвіду, набутого в процесі реалізації приписів нормативно-правових актів у військовій сфері.

2.5. *Військово-моральні принципи: Сумлінність, чесність, непорушність.* Відповідно до тексту Військової присяги кожний громадянин України, вступаючи на в/службу, присягає сумлінно і чесно виконувати

військовий обов'язок, накази командирів, неухильно додержуватися Конституції та законів України. Кожний в/службовець зобов'язаний свято і непорушно додержуватися Конституції та законів України, Військової присяги (ст. 11 СВС ЗСУ) [321].

Взірцевість та дисциплінованість полягає в тому, що в/службовці у процесі реалізації приписів військового законодавства повинні постійно бути зразком високої культури, скромності й витримки, берегти військову честь, захищати свою й поважати гідність інших людей, зобов'язані пам'ятати, що за їх поведінкою судять не лише про них, а й про ЗСУ в цілому (ст. 49 СВС ЗСУ). МО України оголошено Кодекс честі офіцера ЗСУ [412].

Особиста зразковість командира («роби - як я»). Згідно з п. 8 ст. 59 СВС ЗСУ командири зобов'язані показувати приклад дисциплінованості, неухильного виконання вимог законодавства, наказів і розпоряджень командирів; бути ввічливим і справедливим у ставленні до підлеглих, не принижувати їх честі і гідності. Під час вирішення питань, пов'язаних з трудовою діяльністю працівників, суворо додержуватися законодавства про працю [321].

Взаємоповага та військова згуртованість. Відносини між в/службовцями згідно ч. 1 ст. 50 СВС ЗСУ повинні ґрунтуватися на взаємній повазі. Додержуючись правил, які визначені приписами СС ЗСУ, вони повинні під час зустрічі (обгону) вітати один одного, адже, згідно ч. 2 ст. 49 СВС ЗСУ, військове вітання – це вияв їх взаємної поваги й згуртованості [321].

Беззаперечна та безумовна військова покора. Кожний в/службовець згідно ст. 11 СВС ЗСУ зобов'язаний беззастережно виконувати накази командирів (начальників), додержуватися вимог статутів ЗСУ. В/службовець зобов'язаний неухильно виконати відданий йому наказ у зазначений термін і доповісти командирові про його виконання або невиконання. Військову покору не треба ототожнювати із покірністю [321].

Чесць військового мундиру. Згідно ст. 57 СВС ЗСУ приписи правил

військової ввічливості, поведінки і військового вітання обов'язкові для всіх категорій в/службовців, які перебувають у запасі і у відставці, якщо вони носять військову форму одягу [321].

2.6. Цивільно-військові принципи: Демократизм – означає широку участь громадськості, урахування громадської думки, консультації з громадськістю у процесі прийняття рішення органами військового управління та подальшій реалізації актів військового законодавства, підтримання народної ініціативи. При Міноборони України діє консультативно-дорадчий орган - Громадська Рада [413].

Гласність і прозорість – відкрите для громадськості, вільне, ділове обговорення проблем, пов'язаних із реалізацією актів військового законодавства. Особливо, це стосується вирішення проблем, пов'язаних із щорічним призупинення ЗУ «Про Державний бюджет України» дії приписів щодо пенсійного забезпечення та соціально-правового захисту в/службовців. Україна оприлюднює інформацію про заходи щодо реформування та діяльності ЗСУ у щорічному виданні «Біла книга. Оборонна політика», що містить відомості про стан реалізації основних аспектів оборонної політики [414].

Демократичний цивільний контроль представляє комплекс здійснюваних системою та суб'єктами цивільного контролю держави, які визначені Законом, організаційно-правових та інформаційних заходів для забезпечення неухильного дотримання законності й відкритості в діяльності зокрема ЗСУ (у т.ч. при реалізації приписів актів військового законодавства України), сприяння їх ефективності по виконанню покладених на них функцій, зміцненню державної та військової дисципліни з метою захисту національних інтересів України, утвердження і зміцнення конституційних засад демократичної, правової держави у сфері цивільно-військових відносин.

Відповідно до ст. 5 цього Закону, предметом цивільного контролю у сфері оборони і безпеки, серед інших, є дотримання: вимог Конституції та

законів України стосовно прав і свобод громадян, які перебувають на службі у ЗСУ, підлягають призову на службу, проходять її, знаходяться в запасі, а також членів їх сімей; бюджетного законодавства у сфері оборони; законів України про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України та під час перебування їх на її території; законності при розгляді органами державної влади, військовими службовими особами звернень і скарг в/службовців, осіб, звільнених з в/служби, та членів їхніх сімей [385]. Згідно пп. 2.1.3. Цільового плану Україна-НАТО на 2008 р. заплановано завершення розробки Концепції запровадження ЦВС у ЗСУ, нових розділів бойових статутів видів (родів військ) ЗСУ «Цивільно-військове співробітництво (CIMIC)» [414].

Так, принципи процесу реалізації військового законодавства України є комплексним виразом найважливіших основ, ідей оборонно-військового будівництва держави, життєдіяльності та застосування ЗСУ, що знаходять своє закріплення у правових приписах військового законодавства України і допомагають краще зрозуміти сутність, мету та специфіку їх реалізації.

Військово-правові принципи реалізації впливають з Конституції України, конкретизуються в законах, інших нормативно-правових актах військової сфери, тісно взаємопов'язані між собою, сприяють взаємній комплексній реалізації та безпосередньо слугують морально-правовим підґрунтям реалізації актів військового законодавства України. Процес реалізації приписів військового законодавства України неможливий без дотримання його принципів, як комплексу обов'язкових, визначених державою загально-правових і специфічних військово-правових основ та ідей його втілення.

Висновки до розділу 2

Встановлено, що у рамках широкого підходу, до сукупності елементного складу основних структурних компонентів процесу реалізації нормативних приписів військового законодавства України входять: суб'єкти правореалізації, нормативні приписи як об'єкти правореалізації, правові відносини, юридичні факти, акти реалізації прав та обов'язків, правова законність, правосвідомість, правова культура; а також додатково-факультативні – акти застосування нормативних приписів (індивідуальні приписи), інтерпретаційно-правові акти тлумачення (інтерпретаційні приписи).

У рамках вузького підходу охарактеризовані основні, мінімально необхідні, первинні елементи процесу реалізації військового законодавства України – суб'єкти та об'єкти військової правореалізації. Здійснена розгорнута класифікація суб'єктів-військовослужбовців за: видами військової служби; службово-правовим становищем та військовим званням військовослужбовців; посадовим становищем військовослужбовців; характером повноважень військовослужбовців. Встановлено ознаки нормативного припису як первинного елемента об'єкта процесу реалізації військового законодавства України.

Нормативний припис як основний функціональний елемент процесу реалізації військового законодавства - це закріплене в тексті нормативно-правових актів військового законодавства України позитивно-формалізоване різноформатне загальнообов'язкове державне правило-веління (єдина правова основа актів застосування та тлумачення), яке найбільш оптимально (необхідно-достатньо) на первинному матеріальному рівні визначає санкціоновану законодавцем спрямованість правової структури (правових зв'язків) військово-правових відносин (змісту, обсягу, співвідношення кореспондуючих юридичних суб'єктивних прав і юридичних обов'язків) та

зовнішньої логічної, видової форми способів фактичної правомірної поведінки суб'єктів процесу реалізації військового законодавства у сфері діяльності ЗСУ.

Ординарний механізм реалізації нормативних приписів військового законодавства України – це певна сукупність правових засобів, об'єктивних та суб'єктивних компонентів (інформаційно-правових, свідомо-вольових, психологічних, антропологічних, соціальних) які задіяні у саморегуляційному процесі безперешкодного переведення нормативно-правової моделі у фактичну правомірну поведінку безпосередніх суб'єктів-учасників військових правовідносин шляхом дотримання, виконання та використання без залучення суб'єктів державних владних (військово-владних) повноважень.

Механізм правозастосування, як складову частину механізму правового регулювання та механізму реалізації нормативних приписів військового законодавства України, можливо визначити як комплексну сукупність взаємопов'язаних, взаємодіючих та взаємообумовлених правових, психологічних, інституційних, функціонально-організаційних елементів, що складають його зміст, мету та забезпечують їх неухильну, всебічну, ефективну реалізацію, а також сприяють владно-організаційному процесу втілення індивідуальних суб'єктивних прав, юридичних обов'язків та вирішення конкретних юридичних справ спеціальних суб'єктів військово-правових відносин.

На підставі проаналізованих наукових позицій до складу механізму опосередкованої реалізації (механізму правозастосування) нормативних приписів військового законодавства України слід включити: нормативні та індивідуальні піднормативні приписи (акти застосування та правозастосовну техніку); принципи правозастосування (законність, обґрунтованість, доцільність, оперативність, легітимність); функції правозастосування (забезпечувальна, охоронна, захисна); методи правозастосування (виховання, переконання, стимулювання, примус); юридичні факти як «стартовий блок»

(підстави) правозастосування; суб'єкти (безпосередні та владні), суб'єктивна сторона; об'єкт (військові правовідносини, які потребують індивідуально-конкретної регламентації державно-владного характеру), стадії правозастосування, стадії тлумачення нормативних приписів, контроль та нагляд за виконанням прийнятого рішення. Розгорнута характеристика окремих елементів структури механізму правозастосування забезпечила системне розуміння сутності та особливостей процесу застосування нормативних приписів військового законодавства України.

Встановлено, що в умовах військово-юридичного режиму, який відображає переважно владну мілітарно-наказову систему суспільних відносин характерними організаційно-правовими формами правозастосування органів військового управління є позитивна та юрисдикційна.

Аналіз характерних якостей принципів дозволив обґрунтувати розгорнуту класифікацію загально-правових та військово-спеціальних принципів (військово-організаційні, військово-службові, військово-інтегративні, військові соціально-політичні, військово-моральні, цивільно-військові) процесу реалізації військового законодавства України. Реалізація будь-якого припису військового законодавства України всупереч визначених принципів, може бути визнана протиправною, юридично нікчемною. Такі приписи повинні підлягати перегляду, а нормативно-правові акти відповідному корегуванню.

Пропонується оцінювати якість механізму військового правозастосування перш за все через призму правової ефективності, примата права, правового обмеження та індивідуальної відповідальності єдиначальної військової влади командира-правозастосовника в рамках єдиного, комплексного, цілеспрямованого, складного, військово-управлінського процесу та процесу реалізації нормативно-правових актів військового законодавства України.

РОЗДІЛ 3. ЕФЕКТИВНОСТЬ ПРОЦЕСУ РЕАЛІЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА НАПРЯМИ ЙОГО ДОСКОНАЛЕННЯ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ

3.1. Характеристика факторів, які впливають на ефективність процесу реалізації військового законодавства України

Загальновідомо, що ефективність реалізації законодавства визначається як співвідношення між фактичними результатами процесу реалізації правових норм і тими соціальними цілями, з метою досягнення яких їх було прийнято.

Термін «ефективність» в перекладі - результат, наслідок якогось явища. Найбільш поширеним визначенням ефективності правових явищ є наступне: «ефективність - це співвідношення між цілями даного правового явища та результатом дії даного правового явища» [415, с.265]. П.М. Рабінович критерієм оцінки ефективності правового регулювання називає співвідношення мети та реальних результатів правового регулювання [286, с.158-161].

Розбудова ефективного управління у сфері національної безпеки та оборони має передусім передбачати удосконалення норм Конституції [416, с.156]. На втілення в життя норм Конституції, як зазначає Ю.М. Тодика, «істотно впливають економічні, політичні, організаційні фактори, рівень правової культури різних суб'єктів правовідносин. Ця багатофакторна модель є досить складною і тільки системний підхід дає можливість ґрунтовно підійти до цієї проблеми, оскільки кожний фактор по-своєму впливає на цю проблему і її вирішення можливе тільки при комплексному підході» [417, с.31].

У процесі дослідження оптимальної ефективності процесу реалізації

нормативних приписів військового законодавства України особливої уваги вимагають фактори (умови), що суттєво впливають на цей процес. Термін «фактор» (від лат. «facere» – «діяти», «виробляти», «примножувати») означає умову, рушійну силу будь-якого процесу, явища, чинник.

О.Ф. Скакун уточнює, що визначення ефективності правового регулювання передбачає: установлення чинників (юридичних, політичних, економічних, соціально-культурних, організаційних, ідеологічних, психологічних та ін.), що її забезпечують; з'ясування засобів і способів, за допомогою яких ефективність перевіряється. До юридичних чинників вчена відносить стан і досконалість нормативної основи; стан і якість правозастосовної діяльності; стан правової свідомості і культури суспільства [292, с.273].

В сучасній юридичній науці системно досліджують проблеми ефективності правового регулювання, законодавства, правових норм ефективності застосування права, дещо фрагментарно - ефективності механізму застосування права, процесу реалізації права. Але відсутні дослідження щодо проблем ефективності процесу реалізації нормативних приписів військового законодавства в умовах діяльності ЗСУ. Оскільки позитивне право впливає на суспільство через низку правових процесів, то необхідно і проблему ефективності реалізації нормативних приписів розглядати в контексті процесів правового регулювання, правотворчості, правореалізації (саморегуляції та правозастосування). А оскільки процес реалізації нормативних приписів є важливим складовим компонентом процесу правового регулювання, вважаємо за необхідне звернути увагу на характеристику ефективності останнього.

О.М. Мельник зазначає, що ефективність правового регулювання забезпечується: ефективністю самого закону; ефективністю розпорядчо-виконавчої діяльності, що забезпечує конкретизацію норм закону на підзаконному рівні; ефективністю діяльності суб'єктів щодо реалізації закону [418, с.12].

Ми можемо стверджувати, що до загальної ефективності правового регулювання входить і ефективність процесу правореалізації, а зокрема ефективність процесу реалізації нормативних приписів військового законодавства. Кожна із цих ефективностей визначається системою певних факторів і характерними показниками, вони є різними, але взаємопов'язаними категоріями, адже ефективність правореалізації обумовлена перш за все ефективністю процесу правового регулювання.

Деякі вчені виокремлюють такі умови ефективності правового регулювання: вдосконалення правотворчості, правозастосування, підвищення рівня правової культури [419, с.581]. На наш погляд, не ототожнюючи ординарні і правозастосовні механізми правореалізації, та розуміючи особливість правозастосування у процесі правореалізації, необхідно включити до цього складу також і вдосконалення процесу саморегуляційної правореалізації, встановити спеціалізований комплекс зовнішніх та внутрішніх, об'єктивних і суб'єктивних факторів, які впливають на ефективність загального процесу реалізації нормативних приписів військового законодавства України.

С.О. Жинкін вважає, що ефективність правового регулювання залежить не тільки від діяльності держави, скільки від успіху особистої самоорганізації та саморегуляції, їх інтеграції в загальний контекст правової системи. Фактори ефективності норм законодавства розмежовує на 2 види: фактори потенційної (правотворчої) ефективності (законодавча техніка) і фактори реальної (правореалізаційної) ефективності (знання, повага населенням діючого законодавства, ефективність діяльності органів правозастосування, наявні ресурси для реалізації приписів, психологічні фактори) [420, с.18-23].

Ми розуміємо необхідність врахування, що характер дії правових норм в напрямку досягнення цілей є різноманітний. По-перше, це інформаційний, ідеологічний, загально-виховний вплив на індивідуальну, групову і суспільну свідомість; по-друге, це реалізація норм права шляхом їх дотримання, виконання і використання; по-третє, це державно-владна діяльність

компетентних органів щодо забезпечення реалізації юридичних норм. В одних випадках ефективність норми забезпечується лише шляхом її власної дії, а в інших є результатом дії системи «норма плюс її застосування» [421, с.88].

Тому ми підтримуємо позицію А.М. Перепелюк, що ефективність правозастосування є головним фактором, який визначає ефективність правового регулювання, адже навіть у випадку, коли закон чи норма права на декларативному рівні мають досконалий характер, проте на практиці не мають застосування через певні об'єктивні чи суб'єктивні причини, то вони не будуть ефективними. І навпаки, за відсутності нормативного регулювання, існування певної прогалини, механізм правозастосування має змогу виробити практику вирішення такої ситуації, яка в майбутньому може трансформуватись в ефективно діючий закон [67, с.199]. До факторів ефективності правозастосування включає загальнотеоретичні (принципи, ідеї), загально-соціальні (економічні, політичні, стан нормативно-правового регулювання, рівень правової культури, правової освіти, матеріально-технічне забезпечення), спеціально-юридичні (організаційні, суб'єктивні, специфічні). Тобто тут у повному обсязі відчуваються особливості процесу (механізму) нормативно-правового регулювання та індивідуально-правового регулювання у складі правореалізаційного процесу, які відбиваються і на ефективності процесу військової правореалізації, де домінує командно-владне правозастосування.

В.П. Тімохов зазначає, що ефективність правозастосування співвідноситься із ефективністю правового регулювання як особливе та загальне, так як правове регулювання включає в себе наряду із правозастосуванням, і дію всіх інших елементів його механізму: норм права, правовідносин, актів реалізації прав і обов'язків, які у своїй сукупності та окремо призначені забезпечити цілі правового регулювання. Дуже часто вирішальну роль у досягненні цілей правового регулювання грають не нормативно-правові акти, а належні дії суб'єктів застосування норм права

[422, с.348]. Характер правозастосування в більшій мірі сприяє створенню ефективного втілення в життя нормативних правових приписів. Масштаби та здатності цієї форми дуже значні, а відображенням цієї форми правореалізаційного процесу є узгоджена дія всіх правових компонентів, виявлення їх ефективностей.

Д.В. Просандеев пропонує концепцію механізму ефективності правореалізаційного процесу, до якого включив найбільш змістовні п'ять складових компонентів: базовий (особистісний); соціальний; правовий; психологічний; забезпечувальний (контрольний) [423, с. 32, 49]. Науковець до базового компоненту в якості основного із факторів, що впливають на правореалізаційний процес, включає людину як найвищу цінність, її безпеку, права і свободи, правомірну поведінку. До соціального – реальні можливості особи, допомогу держорганів, стан суспільного розвитку, соціально-орієнтовану економіку, політику, стан корупційності держапарату. До правового – якість законотворчості, систематизацію законодавства, застосовність законів, законність підзаконних актів. До психологічного – загальнокультурні якості, професійну правосвідомість, мотивацію, ідеологічні пріоритети, правосвідомість, самоосвіту, правову освіту та правову культуру суб'єкта правореалізації, саморегуляцію правомірної поведінки, повагу до права, правове виховання. До забезпечувального - контроль, соціальний контроль, дотримання законності, виявлення недоліків правореалізації.

Фактори, що впливають на ефективність процесу реалізації нормативних приписів законодавства та військового законодавства зокрема, мають багато спільного, але останні мають спеціальне змістовно-цільове наповнення. Ми підтримуємо позицію Є.П. Євграфової, що фактори реалізації правових норм необхідно відрізняти від інших факторів, зокрема від факторів формування системи національного законодавства, оскільки їхні безпосередні цілі спрямовані на різні правові результати [271, с.133].

Нам необхідно, серед комплексу впливових факторів процесу

правореалізації дослідити ті специфічно-змістовні, вплив яких найбільш суттєво відбивається саме на ефективності процесу реалізації нормативних приписів військового законодавства України в діяльності ОВУ, який складається із ординарного механізму саморегулятивної реалізації та опосередкованого (правозастосовного) механізму у формах оперативно-виконавчого та юрисдикційного правозастосування.

Фактор правонаступництва характерний для військової правореалізації довготривалим після проголошення незалежності України застосуванням органами військового управління численних застарілих інструкцій та настанов, затверджених ще наказами МО СРСР (далі – МО) та ОВУ видів ЗС СРСР, які суперечать Конституції та законам України: до 20.08.1995 [424] Инструкции органам дознания СА и ВМФ (МО від 04.04.1978 № 1); до 01.01.1999 [425] – Наставления по служебной переписке и делопроизводству в СА и ВМФ (МО від 02.06.1983 № 170); до 05.03.2001 [426] – Положения о денежном довольствии военнослужащих СА и ВМФ (МО від 14.08.1978 № 075); до 01.01.2004 [427] - Порядка зачета в стаж, дающий право на пенсию, периода проживания жен офицерского состава, прапорщиков, мичманов и военнослужащих сверхсрочной службы с мужьями в местностях, где отсутствовала возможность их трудоустройства по специальности (МО від 15.01.1990 № 27); до 28.10.2006 [428] - Положения о финансовом хозяйстве воинской части СА и ВМФ (МО від 30.03.1973 № 80); до 01.07.2011 [429] - Руководства по учету вооружения, техники, имущества и других материальных средств в ВС СССР (МО від 18.10.1979 № 260); до 03.07.2013 [430] - Положения о квартирно-эксплуатационной службе и квартирном довольствии СА и ВМФ (МО від 22.02.1977 № 75); до 05.09.2013 [431] - Наставления по перевозкам войск железнодорожным, морским, речным и воздушным транспортом (МО від 06.06.1983 року № 180); до 12.06.2014 [432] - Наставления по учету личного состава СА и ВМФ (МО від 01.11.82 № 0200); до 19.01.2015 [433] - Инструкции о порядке проведения спортивных соревнований, учебно-тренировочных сборов и материальном обеспечении

участников и судей соревнований и сборов в СА и ВМФ (МО від 09.11.84 № 240); до 09.12.2015 [434] - Руководства по медицинскому отбору в санатории и дома отдыха МО СССР (ЗМО-НТ ЗС СРСР від 1987 № 37); до 21.12.2015 [435] - Руководства по реконструкции, ремонту и содержанию автодорог МО СССР (ЗМО-НТ ЗС СРСР від 20.07.1988 № 76).

Не випадково, ще Г.Ф. Шершеневич попереджав, що «питання, з якого часу закон починає застосовуватися і з якого часу його не слід більше застосовувати, надзвичайно важливий в практичному відношенні» [436, с.397].

Але ВР УРСР 24.08.1991 р. визначила, що «з моменту проголошення незалежності чинними на території України є тільки її Конституція, закони, постанови Уряду, інші акти законодавства республіки» [437]. Але 12.09.1991 р. зміст наступної постанови змінився - «до прийняття відповідних актів законодавства України застосовуються акти законодавства СРСР з питань які не врегульовані законодавством України, за умови, що вони не суперечать Конституції та законам України» [438]. Обидві постанови є чинні, що створює правову колізію.

Встановлено, що у зв'язку із відсутністю правового врегулювання відповідного кола відносин у ЗСУ фактично продовжують застосовуватися 52 нормативні акти ОВУ МО СРСР [439], а зокрема - Наставление по правовой работе в СА и ВМФ (МО від 18.08.1987 № 250); Наставление по автомобильной службе СА и ВМФ (МО від 01.09.77 № 255); Руководство по работе фронтовых и армейских артскладов (ГРАУ МО від 06.04.1976); Руководство по эксплуатации ракетно-артиллерийского вооружения (ГК СВ ЗС СРСР від 1988 № 05) тощо [440].

Ваговим чинником впливу на процес військової правореалізації виступає військово-науковий фактор, який обтяжений тим, що в Україні «на жаль, взагалі феномен військового права юридичною наукою не досліджений» [441, с.11]. Відсутність концептуальних підходів до вивчення військово-правової матерії, переконаний П.П. Богущкий, звужує можливість

наукових підходів та стає перешкодою на шляху ґрунтовних досліджень у цій сфері. Проблематика ж юридичних джерел військового права є мало дослідженою з причин надмірної специфіки предмета дослідження [442, с.14]. Склалася дивна ситуація, зважаючи на те, що ще з 20.11.1996 р. указом Президента України для забезпечення організації наукових досліджень у галузі військового законодавства був визначений єдиний центр - НЮА України імені Ярослава Мудрого. Але, організаційний механізм заходів щодо реалізації цього указу, безпосереднє здійснення НДР з військового законодавства рекомендував покласти на Президію АПН України, а Міноборони зобов'язав надавати лише допомогу АПН у проведенні цих робіт [443]. До деградації національної військово-юридичної наукової школи призвели різноманітні об'єктивні та суб'єктивні причини, а також факт вилучення наказом Голови ВАК України від 28.11.2000 № 586 з Переліку спеціальностей, за якими проводяться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань, спеціальності 20.02.03. - «Військове право; військові проблеми міжнародного права» [444, с.8]. Результатом отримано катастрофічний і відносно ефективності процесу будівництва ЗСУ, і ефективності процесу військового правозастосування – авральна ліквідація військових судів і непрофесійна реорганізація військових прокуратур. Для порівняння слід привести той факт, що у РФ виключно за цією спеціальністю за період 1991-2011 рр. здійснено захист 438 дисертацій, із яких 26 – докторських, а тільки за одним напрямом історія та теорія військового права відповідно - 38 і 3 [43, с.36-37]. В Україні за 1991-2014 рр. за цією ж спеціальністю - лише 9 кандидатських дисертацій, інші юридичні дослідження (90 кандидатських і 4 докторських) є лише дотичними до питань військово-правової спрямованості [445, с.21-43].

Важливим є організаційно-управлінський правозастосовний фактор впливу на процес реалізації нормативних приписів військового законодавства в умовах ЗСУ з огляду на його специфіку. Ю.С. Поляков характеризує

особливості управління ЗСУ як двохрівневість відносно самостійної, взаємопов'язаної, але не ідентичної управлінської вертикалі – органів військового управління та органів військового командування (перші є по суті органами виконавчої влади, а другі – одноособовими командирами); їх кризова зорієнтованість (за умов надзвичайного стану охоплює коло об'єктів, що не є складовими ЗС); високий рівень реалізації одноособового управління, організаційна єдність, високий рівень процесуалізації військових управлінських відносин забезпечує військова дисципліна, хоча більшість процесуальних норм є ізольованими та не складаються у повноцінні процесуальні провадження [446, с.188].

Підтримуємо позицією науковця з уточненням, що військове командування є єдиноначальним, але органом військового управління, що є вирішальним під час безпосереднього управління військами. Але присутнє і колегіальність обговорення при підготовці рішення. І тільки остаточне рішення (наказ) приймається одноособово, але відповідно до закону. До того ж, мова повинна йти про багаточисельні детально-конкретизовані матеріальні процедури військово-управлінського правозастосовного процесу.

Головним все ж таки залишається фінансово-економічний фактор, ті ресурсні обмеження, які негативно впливають в цілому на діяльність і розвиток ЗСУ. Жодна із Державних програм розвитку ЗСУ не була виконана у повному обсязі. Аналіз фінансування потреб ЗСУ за 1992-2016 рр. свідчить, що він був і залишається дуже низьким. Так, потреби війська було профінансовано: у 2009 р. на 8 340,9 млн. грн. (0,79% від ВВП) [447, с.20], у 2010 р. - 10 533,6 (0,97%) [448, с.17], у 2011 р. - 12 709,1 (0,98%) [449, с.9], у 2012 р. - 14 761,9 (0,98%) [450, с.11], у 2013 р. - 15 160,2 (0,96%) [451, с.5], у 2014 р. - 26 967,7 (1,77%) [452, с.12], у 2015 р. - 49 334,0 (2,67%) [453, с.16]. Світовий досвід свідчить, що за фінансування армії на рівні < 1% від обсягу ВВП невідворотно настає її руйнація.

На протязі майже 17 р. жодного разу не була реалізована вимога ч. 6 ст. 2 ЗУ «Про оборону України», що визначає мінімальний розмір фінансових

витрат на потреби національної оборони, які повинні забезпечувати належне виконання завдань оборони, але не < 3% від запланованого обсягу ВВП. Витрати на оборону щороку складали реально не більше 1,5-1,6% від ВВП. Лише у 1993 р. ЗСУ отримали 3,27% від ВВП. А з 01.01.2008 р. нова редакція цієї статті, виключивши із її змісту конкретну цифру (3%), фінансування потреб оборони держави обумовила залишковим принципом – «виключно у межах коштів, визначених у законі про Державний бюджет України на відповідний рік» [454]. Не зважаючи на те, що КСУ 22.05.2008 р. [455] зазначену зміну визнав неконституційною, у офіційному тексті закону залишається той самий неконституційний припис, що дезорієнтує суб'єктів правозастосування. Інший бік цієї ж проблеми проявляється у тому, що, не зважаючи на те, що військова служба є державною службою особливого характеру, фінансово-економічний фактор мотивації військовослужбовців до високопрофесійної, результативної та високоякісної саморегуляційної правореалізації порівняно з державними службовцями та поліцією грубо деформований. Так, у 2017 р. розмір надбавок за ранги державних службовців встановлений від 200 до 1000 грн., посадових окладів - 2000-13000 грн. [456]; окладів за спеціальними званнями поліцейських - 400-3000 грн.; посадових окладів поліцейських апарату Національної поліції - 2700-40000 грн. [457]. До цього додається суттєве непропорційне фінансове розшарування всередині військового товариства. Розміри посадових окладів Міністра оборони, його першого заступника, заступників встановлені від посадового окладу Прем'єр-міністра України (92, 80, 75 відсотків відповідно) [458], НГШ-ГК ЗСУ, НГУР МОУ – 12 061 грн., ПЗНГШ ЗСУ, командувача виду ЗСУ, ПЗНГУР Міноборони, начальника НУО - 11 200 грн., ЗНГШ ЗСУ, НГУ-ЗНГШ ЗСУ, командувача окремого роду військ, командувача окремого роду сил ЗСУ, ЗНГУР МОУ, начальника Об'єдн. оперативного штабу - 10 338 грн. [459].

Але розміри посадових окладів решти в/службовців не співмірні: офіцерського складу - 750-2250 грн., осіб рядового, сержантського і

старшинського складу за контрактом - 450-800 грн., курсантів ВВНЗ - 208-281 грн., строкової служби - 154-245 грн. Оклади за військовим званням: офіцерського складу - 105-160 грн., сержантського і старшинського складу - 40-65 грн., рядового складу - 30-35 грн. [460]. Відбувається дискредитація війська навіть під час війни, адже найвище військове звання «генерал Армії України» знецінено державою майже у 20 разів порівняно із поліцейським спеціальним званням. А посадові оклади навіть серед в/службовців, але різних категорій, різняться у 8-100 разів порівняно з вищезазначеними владними суб'єктами правозастосування стратегічно-оперативного рівня військового управління.

Так, вищі військово-посадовці, не зважаючи на аморально-неприпустиме знецінення військового звання як одного із основних видів грошового забезпечення в/службовців, а значить приниження їх соціального статусу, офіцерської честі та гідності навіть в особливий період, не вирішуючи проблеми в цілому, не шануючи честь і гідність товаришів по службі, - дистанціювалися від основного війська (військового товариства), виокремили себе навіть від категорії вищого офіцерського складу – генералів, які безпосередньо знаходяться у військах. Але слід зазначити, що морально найважливішим для офіцера є його військове звання.

Процес військової правореалізації в умовах діяльності ЗСУ відчув на собі потужний вплив національного внутрішньополітичного фактора - тривале протистояння гілок влади, що виявилось у довготривалій практиці призупинення дії низки нормативних та правозастосовних актів у військовій сфері. Особливо гостро це відчувалося після прийняття ЗУ «Про внесення змін до Конституції України» [461], переходу до парламентсько-президентської форми правління, перерозподілу повноважень в оборонно-безпековій сфері не на користь Президента України.

Так, указами Президента України за 2006-2009 рр. було призупинено дію приписів (положень) численних актів КМУ (деяких двічі), які на його думку не відповідали вимогам Конституції і законів України в частині:

усунення Президента України від вирішення питань діяльності Державної компанії з експорту та імпорту продукції і послуг військового та спеціального призначення [462]; встановлення процедури, яка не передбачає участі Президента України у вирішенні військово-кадрових питань у Міноборони [463]; ліквідації урядового органу державного управління у складі Міноборони [464]; відновлення раніше ліквідованого Одеського інституту СВ і навчального процесу в ньому [465]; безпідставного звільнення з посади одного із заступників МО [466], а також без додержання встановленої процедури [467]; надання дозволу на першочерговий продаж підприємств, що мають стратегічне значення, забезпечують обороноздатність держави та не підлягають приватизації [468]; вилучення злітно-посадкової смуги та військового аеродрому «Львів» з управління Міноборони [469]; розширення переліку підприємств-суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, яким надаються повноваження на право здійснення експорту, імпорту товарів військового призначення та товарів, які містять відомості, що становлять державну таємницю, створення передумов монополізації в сфері відчуження і реалізації військового майна на внутрішньому ринку, включаючи озброєння, військову техніку та боєприпаси [470]; розширення повноважень Першого віце-прем'єр-міністра України щодо погодження структури центрального апарату Міноборони [471]; конверсії смуг радіочастот, які використовуються ЗСУ та передачі права на користування ними комерційним операторам мобільного зв'язку [472]; утворення Урядової комісії з питань забезпечення обороноздатності та національної безпеки України з покладенням на неї не властивих завдань щодо підготовки пропозицій Уряду України стосовно призначення на посади осіб вищого офіцерського складу та присвоєння їм військових звань [473] тощо.

Яка ж ефективність протистояння для процесу реалізації вищезазначених актів Президента України та КМУ. Так, КСУ, із вищезазначених актів Уряду - 2 визнав конституційними (щодо реалізації військового майна [474] та наділення Першого віце-прем'єр-міністра України

додатковими повноваженнями з погодження структури ЦА Міноборони [475]); відмовив у відкритті 4 конституційних проваджень (відносно: 3 актів Уряду - у зв'язку з недостатнім правовим обґрунтуванням позиції глави держави [476] [477] [478], та 1 акту Уряду - у зв'язку з втратою його чинності в період конституційного провадження [479]); припинив конституційне провадження відносно: одного урядового акту (щодо відновлення навчання у Одеському інституту СВ) - у зв'язку із відкликанням конституційного подання Президентом України [480]; а другого урядового акту (щодо утворення Урядової комісії з питань забезпечення обороноздатності та національної безпеки України та покладення на неї не властивих завдань) - у зв'язку із втратою його чинності [481] в процесі підготовки матеріалів справи до розгляду у КСУ [482]. Втрата чинності останнього урядового акту не тільки унеможливила подальше конституційне провадження, а призвела до визнання втрати чинності і президентського указу щодо його призупинення [483]. Ще один урядовий акт (щодо звільнення з посади заступника МО) актом наступного Уряду був скасований як нереалізований [484]. Так, зазначена «правова» практика правозастосовного протистояння не додала аксіологічного конструктиву діяльності влади, але дуже зашкодила ефективності процесу реалізації актів Уряду у сфері діяльності ЗСУ.

Не можливо оминати увагою деструктивний вплив окупаційного військового зовнішньополітичного фактора - «тимчасового» перебування ЧФ РФ на території України до 28.05.2017 р. [485] (продовженого до 28.05.2042 р. [486]) всупереч ч. 7 ст. 17 Конституції України, що суттєво погіршив ефективність процесу реалізації національного (військового) законодавства на території АР Крим та призвів до її окупації. Окрім втрати частини територіального суверенітету, виникла необхідність введення Урядом України механізму контролю за станом виконання Флотом приписів, як спільно-укладених міжнародних договорів так і національного (військового) законодавства України. Підконтрольними були визначені не тільки зобов'язання Флоту згідно міжнародних договорів (чисельності особового

складу, кількості кораблів, озброєнь, військової техніки, відсутності ядерної зброї), але і дотримання ним законодавства України щодо використання полігонів бойової підготовки ВМС України, пунктів зв'язку і ретрансляції, радіочастотного ресурсу; будівництва об'єктів; правил плавання в територіальних водах України; забезпечення безпеки мореплавства; запобігання забрудненню навколишнього природного середовища України; порядку використання повітряного простору; порядку пересувань, пов'язаних з діяльністю Флоту поза місцями його дислокації; виконання вимог експлуатації транспортних засобів та правил дорожнього руху; носіння та застосування зброї особовим складом; порядку перетинання державного кордону [487]. Зважаючи на формальність такого контролю, «протягом всього періоду базування Флоту Росії на території України його командуванням систематично допускалися грубі порушення двосторонніх домовленостей та законодавства України, що призвело до серйозних проблем в питаннях землі, нерухомого майна, радіочастот, засобів навігації тощо» [488].

На підставі аналізу слід визначити специфічно-змістовні фактори, що впливають на процес реалізації нормативних приписів військового законодавства України. *Загальні фактори впливу* можливо класифікувати на:

організаційні (стан функціональної структури ОВУ; рівень підбору та розстановка військових кадрів; підтримання внутрішнього порядку, військової та стройової дисципліни, здорових та безпечних умов служби, побуту та виконання службових обов'язків, військово-освітньої та спеціальної підготовки у в/частинах; стан організації служби військ; стан роботи із пропозиціями, заявами та скаргами; контроль (у т.ч. «тимчасово-окупаціного» режиму РФ) та інспектування процесу правореалізації); *матеріально-технічні й фінансово-економічні* (рівень фінансування та грошового забезпечення, матеріально-технічного, організаційно-технічного, натурального й інших видів забезпечення ОВУ, в/частин та окремих в/службовців); *соціальні* (стан соціального захисту в/службовців; рівень

взаємодії з громадськістю, колегіальними органами; стан сформованої громадської думки; ДЦК над ЗСУ; *політичні* (рівень політичної довіри та нейтральності, патріотизму, вірності Військовій присязі; рівень активності у виборах представників влади; збалансованості публічних і особистих інтересів щодо захисту Вітчизни; рівень політичного протистояння органів влади); *правові* (правонаступництво, стан правової інформації, планування й реалізації нормотворчої роботи, системи права й військового законодавства; якість нормативно-правових актів (наявність матеріальних процедур, відсутність прогалин, колізій); стан упорядкованості системи військового законодавства; стан правового захисту в/службовців, правової роботи й правового виховання); *військово-наукові* (стан військово-наукового забезпечення і НДР; наявність військово-юридичної школи; рівень військово-наукових кадрів; наукова організація процесу реалізації; рівень науково-практичного коментування, тлумачення й експерименту; стан науково-експертної діяльності); *особистісно-психологічні* (наявність спеціальної правосуб'єктності; стан дотримання військових традицій; рівень збереження власного життя й здоров'я; морально-психологічний стан суб'єктів; рівень їх військово-професійної придатності; повага до права й командно-владних суб'єктів правозастосування; військова покоря й субординація; правосвідома індивідуальна мотивація в/службовців (активність, сумлінність).

В залежності від організаційно-правових форм здійснення органами військового управління процесу правореалізації вищезазначені фактори можливо класифікувати на *спеціальні фактори*, які впливають окремо на: *саморегуляційну правомірну поведінку військовослужбовців* (рівень особистої правосвідомості, правової культури, правової підготовки, морально-психологічних якостей тощо); *оперативно-виконавчу правозастосовну діяльність ОВУ* (військово-адміністративний розсуд; швидкість, економічність, змістовність та оперативність прийнятих рішень; дотримання матеріальних процедур; спеціально-експертна кваліфікація прийнятих рішень; контроль виконання актів застосування тощо); *юрисдикційну*

правозастосовну діяльність ОВУ (якість юрисдикційних рішень; дотримання процесуальних процедур застосування військово-юридичних санкцій; стан законності, захисту прав і свобод в/службовців як сторін військових дисциплінарних, матеріальних, адміністративних кримінальних проваджень; стан наукової організації військового юрисдикційного процесу; стан аналізу причин військових правопорушень тощо).

3.2. Превентивні правові засоби забезпечення ефективності процесу реалізації військового законодавства України

Найбільш суттєвий вплив на процес правореалізації здійснюють фактори, що відносяться до особистості та фактори зовнішнього середовища (економіка, якість нормотворчості, актів законодавства, правозастосування, правової й загальної культури населення) [290, с.226-231].

Вважаємо за необхідне дослідити більш детально правовий фактор впливу (юридичні чинники), визначений нами як *превентивні* (у значенні – попереджувальні, випереджаючі, запобіжні [333, с.1019], профілактичні щодо недопущення зниження ефективності процесу правореалізації) *правові* (юридичні) *засоби*, способи, інструменти та заходи, які не тільки обґрунтовують, обумовлюють та гарантують, але і наскрізь пронизують функціонування складових елементів ординарних й опосередкованих юридичних механізмів процесу реалізації нормативних приписів військового законодавства України.

Такими засобами й заходами, на наш погляд, є: наукове поточне й перспективне планування нормотворчості, механізми удосконалення нормотворчої діяльності (системність, стабільність, законність, легітимність, ресурсно-технічна та процедурна забезпеченість), технічна якість актів військового законодавства (мінімізація прогалин, колізій, дієві матеріально-процедурні механізми), порядок промульгації, державна реєстрація, облік

актів військової сфери, науково-практичне коментування та офіційне автентичне тлумачення актів військової сфери, систематизація, юридичний експеримент, юридично-соціологічні дослідження, правовий (юридичний) моніторинг.

Необхідно погодитись, що ефективність процесу реалізації військового законодавства, як і в цілому законодавства, доцільно досліджувати пошарово: як ефективність юридичну, соціальну, психологічну, економічну, на мікро- та макрорівні, оскільки ефективність на одному рівні може означати неефективність на іншому [489, с.228]. В.Й. Пашинський зокрема зазначає, що система нормативно-правових актів різної юридичної сили, які визначають конституційно-правовий статус військовослужбовців характеризується непослідовністю, відсутністю єдиної термінології, дублюванням правових норм, які у свою чергу, не відповідають сучасному стану суспільних відносин, носять декларативний характер і не мають механізмів їх реалізації [367, с.10].

Л.О. Мойсей уточнює, що положення ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців...» у частині підстав зарахування на квартирний облік, розподілу житла, реалізації права власності на житлове приміщення, що ставиться в залежність від вислуги років на військовій службі, суперечать ст. 47 Конституції. Сучасний процес реалізації військовослужбовцем конституційного права на житло поставлений в залежність від побічних факторів, не пов'язаних із забезпеченням державою їх конституційних гарантій; потребує правильного тлумачення чинного житлового законодавства та удосконалення практики його застосування. Суб'єкти владних повноважень зобов'язані створювати умови для реалізації цього права шляхом формування замовлення на створення житлових фондів, їх реального створення, постановки, зняття з обліку, організації розподілу житлової площі, контролю, захисту та відновлення порушеного права на всіх етапах процесу його реалізації [490, с.128-156].

ЗСУ пройшли п'ять етапів становлення, розвитку й реформування

(1991-1996; 1997-2000; 2001-2005; 2006-2011; 2012-2017) і знаходяться на шостому (2017-2020) [491]. Але, не випадково Парламент держави ще у липні 1999 р. визнав, що їх розвиток «стримується не тільки критичним станом вітчизняної економіки, недостатніми обсягами фінансування потреб оборони, низьким рівнем завантаження підприємств оборонної промисловості, небезпечним загостренням соціальних проблем у військах, недоліками у виховній роботі, а і незавершеністю процесу створення відповідної нормативно-правової бази» [492].

Важливого значення набуває сучасний стан нормативної основи військового процесу правореалізації - системи актів військового законодавства України. Адже існуюча законодавча база у сфері оборони не повною мірою враховує процеси, що відбуваються у ЗСУ, подеколи «відстає» від темпів їх реформування. Тому вона потребує постійного удосконалення, уточнення, вирішення розбіжностей та проблемних питань в результаті виникнення нових воєнних реалій, змін геополітичної ситуації, особливостей розвитку нашої держави, війська. Особливої актуальності набувають зміни у законодавчій та нормативно-правовій базі у зв'язку із обраним Україною курсом на євроатлантичну інтеграцію [493, с.767].

У той час, військовослужбовці-жінки ЗСУ практично усунуті від участі в прийнятті правозастосовних рішень на всіх рівнях військового управління, зокрема в миротворчих операціях, що суперечить рекомендаціям Резолюції Ради безпеки ООН від 31.10.2000 № 1325. Л.В. Зіняк вказує, що відсутність належної законодавчої бази, зокрема спеціального нормативного акта, що регламентує особливості міжнародного військового співробітництва України з іноземними державами та міжнародними організаціями, певною мірою негативно впливає на рівень та інтенсивність її участі у міжнародних відносинах [494, с.15].

М.В. Грушко визнає, що незважаючи на значний доробок в частині розвитку військового законодавства, що імплементувало положення МГП, агресія РФ виявила проблемні питання імплементативної його положень в

Україні, слабкість організаційно-правового механізму його імплементації, відсутність реальних механізмів захисту українських ві/службовців та інших осіб, яких незаконно утримують терористи, що потребує глибокого аналізу і розробки заходів для створення реальних механізмів захисту військовополонених [495, с.226].

Д.О. Хом'яков наводить приклади прогалин і колізій норм права у сфері ВТС, що створюють передумови для їх неправильного та неоднакового застосування [496, с.189-192]: процедура митного оформлення товарів військового призначення згідно з Порядком митного оформлення в/техніки та військових транспортних засобів, які перетинають митний кордон України проводиться в першочерговому порядку, а товарів подвійного використання в загальному, що може призвести до зриву великих зовнішньоекономічних контрактів; Митний кодекс України, ототожнюючи поняття «військова техніка», «бойові повітряні судна», «військові кораблі», які перетинають митний кордон України, зобов'язує здійснювати їх митне оформлення. Але Конвенція ООН з морського права від 10.12.1982, ратифікована ЗУ від 03.06.1999 № 728- XIV, надає імунітет військовим кораблям і суднам які знаходяться на державній службі. ЗУ «Про порядок допуску та умови перебування підрозділів ЗС інших держав на території України» звільняє від митного огляду іноземні військові кораблі, бойові та військово-транспортні повітряні судна.

В.Й. Кісель вказує, що відсутність у в/частин ознаки державної реєстрації призводить до того, що, беручи активну участь у майнових і особистих немайнових відносинах, вони виступають в них як квазісуб'єкти цивільного права, не маючи всього комплексу ознак юридичної особи [497, с.18-20].

Приходиться констатувати, що низький рівень законодавчої техніки та сліпе копіювання змісту застарілого радянського й чинного сучасного російського військового законодавства, супроводжує нас з перших днів Незалежності та навіть заохочується, адже зберігається у змісті чинних актів.

Так, назва указу Президента України від 18.02.1994 № 54/94 [498], прийнятого на виконання вимог законів «Про оборону України» (ст. 5) та «Про Збройні Сили України» (ст. 4) не відповідає його змісту. За назвою він повинен врегулювати правовий статус і повноваження командувачів на нормативному рівні, а де-факто за змістом - це акт індивідуально-правового регулювання;

указом Президента України від 23.05.1996 № 368/96 проголошено про сформування Сухопутних військ України [499]. Але відповідно до ст. 3 ЗУ «Про Збройні Сили України» їх правовий статус визначений як окремий вид військ у загальній структурі Збройних Сил - Сухопутні війська ЗСУ, а не окремого ВФ держави, як це впливає із назви і змісту вищезазначеного Указу. Це породжує «хибні» висновки навіть серед військових юристів-науковців, які, посилаючись саме на цей акт, помилково стверджують, що укази глави держави «започатковують утворення військових формувань» [268, с.92];

так само помилково визначені у відповідних Положеннях інші види (сили) ЗСУ - ВПС України [500] та ВМС України [501].

Прикладом рудиментарних колізій в системі актів військового законодавства України і процесу їх реалізації виступали Тимчасові Статути ЗСУ, що застосовувалися 8 р., але були українським перекладом статутів радянської армії. Чинні Статути ЗСУ є в основному радянською, а якщо точніше, російсько-імперською (часів Петра I) осучасненою версією. Положення про матеріальну відповідальність військовослужбовців за шкоду заподіяну державі від 23.06.1995 № 243/95-ВР (не відповідає вимогам ст. 92 Конституції) відтворює аналогічне за назвою радянське положення від 13.01.1984 р. [502]; урядовий Перелік військового майна, нестача або розкрадання якого відшкодовується винними особами у кратному співвідношенні до його вартості від 02.11.1995 № 880 - переклад постанови РМ СРСР від 02.03.1984 № 216 [503]. ЗУ «Про розвідувальні органи України» у терміно-визначеннях і юридичних конструкціях запозичена

інтерпретація Закону РФ «О внешней разведке» від 10.01.1996 № 5-ФЗ.

Ю. Війтєв зазначає, що відомча нормативна база Міноборони не відповідає вимогам чинного законодавства й не забезпечує реалізацію належного збереження в/майна. Це ускладнюється його порушенням, у зв'язку із відсутністю належного відомчого контролю за процесом його реалізації у підпорядкованих в/частинах і недбалим виконанням статутних вимог щодо його збереження. Підтверджується це застосуванням застарілого й суперечливого Руководства по учету вооружения, техники, имущества и других материальных средств в ВС СССР (МО від 18.10.1979 № 260), яке не відповідає Концепції економічної та господарської діяльності ЗСУ в сучасних умовах, структурі війська, «фізично» не спроможне втілювати в життя механізми реалізації ст. 4 ЗУ «Про правовий режим майна у ЗСУ», урядового Положення про порядок обліку, зберігання, списання та використання військового майна. А також відомчого Положення про військове (корабельне) господарство ЗСУ від 16.07.1997 [504], яке не відповідає вимогам СВС ЗСУ; Інструкції про порядок організації роботи органів військового управління ЗСУ з відчуження військового майна на виконання постанови КМУ 28.12.2000 № 1919 [505], затвердженої наказом МОУ від 12.12.2002 № 407, яка не враховує чисельних змін до положень останньої, - приписи яких не сприяють належному веденню бухобліку військового майна у кількісних, якісних, обліково-номерних і вартісних показниках. Порушуючи юридичний механізм, встановлений Законом, Міноборони визначається ринкова вартість майна перед його відчуженням лише у разі його продажу за ціною, нижчою залишкової вартості, що є передумовою зловживань та заподіяння збитків державі, яка тільки за одним контрактом недоотримала 1,5 млн. грн., а у 2009 р. військовою прокуратурою заявлено 95 позовів на суму 14,9 млн. грн. [506, с.4-5].

Здійснений аналіз позицій науковців, стану прогнозування, планування нормотворчої й законопроектної роботи у військовій сфері свідчить про необхідність його удосконалення [507]. На рівні виконавчої гілки влади

розроблення законопроектів (зокрема Міноборони) здійснюється відповідно до перспективних (5 річних) і поточних (орієнтовних) планів законопроектних робіт, завдань, визначених законами України, актами Президента України та постановами ВРУ, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами КМУ та дорученнями Прем'єр-міністра [508]. На рівні ОВУ розробляються відповідні плани законопроектної та нормотворчої роботи у МО, ГШ ЗСУ. Реалізація зазначених планів вимагає проходження тривалої процедури зовнішнього погодження законопроектів, реєстрації, внесення їх до Порядку денного сесії ВРУ та прийняття [509]. Слід зазначити, що Регламент ВРУ не вимагає планування законотворчої роботи народних депутатів, обмежуючись комітетським рівнем. У Міноборони щорічно складаються План підготовки наказів МО України, План діяльності з підготовки регуляторних актів, План підготовки проектів нормативно-правових актів у структурному підрозділі. Для організації роботи з підготовки нормативно-правових актів до Плану структурного підрозділу можуть включатися розділи з підготовки проектів законів (постанов) Верховної Ради, указів (розпоряджень) Президента України, постанов (розпоряджень) Уряду України.

Але, А.М. Ришелюк слушно зауважує, що «законопроектні роботи в системі ЦОВВ нині найчастіше є не плановими заходами, а виконанням інших доручень, які даються цим органам понад план і незалежно від його наявності» [510, с.80]. Підтвердженням цього є проведений нами аналіз реалізації щорічних Орієнтовних планів законопроектної роботи 2002-2017 рр. в аспекті військового законодавства України. Практика свідчить, що законопроекти з питань військової сфери, які включені до Орієнтовних планів законопроектної роботи за пропозиціями Міноборони одиничні, опрацьовуються з порушеннями термінів їх розробки, низьким рівнем якості й виконавчої дисципліни. Надання законопроектних пропозицій у системі Міноборони носить формальний характер. Орієнтовні щорічні плани, що складені на підставі цих пропозицій, на державному рівні затверджуються з

великим запізненням, частково передбачають розробку законопроектів на період, який вже минув, а в кінцевому результаті не є ефективним засобом удосконалення військового законодавства України [511].

Важливого значення у забезпеченні ефективності процесу реалізації військового законодавства України набуває організація суб'єктами владних повноважень обліку, зберігання, внесення відповідних змін, систематизації текстів законів, інших нормативно-правових актів. Забезпечення ведення довідкової роботи щодо наказів і директив Міноборони, ГШ ЗСУ, ОВУ проводиться з метою отримання точних відомостей щодо актів, які діють з того чи іншого питання; їх наявності у структурних підрозділах; змін і доповнень до них.

Це передбачає ведення контрольних примірників наказів Міноборони, в яких відображаються всі подальші зміни і доповнення до визнання їх такими, що втратили чинність. Юридична служба Міноборони зобов'язана видавати щорічно до 1 лютого за минулий рік Довідник наказів та директив МО України (на відповідний рік), крім актів персонального характеру (актів застосування). Щорічно призначена наказом відповідного командира комісія перевіряє стан ведення довідкової роботи та надає пропозиції щодо наказів, які підлягають знищенню [512]. Але за весь час існування МО України накладом у 3200 примірників видано один друкований Довідник наказів та директив МО України станом на 01.01.2000 р. [513]. Станом на 01.01.2006 була підготовлена його недосконала електронна версія. Отже, наказ Міноборони щодо щорічного обов'язкового видання таких Довідників систематично та безкарно порушується.

Наступним важливим юридичним інструментом, який довгий час існував в умовах діяльності ЗСУ, був особливий порядок промульгації (від лат. *promulgation* - оголошення, обнародування) нормативно-правових актів вищих органів влади. На думку В. Ковальського склалась ситуація, яка призводить до хибного враження, що без відповідної вказівки Міністра оборони України нормативно-правові акти вищих органів влади в Збройних

Силах не застосовуються [514, с. 22]. Не можливо цілком погодитися з такою позицією з огляду на те, що встановлений наказом МО України від 31.01.1992 № 8 [515] порядок (що включав організаційно-інформаційний та контрольний механізми) застосування таких актів з метою зміцнення законності у діяльності органів військового управління, забезпечення їх прав і законних інтересів, соціально-правового захисту в/службовців і членів їх сімей зобов'язував командирів всіх рівнів: беззастережно приймати до керівництва та неухильного виконання чинні нормативно-правові акти ВОВ України; забезпечувати їх додаткове тиражування, своєчасне доведення до всіх в/частин до батальйону включно. Цим юридичним способом був закріплений обов'язок МО України: оголошувати нормативно-правові акти ВОВ, але не всі без виключення, а тільки ті, реалізація яких потребувала особливого порядку їх застосування в специфічних умовах життєдіяльності ЗСУ, або якщо нормативно-правові акти України містили відповідні доручення Міністерству оборони [516]. Це було доцільним, адже навіть у 2009 р. з 15 найменувань друкованих видань, які повинні надходити до в/частин, за браком коштів у більшість з них надходило лише одне - газета «Народна армія» [517, с. 11]. За 1992-2000 рр. 27 наказами МО були оголошені та доведені до військ важливі акти ВОВ, міжнародні міжвідомчі угоди.

Проблема існує, але не у повторному оголошенні, а в колізії юридичних норм між відомчим порядком і загальнодержавним, діючим з 24.06.1997 р. Порядком офіційного оприлюднення нормативно-правових актів і набрання ними чинності [518]. Нормативно-правові акти, опубліковані в інших друкованих виданнях ніж офіційні мають інформаційний характер і не можуть бути використані для офіційного застосування.

Слід додати, що деякі нормативні накази Міноборони додатково підлягають державній реєстрації незалежно від строку їх дії та характеру відомостей, що в них містяться, а також прийняті в порядку експерименту, якщо в них є одна або більше норм (правил поведінки), що: зачіпають

соціально-економічні, політичні, особисті та інші права, свободи й законні інтереси громадян, проголошені й гарантовані Конституцією та законами України тощо [519].

Але практика свідчить про факти порушення зазначеного порядку. Адже висновком Мініюсту від 30.05.2005 р. [520] було скасовано рішення про державну реєстрацію Положення про порядок призначення та виплати в Міноборони державних пенсій і допомог в/службовцям та членам їх сімей, затв. наказом МО України від 08.08.1994 № 205. Підставою скасування стало встановлення нормами додатку 3 Положення обмежувальних часових строків, з яких обчислювались періоди в/служби, що підлягали зарахуванню у вислугу років для призначення пенсії на пільгових умовах, але які не були передбачені абзацом 9 п. 1 Порядку обчислення вислуги років [521], а отже суттєво обмежували на відомчому рівні реалізацію прав в/службовців на пільги. На протязі 2-х р., не зважаючи на скарги в/службовців та вказівки Мін'юсту, зміни в Положення не вносилися. У результаті чого 07.05.2007 р. вказаний відомчий акт виключено з ЄДР НПА і вже наказом МО України від 30.05.2007 [522] його скасовано. У той час, Керівництво по застосуванню норм МГП в ЗСУ [354] реєстрацію так і не пройшло.

Цілком логічно досягнення ефективності реалізації нормативних приписів у всіх видах діяльності, зокрема військової, та невідворотність відповідальності за їх порушення пов'язують із змістом реальної законності.

Особливо небезпечним явищем для військової правореалізації є грубі порушення закону, зокрема норм Конституції України її гарантом - Президентом України як ВГК ЗСУ [523]. Так, ч. 6 ст. 17 Конституції забороняє на території України створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом. Але, указом Президента України без відповідного закону, який було прийнято набагато пізніше [524], виведено зі складу ЗСУ залізничні війська та передано їх у підпорядкування Мінтранспорту України, чим утворено не легітимне ВФ у складі цього міністерства [525]. У подальшому, іншим указом [526], без врегулювання

законом [527], утворено чергове ВФ – Служба зовнішньої розвідки України (далі – СЗР), як спеціальний державний орган. Прийняття не законного указу потягло ланцюг не законних указів, за допомогою яких відбулася регламентація діяльності [528], а на протязі року - призначення й звільнення керівництва незаконно створеного ВФ. Нарешті, посилаючись на пп. 1, 15 і 17 ч. 1 ст. 106 Конституції указами Президента України від: 25.05.2007 р. [529], грубо порушуючи норми ст. 6 ЗУ «Про внутрішні війська МВС України», було виведено ВВ з підпорядкування МВС України і підпорядковано їх Президенту України; 11.06.2007 року - зупинено дію постанови КМУ стосовно забезпечення діяльності органів та підрозділів МВС України [530]. На що ВРУ постановив: визнати перший указ таким, що не тягне за собою юридичних наслідків і не підлягає виконанню, а Уряду забезпечити неухильне виконання МВС України ЗУ «Про внутрішні війська МВС України» та інших законів України [531]. У подальшому (відповідно 26.05.2008 та 28.12.2007) самим же Президентом України два останні укази були визнані такими, що втратили чинність. Одночасно, Президент України, під загрозою визнання неконституційним указу від 14.03.2007 [532], визнавши його під час розгляду справи таким, що втратив чинність, [533] прийняв в той же день дещо інший за назвою, але аналогічний за змістом черговий не законний указ [534], який досі є чинним.

Таким чином Президент України наділив сам себе повноваженнями, не передбаченими Конституцією, щодо реалізації призначень на посади керівників (від структурного підрозділу і вище) військових формувань, спеціальних правоохоронних органів (військової прокуратури), заклавши дуалізм у сфері повноважень виконавчої влади й суперечності в позиціях КСУ [535]. Повноваження Уряду щодо кадрової політики у сфері оборони, Міноборони щодо державної військової кадрової політики, комплектування особовим складом згідно ст. 9, 10 ЗУ «Про оборону України» залишилися поза увагою КСУ [536].

Але ефективність процесу реалізації приписів закону у військовій сфері

може бути суттєво знижена і застосуванням механізму «делегування» законодавчих повноважень органам виконавчої влади. В такий спосіб відбувається обмеження змісту прав, встановлених законом, підзаконними актами. Так, постановою Уряду від 08.01.2000 № 12 [537] були внесені зміни до постанови Уряду від 17.07.1992 № 393, які тільки через 1,5 роки після численних судових рішень були скасовані указом Президента України [538]. Якими, всупереч норм ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (ст. 15) та «Про пенсійне забезпечення осіб звільнених з військової служби...» (ст. 5, 12), що передбачають виплату вихідної допомоги при звільненні в/службовців у розмірі 50% місячного грошового забезпечення за кожний повний календарний рік служби, було брутально обмежено загальний розмір цієї допомоги п'ятьма місячними посадовими окладами. За рішеннями судів відшкодування несплаченої різниці покладено на Міноборони, а не на Уряд. Скасовані положення залишаються у тексті чинної постанови Уряду від 08.01.2000 р., яка вносила ці незаконні та скасовані зміни.

Правовим деструктивом процесу військової правореалізації виступає механізм призупинення й скасування Парламентом України численних приписів у сфері соціально-правового захисту в/службовців та членів їх сімей ЗУ «Про Державний бюджет України» із декоративно-декларативним характером при цьому рішень КСУ щодо визнання призупиняючих та обмежуючих приписів «неконституційними» (які постфактум залишаються «працювати» у текстах законів). КСУ неодноразово приймав рішення, у яких визнавав окремі положення законів про Державний бюджет України щодо зупинення або обмеження пільг, компенсацій і гарантій такими, що не відповідають Конституції, оскільки з об'єктивних причин це створює протиріччя у законодавстві, і як наслідок – скасування та обмеження прав і свобод військовослужбовців. Адже, у разі необхідності зупинення дії законів, внесення до них змін і доповнень, визнання їх не чинними необхідно приймати окремі закони. Це підтверджено рішеннями КСУ 20.03.2002 № 5-

рп/2002 (*справа щодо пільг, компенсацій і гарантій*); 17.03.2004 № 7-рп/2004 (*справа про соціальний захист військовослужбовців...*); 01.12.2004 № 20-рп/2004 (*справа про зупинення дії або обмеження пільг, компенсацій і гарантій*); 11.10.2005 № 8-рп/2005 (*справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання*); 09.07.2007 № 6-рп/2007 (*справа про соціальні гарантії громадян*); 22.05.2008 № 10-рп/2008 (*справа щодо предмета та змісту закону про ДБ України*).

Незважаючи на ці рішення КСУ, ревізія законами про Державний бюджет України пільг, компенсацій і гарантій, яку започатковано 1995 року, набула системного характеру [539]. Адже, п. 6 ЗУ «Про Державний бюджет України на 2017 рік» [540] встановлено, що норми ч. 12 ст. 29 ЗУ «Про військовий обов'язок і військову службу»; статей 11,12 ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» застосовуються у порядку й розмірах, встановлених Урядом, виходячи з наявних фінансових ресурсів державного і місцевих бюджетів.

Зазначена «законотворчість» суперечить статтям 22, 64 Конституції, які не допускають звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод при прийнятті законів або внесенні змін до чинних законів; допускаються деякі обмеження прав, але лише в умовах воєнного або надзвичайного стану та на певний строк.

Дуже важливе теоретично-практичне значення в аспекті співвідношення законності і закону відіграє їх якість та кількість (стабільність), з огляду на чисельність змін, які вносяться до законів військової сфери [541]. Л.Н. Завадська влучно зауважує: «добрий закон - це той, який виконується, а відносини, які врегульовані ним, можуть вважатися реалізованими лише у випадку, коли законодавчі приписи виконані, це і є показник якості закону» [542, с.8].

Адже велика кількість таких законів не свідчить про високу якість їх первинних актів. Більшість прийнятих законів - це закони про внесення змін. Цей процес набув небезпечної активності, адже починається майже не одразу

після його прийняття. Станом на 01.06.2017 до ЗУ «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 р. зміни вносилися - 82 законами; «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців і членів їх сімей» від 20.12.1991 - 65; «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 09.04.1992 - 63; «Про оборону України» від 06.12.1991 - 22; «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21.10.1993 - 21; «Про Збройні Сили України» від 06.12.1991 - 20; «Про статус ветеранів військової служби... та їх соціальний захист» 24.03.1998 - 18; «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах» від 07.03.2002 - 11; «Про військово-цивільні адміністрації» від 03.02.2015 - 3; «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 – 2 [543]. А вартість однієї пленарної години нашого парламенту дорівнює 3,3 млн. грн. [540].

Так, до ЗУ «Про військовий обов'язок і військову службу» (далі - Закон) тільки в особливий період з березня 2014 р. по грудень 2016 р. (2 р. 9 міс.) 24 законами були внесені численні зміни й доповнення, а всього за весь період його дії до 2014 р. (22 роки) прийнято 55 таких законів. Майже половина всіх змін відбулася за останні два роки (2014-2016 рр.).

Низький рівень законодавчої техніки, якісно-системних змін, що створюють перешкоди (колізії, прогалини) процесу військової правореалізації, наочно підтверджує здійснений нами аналіз цих чинних «новел» Закону [544]:

проходження служби у військовому резерві відокремлено від проходження військової служби і виконання військовозобов'язаними військового обов'язку (статті 1, 3, 26¹ Закону), але і сама служба у військовому резерві не може бути предметом правового регулювання цього Закону [545];

введено новий вид військової служби - військова служба за призовом під час мобілізації, на особливий період (ч. 4 ст. 2 Закону) [546], але відповідно до ст. 1 ЗУ «Про оборону України» мобілізація є частиною особливого періоду;

шляхом ред. ч. 2 ст. 9 Закону за громадянами України, які проходять

військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, але не більше 1 р., зберігаються місце роботи (посада), середній заробіток на підприємстві незалежно від підпорядкування та форм власності. Але, згідно ст. 36 та 44 КЗпП України призов або вступ працівника на в/службу є підставою припинення трудового договору. На відміну від працівників в/службовці отримують виключно грошове забезпечення. Змінюється правовий статус працівника на правовий статус в/службовця, але одночасне отримання ним грошового забезпечення та заробітної плати суперечить законодавству України та є корупційним діянням;

здійснена ред. ч. 12 ст. 29 Закону щодо грошових виплат, грошового забезпечення і заохочення резервістів не є предметом правового регулювання зазначеної статті, де йдеться лише про питання проходження зборів військовозобов'язаними та резервістами [547];

назва ЗУ «Про внесення змін до деяких законів України щодо додаткових гарантій соціального захисту військовослужбовців в особливий період» [548] не відповідає змісту та предмету правового регулювання Закону в який вноситься зміни;

шляхом повторної (через 3 міс.) редакції одних і тих же частин ст. 28 Закону підвищено граничний вік перебування у запасі для всіх категорій військовослужбовців до 60 років, але окрім старших та вищих офіцерів [549]. На нашу думку, є несправедливим, що граничний вік перебування в запасі для підлеглих військовозобов'язаних є більш тривалим, ніж для їх командирів у військовому званні «майор», «підполковник» - 50-55 років;

доповнена ст. 19 Закону новою ч. 3, де йдеться про можливість зміни військовослужбовцем одного виду в/служби на інший з припиненням попереднього контракту і укладенням нового, не узгоджена із частиною шостою ст. 26 Закону (перелік підстав припинення контракту) [550];

введено новий термін «оперативний резерв першої черги військовослужбовців» [551], але його тлумачення міститься у підзаконному нормативно-правовому акті [552];

доповнення новим абзацом п. 1 ч. 8 ст. 26 Закону надало право звільняти з в/служби в/службовців, які є студентами, аспірантами чи докторантами денної форми навчання та були призвані на службу за призовом під час мобілізації, на особливий період. Як військовослужбовці є одночасно студентами, аспірантами чи докторантами денної форми навчання та проходять службу [553];

доповнення Закону ст. 21-¹ щодо прийняття на службу до ЗСУ іноземців та осіб без громадянства суперечить ч. 1, ст. 65 Конституції [554];

шляхом ред. ч. 7 ст. 23 Закону передбачено запровадження в/служби за призовом осіб офіцерського складу не лише у м/час, а також і в особливий період [555]. Але незрозуміло, який вид в/служби згідно ч. 6 ст. 2 Закону повинні проходити офіцери запасу – в/службу за призовом під час мобілізації, на особливий період (на термін, визначений указом Президента України) або в/службу за призовом у м/ч).

Підзаконний механізм реалізації приписів ч. 10 ст. 6 Закону щодо можливості відрядження в/службовців ЗСУ та інших ВФ до державних органів, установ, організацій передбачає затвердження Президентом відповідного Переліку посад, які можуть бути заміщені ними в цих органах. Але, до 30.03.2016 р. його реалізація ускладнювалася одночасним застосуванням двох чинних Переліків, затверджених Урядом [556] та Президентом України [557].

Залишається складним та перевантаженим підзаконний матеріально-процедурний механізм реалізації вимог ст. 2 Закону у формі одночасної дії 3 окремих Положень про проходження військової служби відповідними категоріями в/службовців ЗСУ [558], що поширюються на невизначені ВФ, крім ЗС, НГ, СБ, СЗР, ДПС, ДССЗЗІ, УДО України; а також ще одного комплексного для всіх категорій Положення про проходження громадянами України військової служби у ЗСУ [384], дія якого поширюється не тільки на ЗСУ, але і на НГ, СБ, СЗР, ДПС, ДССЗЗІ, УДО України. Це не може забезпечити належної військово-відомчої імперативної визначеності процесу

реалізації приписів Закону.

Нелегітимними змінами від 06.12.2016 р. до ЗУ «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» [559] остаточно скасований імперативний матеріально-процедурний механізм прямої дії на рівні закону для перерахунку пенсій, який був єдиним переконливим правовим аргументом з 01.01.2006 р. (особливо для судового правозастосування) при захисті права військових пенсіонерів на обов'язковий перерахунок пенсій у зв'язку із підвищенням грошового забезпечення в/службовців. На сьогодні цей механізм у нелегітимний спосіб став залежним від умов, порядку, розмірів, передбачених Урядом, що суперечить ч. 3 ст. 22 Конституції України.

Юридично не визначеними залишаються повноваження, організація діяльності Міноборони, адже на сьогодні одночасно чинні два Положення про Міноборони, одне із яких затверджене згідно закону указом Президента України [560], а друге всупереч закону – постановою КМ України [377].

Майже не використовується такий юридичний інструмент наукового забезпечення процесу військової правореалізації як офіційне автентичне тлумачення актів державними органами, що його видали. А відомча роз'яснювальна практика (зокрема Департаменту фінансів Міноборони) [561], як правило призводить до викривлення змісту законодавчих приписів, оскільки ґрунтується на юридичній безвідповідальності, правовому невігластві, військовому бюрократизмі [562, с.93] апаратних структур Міноборони і ГШ ЗСУ. Поодинокими є намагання неофіційного доктринального тлумачення, які надаються фахівцями-науковцями та військовими практиками. Виключення складає неофіційний НПК під грифом МОН України (лист № 1/11-755 від 28.01.2011) до ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців...» від 2010 р., розроблений членами наукового колективу ВІ КНУ під ред. проф. В. Балабіна [563]. На сьогодні не існує жодного офіційного науково-практичного коментарю окремого закону військової сфери України. Застосовується лише офіційний коментар до р.

XIX КК України від 2005 р., присвячений військовим злочинів, у загальному змісті НПК цього кодексу [564].

Так, численні законопроекти військової сфери готуються ситуативно, не достатньо професійно, безсистемно, без аналізу їх виконання та реального прогнозу ефективності їх реалізації. Поява нових, фрагментарних, не пов'язаних між собою понятійно-термінологічних та інших алогічних юридичних конструкцій внесли до системи актів військового законодавства України численні суперечності та колізії, що суттєво розбалансувало та ускладнило ефективність процесу його реалізації.

У такий спосіб поглиблюється протиріччя між правотворчим, правореалізаційним та герменевтичним процесами. Адже «швидке не контрольоване розширення нормативної бази правового регулювання, насамперед сфери законодавчих актів, істотно ускладнює реалізацію принципу законності.., процес реалізації права в цілому, спричиняючи масові порушення. Останнє, у свою чергу, сприймається як неефективність чинного закону і провокує нові й нові зміни у законодавстві, утворюючи «зачароване коло» [565, с.5]. Хоч В.М. Сирих і зазначає, що «закономірності розвитку права неможливо вивести ні з самих норм, ні з правозастосовної діяльності органів держави, так як у складній системі взаємозв'язків і взаємозалежностей ці два компоненти соціальної реальності у кінцевому результаті виявляються похідними, залежними від матеріальних, економічних відносин суспільства» [566, с.48]. Але ми повинні підтримати позицію Ю.А. Тихомирова, який вважає, що все це робить надзвичайно актуальним впровадження правового моніторингу, який повинен супроводжувати нормативно-правовий акт від стадії народження ідеї регулювання суспільних відносин до прийняття та реалізації закону [567].

Ганебною в цьому аспекті вбачається ситуація, в якій Уповноваженим ВР України з прав людини частині здійснення ним функцій національного превентивного механізму - моніторингу стану реалізації прав і свобод військовослужбовців, станом на 01.01.2016 р. до «відомчих місць несвободи»

ЗСУ, нарівні з дисциплінарним батальйоном (58 в/с.), 46 гауптвахтами (2431 чол.), 46 кімнатами для тимчасово затриманих в/службовців (12544 в/с), 6 спеціальними палатами військово-лікувальних закладів (21 чол.), клінікою психіатрії ГВКГ Міноборони, включено 183 в/ч ЗСУ, в яких громадяни України проходять строкову в/службу, з урахуванням в/ч мобілізованих під час АТО на Сході України (40 000 в/с) [568, с.303-307]. Їх загальна чисельність складає 55 054 військовослужбовця та інших осіб.

За результатами моніторингу Уповноваженим виявлені непоодинокі випадки утримання в/службовців всупереч вимог національного й міжнародного законодавства в «неофіційних місцях несвободи» (місця тримання які не введені в експлуатацію або виведені з експлуатації та законсервовані, зокрема металеві контейнери), які не забезпечують можливості належної реалізації прав затриманих, чим створені передумови для катувань та інших жорстоких, нелюдських, або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання.

3.3. Перспективні пріоритети та напрями удосконалення процесу реалізації військового законодавства України

Для покращення ситуації з прогнозування та планування законопроектної роботи взагалі, а у військовій сфері зокрема, що безумовно вплине і на удосконалення процесу реалізації військового законодавства, виникає потреба законодавчо врегулювати необхідність дотримання системних, прогнозованих, планових орієнтирів у процесі законотворчої діяльності всіх без винятку суб'єктів законодавчої ініціативи та центральних органів виконавчої влади, їх посадових осіб, які задіяні до цієї роботи. Це можливо здійснити шляхом включення в Порядок денний сесії ВРУ, як правило, тільки тих законопроектів, які мають бути передбачені в завчасно сформованому Мінюстом та затвердженому ВРУ щорічному Державному

плані законотворчої роботи Уряду, з урахуванням та на виконання Держпрограми розвитку законодавства України, як базового плану державного правотворення, розрахованого на перспективу (на 5 і більше років).

З цією метою нами запропонована державно-військова інтегрована система актів та планів, які необхідно прийняти та реалізувати: Концепція реалізації державної політики з нормативно-правового забезпечення військового будівництва - Державна програма розвитку законодавства (військового) України - Перспективний План законодавчих робіт ВРУ (на період скликання) - Порядок денний (План роботи) чергової сесії ВРУ (на період сесії ВРУ) - План роботи Комітету ВРУ з питань національної безпеки та оборони - Перспективний План законопроектних робіт Уряду (на 5 р.) – Державний план законотворчої роботи Уряду (на 1 р.) - Оперативний План організації нормопроектних робіт Уряду - Перспективний План розвитку військового законодавства ЦНДІ, ВВНЗ - План законопроектної та нормотворчої роботи Міноборони - План законопроектних пропозицій та нормотворчої роботи ГШ ЗСУ - План законопроектних пропозицій та нормотворчої роботи Командування виду ЗСУ - Журнал обліку нормотворчих пропозицій окремої військової частини.

У зазначеному аспекті потребує уточнення визначений ст. 4 ЗУ «Про організацію оборонного планування» [569] перелік основоположних документів оборонного планування, до якого включені: законодавчі акти з питань національної безпеки та оборони, концептуальні документи з питань соціально-економічного розвитку; Стратегія національної безпеки України, Стратегія воєнної безпеки; Воєнна доктрина України; Державна програму розвитку ВОД; Завдання ЗСУ та іншим ВФ; Стратегічний оборонний бюлетень; ДП розвитку ОВТ; ДП реформування та розвитку ОПК. В умовах збройної агресії РФ, триваючого особливого періоду в Україні не затверджена, а значить відсутня для практичної реалізації Стратегія воєнної безпеки, ДП реформування та розвитку ОПК. Державна цільова оборонна

програма розвитку О та ВТ на період до 2020 р. затверджена лише 30.03.2016 р.

Нам необхідно відійти від практики сліпого копіювання іноземного досвіду. У цьому аспекті особливої ролі набуває апробація певних пріоритетних правових положень шляхом проведення експериментів, які набули широкого застосування при реалізації завдань державних програм реформування ЗСУ.

Це експеримент з підготовки офіцерського складу за схемою «студент-курсант-офіцер», який на наш погляд, виявився не зовсім вдалим. Якості такого офіцера, як військового професіонала у процесі правореалізації виявилися низькими (морально-психологічні, військово-юридичні, організаційно-виконавчі, стройові, дисциплінарні складові військового вишколу). До того, його соціально-правовий захист погіршився, так як 4-х р. термін навчання у правовому статусі студента не зараховується до загальної вислуги років на в/службі, що тягне за собою зниження розміру відповідної грошової надбавки, грошового та пенсійного забезпечення, збільшення вікового цензу перебування на службі для набуття права на максимальну військову пенсію.

Наказами Міноборони були запроваджені експерименти щодо удосконалення юридичних механізмів у процесах: утилізації авіаційних засобів ураження - від 26.06.1998 № 249; організації харчування у військових санаторіях ЗС України - від 25.04.2000 № 116; забезпечення ЗСУ продовольством і пально-мастильними матеріалами - від 29.12.2003 № 459 [570]; підготовки резервістів у ЗСУ - від 22.12.2005 № 756; проведення зовнішнього оцінювання загальноосвітнього рівня та професійної придатності для проходження військової служби в ЗСУ кандидатів на навчання у ВВНЗ та ВНП ВНЗ у 2005 р. - відповідно до спільного наказу МОН та МО України від 13.05.2005 № 266/289; організації харчування особового складу ЗСУ із залученням на конкурсній основі суб'єктів підприємницької діяльності - від 12.01.2006 № 8 (недосконалість

нормативно-правової бази щодо передачі суб'єктам господарської діяльності у користування на період надання ними послуг з харчування військового майна (аутсорсинг) призвела до неможливості укладення з ними довгострокових договорів [571]); підготовки фахівців для МВС - відповідно до спільного наказу МВС, МОН, МО України від 19.05.2011 № 77/462/263 [572]; організації харчування особового складу шляхом надання послуг із забезпечення військових частин продовольством суб'єктами господарювання, а організації харчування - штатним персоналом військових частин (01.06.-30.11.2013) - від 27.05.2013 № 347 [573]; продовольчого забезпечення ЗСУ штатним персоналом в/частин, впровадження механізму замовлення продуктів, електронного обліку та звітності, закупівлі продуктів через електронні торги (16.09.2015-31.12.2016) - від 16.06.2015 № 268 [574]; придбання житла для в/службовців ЗСУ з використанням електронної системи закупівель (15.06.-30.09.2016) [575] (на виконання завдань Воєнної доктрини України від 24.09.2015, а саме: розвиток ЗСУ за західними стандартами та досягнення сумісності зі ЗС держав - членів НАТО; кардинальне оновлення системи управління, прийняття та забезпечення принципово нових зразків ВТ, розроблених на основі сучасних технологій).

Успішне впровадження результатів експериментів у діяльність військ потребує кардинальних змін у правосвідомості суб'єктів владних повноважень процесу правореалізації, а також радикальних законодавчих змін. З метою реалізації урядового розпорядження від 31.03.2015 № 416-р Міноборони 12.06.2015 р. затверджено Порядок проведення експерименту із застосуванням електронних засобів під час здійснення переговорної процедури закупівлі [576].

Корисним вбачається історичний досвід впровадження у військах ще у 1911 «юридичного експерименту». Сутність якого полягала у розробці Військовим міністерством проекту військового акту із його затвердженням імператором для застосування в військах на 2 р. з метою практичного дослідження ефективності його реалізації на заміну чинного, але застарілого

законодавства. Результати практичного застосування проекту акту, висновки та пропозиції доповідалися Командувачами військових округів ГУ Генштабу [577].

Подібний механізм із врахуванням сучасної специфіки затвердження експериментальних проектів нормативних наказів Міноборони за особливо важливими напрямками розвитку військово-правових відносин особисто Президентом України як ВГК ЗСУ для їх 2-х річної апробації у військах, з відповідним правовим моніторингом на місцях відповідними командувачами та командирами, подальшими висновками та пропозиціями НГШ-ГК ЗСУ особисто Президенту України щодо ефективності їх застосування та прийняття остаточного рішення доцільно запровадити у сучасних умовах діяльності військ (сил).

Важливим експериментом у правореалізаційному аспекті вважається проведення опитування персоналу з використанням поліграфа з метою забезпечення кадрової безпеки при підготовці та прийнятті кадрових рішень (актів застосування) щодо прийняття (поновлення) на військову службу за контрактом, призначення (переміщення) осіб офіцерського складу на посади номенклатури призначення МО України, при вступі громадян України на державну службу на посади у структурні підрозділи Міноборони та ГШ ЗСУ, а також для підвищення ефективності проведення службових розслідувань в Міноборони та ЗСУ (п. 1.3.) [578].

З метою застосування єдиного порядку проведення службового розслідування стосовно в/службовців у ЗСУ діє Інструкція про порядок проведення службового розслідування у ЗСУ [579], яка встановлює підстави, порядок призначення і проведення службового розслідування стосовно в/службовців. Службове розслідування проводиться у разі: невиконання або неналежного виконання ними службових обов'язків, що загрожувало життю і здоров'ю особового складу, цивільного населення або заподіяло матеріальну чи моральну шкоду; невиконання або недбалого ставлення до виконання вимог наказів та інших керівних документів, що могло негативно вплинути

чи вплинуло на стан боєздатності, бойової готовності підрозділу чи в/частини; неправомірного застосування в/службовцем фізичної сили, зброї або інших засобів ураження до інших в/службовців чи цивільного населення; порушення правил несення вартової (вахтової) або внутрішньої служби, що могло спричинити тяжкі наслідки; недозволеного розголошення змісту або втрати службових документів.

Але, на жаль, проведення опитування в/службовців з використанням поліграфа при проведенні службових розслідувань у ЗСУ не унормовано у матеріально-процедурному механізмі проведення службового розслідування, що суттєво знижує ефективність реалізації Інструкції про порядок проведення службового розслідування у ЗСУ. Використання поліграфа пов'язана з тим, що в більшості випадків командири, перестраховуючи себе, призначають службові розслідування практично за всіма випадками порушення військової дисципліни. Але вважається за доцільне призначати їх лише для встановлення причин і умов правопорушень, які завдали матеріальної шкоди, спричинили інші тяжкі наслідки. Адже службове розслідування призначається і проводиться відносно конкретного в/службовця, якого командир вже вирішив притягти до дисциплінарної відповідальності відповідно до вимог ч. 1 ст. 85 ДС ЗСУ, а не за фактом вчинення дисциплінарного п/порушення невизначеними особами [580, с. 7].

З огляду на те, що дія ЗУ «Про запобігання корупції» [357] поширюється на військових посадових осіб ЗСУ (крім в/с строкової в/служби та курсантів ВВНЗ), актуальним на шляху удосконалення процесу реалізації нормативних приписів військового законодавства України вважається здійснення якісної антикорупційної експертизи нормативно-правових актів, проектів нормативно-правових актів у військовій сфері. Завдання антикорупційної експертизи полягають у проведенні комплексного дослідження положень зазначених актів з метою виявлення корупціогенних факторів; підготовка обґрунтованих висновків щодо наявності або відсутності у цих актах та їх проектах корупціогенних норм, надання

пропозицій та рекомендацій щодо їх усунення [581].

Антикорупційна експертиза чинних нормативно-правових актів здійснюється щодо законів України, актів Президента України, КМУ у визначених сферах: прав і свобод людини і громадянина; повноважень органів державної влади, осіб, уповноважених на виконання функцій держави; надання адміністративних послуг; розподілу і витрачання коштів державного бюджету; конкурсних процедур. Антикорупційна експертиза проектів нормативно-правових актів проводиться як складова частина їх правової експертизи. Але поза увагою зазначеної експертизи на рівні Мінюсту залишені відповідні акти ЦОВВ, зокрема Міноборони, а також акти застосування вищого рівня, що суттєво звужує сферу та знижує ефективність антикорупційної експертизи.

Основними проявами корупціогенних факторів у нормативних та індивідуальних приписах військового законодавства можуть бути: розширення єдиноначальних дискреційних повноважень (дублювання функцій); перевищення повноважень органів військового управління; встановлення завищених вимог до підпорядкованих військових підрозділів та окремих в/службовців; надмірна свобода підзаконного та відомчого нормотворення (деталізація, конкретизація, зниження рівня правового регулювання через бланкетні та відсильні норми); наявність незрозумілих лінгвістичних формулювань (неоднозначні поняття та терміни, оціночні категорії), прогалин (відсутність норм чи процедур), колізій (наявність кількох різних приписів урегулювання одного кола суспільних відносин), декларативних положень (відсутність механізмів їх реалізації); неповнота виписаних адміністративних процедур або їх відсутність; відсутність чіткої процедури реалізації в/службовцями та ОВУ своїх прав за наявності різних способів чи строків вчинення будь-якої дії в рамках встановленої адміністративної процедури; хибні цілі та пріоритети (невідповідність положень акта задекларованим цілям); встановлення винятків із загального правила поведінки, які залежать від рішення військової посадової особи

ОВУ; деформація балансу інтересів військових суб'єктів (неправомірний інтерес); ухилення від реалізації встановлених формально-технічних та нормативних процедур (порушення установленої форми акта та процедури його прийняття (видання), підписання, опублікування і набрання чинності; відсутність у проекті акта строків для прийняття актів, які необхідні для реалізації положень зазначеного проекту акта та визначені ним) [582].

До актів та їх проектів, як нормативно-правових так і індивідуально-правових військової сфери з потенційно високим рівнем корупційних ризиків можливо віднести такі, предметом регулювання яких є суспільні відносини у сфері життєдіяльності ЗСУ, що пов'язані з визначенням і делегуванням повноважень підпорядкованим ОВУ; господарською діяльністю ЗСУ; реалізацією законодавчих вимог соціально-правового захисту в/службовців; всіх видів матеріального, особливо грошового та пенсійного забезпечення; порядком проходження служби (призначення на посади, звільнення, присвоєння в/звань), застосування заохочень (нагородження державними та відомчими нагородами, преміювання, направлення у закордонні відрядження для навчання) та стягнень).

Передбачено проведення Громадською Радою громадської експертизи діяльності органу та громадської антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та проектів нормативно-правових актів, які розробляє орган виконавчої влади, при якому вона утворена; здійснення громадського контролю за врахуванням органом пропозицій та зауважень громадськості [583].

Але, поза увагою залишилися акти й проекти актів (нормативних і актів застосування) ГШ ЗСУ, командувань видів ЗСУ, інших ОВУ ОТР, військових комісаріатів, в приписах яких саме і накопичується великий обсяг корупціогенних чинників. Доцільно створити Громадські Ради із зазначеними функціями при вищезазначених ОВУ (військового командування) та в/частинах, а громадську антикорупційну експертизу поширити і на акти застосування суб'єктів владних повноважень ОВУ та

військового командування всіх рівнів.

У цьому аспекті зміни [584] абз. 1 ч. 6 ст. 20 ЗУ «Про військовий обов'язок і військову службу» відносно яких дія ЗУ «Про запобігання корупції» щодо обов'язкового щорічного декларування доходів не поширюється на в/службовців військової служби за призовом під час мобілізації та в/служби за призовом осіб офіцерського складу виглядають корупціогенними. Адже ці види в/служби охоплюють всі військові посади та всі категорії в/службовців, включаючи вищий офіцерський склад.

Однак, усунення колізій та прогалин у військовому законодавстві України має ті особливості, що відомі науці шляхи їх усунення за допомогою аналогії права та аналогії закону не знаходять практичного застосування у військовій сфері. Звичка діяти консервативно, у завчасно та детально регламентованому законодавством полі призвела до відсутності у командирів подібного практичного досвіду, що негативно впливає на процес правореалізації в особливий період та у бойовій обстановці. Необхідна завчасна практична апробація та оперативне внесення відповідних нормативних змін, тому що, на наш погляд, військова сфера не може функціонувати в умовах найменшої невизначеності, що часто призводить до банального зловживання владою чи повноваженнями старшого командира (начальника) по відношенню до підлеглих.

Необхідно набувати практику прийняття командирами актів застосування в особливий період під час проведення командно-військових навчань в умовах наближених до бойових. Для цього передбачити залучення їх на Курси підвищення кваліфікації командного складу в/частин і ОВУ з правового забезпечення діяльності військ (сил) строком до 4-х тижнів на базі НУО імені Івана Черняховського або ВІ КНУ імені Тараса Шевченка.

У цьому аспекті найважливіше значення набуває правове виховання в/службовців, традиційними формами якого є: правова підготовка (правове навчання), правова самоосвіта, правова практика, правова пропаганда, правова культура; а їх метою - правова свідомість та правова (правомірна)

поведінка в/службовців всіх категорій.

С.М. Скуріхін звертає увагу на силу позитивного прикладу правомірної поведінки перш за все військових керівників, посадових осіб, особливо офіцерського складу в процесі правореалізації. Накази командирів, як акти застосування права, конкретизують загальні приписи законодавства, індивідуалізують права й обов'язки стосовно підлеглих йому осіб, вирішують правові питання у зв'язку з конкретними обставинами. Їхній вплив є більш безпосереднім і відчутним, ніж вплив правових нормативів. Отже, відданий командиром наказ, повинен не лише не суперечити військовому законодавству, але й має забезпечувати гуманне, справедливе ставлення до підлеглих [585, с.220].

Але, не зважаючи, що у ЗСУ існують відповідні структури, які відповідають за організацію правового виховання, здійснюється правова підготовка особового складу [586], підготовка відповідних фахівців, проводяться його наукові розвідки, залишаються чинними застаріла директива МО від 23.01.1994 № Д-4 «Про організацію та завдання правового виховання в ЗСУ» та президентська Концепція виховної роботи у ЗС та інших ВФ від 04.09.1998 № 981/98, які ні по змісту, ні по формі не відповідають потребам сучасного війська.

Необхідно затвердити указом Президента України Концепцію правовиховної роботи в Збройних Силах України, а наказом Міноборони України окремі Положення про організацію правової підготовки у Міноборони України та Положення про організацію правової підготовки у ЗСУ; Настанову з організації правової роботи у військовій сфері.

В контексті удосконалення наукового супроводження процесу реалізації нормативно-правових актів військового законодавства шляхом неофіційного тлумачення, необхідно першочергово підготувати та видати науково-практичні коментарі законів України: «Про оборону України», «Про Збройні Сили України», «Про мобілізацію та мобілізаційну підготовку», «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про соціальний і правовий

захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про правовий режим майна у ЗС України» тощо.

Не сприяє удосконаленню процесу застосування нормативних приписів військового законодавства історично-помилкове рішення щодо ліквідації військових судів з 15.09.2010 р. [587] в судовій системі України [588]. Адже особливості діяльності судів в умовах воєнного стану та у зв'язку з перебуванням підрозділів ЗСУ за кордоном досі не визначені законом. А переважаність та не підготовленість суддів загальної юрисдикції в питаннях в/служби та особливостях застосування приписів військового законодавства України в особливий період та навіть у мирний час загострила низку корупційних проблем при розгляді справ за участю ОВУ та в/службовців як спеціальних суб'єктів права [589]. Так, тільки органами військової прокуратури у 2015-2016 роках направлено до суду 7823 обвинувальних акти, з яких 6810 - за ознаками військових злочинів [590].

З огляду на функціонування військових судів, як самостійних органів влади у мирний та воєнний час навіть у таких демократично розвинутих державах, як Велика Британія, Данія, США, Швейцарія, Італія, Канада, слід об'єктивно оцінити важливість національного військового правосуддя. Погодитись з тим, що враховуючи проблеми практичної реалізації вітчизняної судово-правової реформи, а також неузгодженості військової реформи, необхідно говорити не про знищення, а про необхідність відновлення військових судів [591, с. 109] з метою удосконалення процесу захисту прав в/службовців у нашій державі.

Відновлення військових судів на якісно нових засадах в сучасних умовах особливого періоду та національної перманентної судової реформи [592] повинно стати нагально-необхідною державною справою, адже це не суперечить світовій, європейській та нарешті національно-історичній практиці.

Реформування кримінального судочинства України пов'язано із прийняттям та набранням чинності з 19.11.2012 року нового КПК України,

[593] який не узгоджений із Конституцією України. Внесення численних змін трьома законами у зв'язку з його прийняттям призвело до того, що у системі актів військового законодавства склалася колізійна ситуація, коли ряд окремих приписів і положень суперечать Конституції, але узгоджуються із новим КПК України, або навпаки - відповідають Конституції, але не узгоджуються з новим КПК України, і нарешті – не узгоджуються з Конституцією, з новим КПК України, ні змістовно між собою в рамках окремого законодавчого акту та системи актів військового законодавства в цілому. Навіть після зазначених змін залишилися неузгодженими із новим КПК України Положення про матеріальну відповідальність військовослужбовців за шкоду, заподіяну державі, а також 3 закони України: «Про розвідувальні органи України» (ч. 2 ст. 20); «Про боротьбу з тероризмом» (ст. 5); «Про основи національної безпеки України» (абзац 11 ст. 9).

Так, у результаті реформування судової системи та систематизації кримінального судочинства на законодавчому рівні було здійснено: ліквідацію військових судів; трансформацію військової прокуратури у спеціалізовану прокуратуру із поверненням знову до військової прокуратури; позбавлення ВСП у ЗСУ та командирів в/частин (полку, корабля 1 і 2 рангу, окремого батальйону) статусу органів дізнання та повноважень щодо розкриття військових злочинів [594]. Актуальним з цього приводу звучить позиція Р.З Лівшиць, що: «досягнення легітимності, втіленості закону, можливе за рахунок поєднання якості законів і професіоналізму законодавців з одночасним підвищенням політичної та правової культури суспільства» [58, с.133].

Згідно п. 3.1.2. Стратегічного оборонного бюлетеня України до 2015 р., з метою удосконалення процесу реалізації приписів актів військового законодавства, регулярного оновлення законодавчої бази, кваліфікованої розробки і системного супроводження законодавчих актів з питань військового будівництва в структурі Міноборони були створені

департаменти: зв'язків з ВРУ та правовий. Але зараз, діє тільки Юридичний департамент, що потребує негайного відновлення та утворення Департаменту зв'язків з ВРУ та ОВВ з метою налагодження дієвого моніторингу за правотворчою діяльністю держави у військовій сфері, супроводження перспективної відомчої законотворчої діяльності у рамках законодавчої ініціативи Парламенту, Уряду та Президента України в контексті удосконалення процесу реалізації приписів військового законодавства України. Комплектування підрозділів департаменту необхідно здійснювати виключно з числа підготовлених військових юристів.

Не випадково, р. 8 Регламенту КМУ на стадії організації виконання актів законодавства зобов'язує ОВВ розробляти плани заходів, необхідних для їх виконання, взаємодіяти, здійснювати контроль та моніторинг ефективності їх реалізації за визначеними ними критеріями оцінки результативності [508]. До таких критеріїв, з метою узгодження приписів військового законодавства України з європейською правовою практикою при здійсненні систематичного правового моніторингу, слід віднести стан автентичного перекладу новацій у законодавстві європейських держав-членів НАТО, для подальшого врахування їх у законотворчій та правореалізаційній діяльності військової сфери суспільних відносин.

У результаті здійсненого аналізу пропонується впровадження в структурі центрального ОВУ Міноборони України функціональної дієвої комплексної системи правового (юридичного) моніторингу ефективності застосування актів військового законодавства шляхом постійного нагляду, аналізу, контролю оцінки рівня ефективності реалізації, наукового прогнозування перспективних напрямів та тенденцій удосконалення системи актів військового законодавства України та процесу їх реалізації [595]. Моніторинг повинен супроводжувати нормативно-правовий акт від стадії народження ідеї врегулювання суспільних відносин у військовій сфері до прийняття та процесу неухильної його реалізації. Це потребує прийняття указу Президента України «Про моніторинг ефективності правозастосування

у Збройних Силах України» та затвердження постановою Кабінету Міністрів України «Методики здійснення моніторингу правозастосування у Збройних Силах України».

Одним із ефективних засобів усунення колізій та прогалин, застарілих і суперечливих приписів, які негативно впливають на процес реалізації нормативних приписів військового законодавства України, слід розглядати систематизацію законодавства. У зовнішньому аспекті це певний процес кількісного вдосконалення, який має наслідком класифікацію, котра полегшує пошук необхідних нормативних актів; у внутрішньому - досягнення якісного вдосконалення, внутрішньої єдності правових норм [596, с.197]. З іншого боку, зауважує В.С. Нерсисянц, систематизація забезпечує зручності правореалізації, можливість оперативно знаходити і правильно тлумачити потрібні норми. З цієї точки зору систематизація законодавства виступає як необхідна умова підвищення рівня законності та правопорядку [597, с.347].

Але, невизначеність інституціоналізації та концептуальних понять СБОУ взаємообумовлені і тягнуть окрім суто практичних також і науково-теоретичні негативи, що відбивається зокрема на процесі класифікації галузей системи законодавства України. Це призводить до розмивання предмету правового регулювання в галузі військового законодавства України. Що у свою чергу ускладнює виокремлення підгалузей та інститутів військового законодавства України, які кладуться в основу його систематизації (кодифікації, інкорпорації та консолідації). І як наслідок цього – виникнення прогалин та колізій в системі актів військового законодавства, а як результат - зниження ефективності процесу їх реалізації, руйнація законності та військового правопорядку.

Це яскраво ілюструє нам Класифікатор галузей законодавства України (далі – Класифікатор) [598] метою якого є підвищення ефективності правового регулювання, вдосконалення обліку, класифікації та систематизації актів законодавства; призначенням - ведення ЄДР НПА,

інших електронних баз даних правової інформації та формування Зводу законів України. Серед визначених Класифікатором 38 галузей законодавства України виокремлені такі галузі законодавства як: 300.000.000 – «Оборона» (19 підгалузей, що включають 62 інститути) та 310.000.000. «Національна безпека» (9 підгалузей та 1 інститут).

Загальновідомо, що підгалузі та інститути законодавства регулюють певний вид та сторону однорідних суспільних відносин. Але, Класифікатором до галузі законодавства 300.000.000 - «Оборона» включено підгалузь 300.030.000 - «Збройні Сили України. Склад Збройних Сил України», до складу якої, цілком необґрунтовано, включені такі інститути як: 300.030.070 - «Державна прикордонна служба України»; 300.030.080 - «Війська цивільної оборони України»; 300.030.090 - «Служба безпеки України»; 300.030.100 - «Інші військові формування»; 300.030.110 - «Внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України». Причому, це не має логіки навіть не зважаючи на те, що ДПС України перетворена із ВФ у правоохоронний орган із спеціальним статусом - Адміністрацію ДПС, а Війська цивільної оборони у Сили цивільного захисту, ВВ МВС з 16.03.2014 р. ліквідовані, а їх правонаступником є Нацгвардія України [599], та які з рештою інших військових формувань (ДССТУ, ДССЗЗІУ) та правоохоронних органів із спеціальним статусом (СБУ, ДПСУ) складають СБОУ держави, але аж ніяк не ЗСУ як військове формування.

Також, Класифікатором до вищевказаної підгалузі віднесені окремі інститути: 300.03.120 - «Військова автомобільна інспекція»; 300.030.130 - «Військова служба правопорядку у Збройних Силах України», яка, у свою чергу, одночасно включена як підгалузь до галузі законодавства 310.000.000. «Національна безпека».

Хоча загальновідомо, що Військової автомобільної інспекції не існує, а її правонаступники - підрозділи Безпеки дорожнього руху [600] структурно входять до інституту 300.030.130 - «Військова служба правопорядку у Збройних Силах України» і не можуть бути окремим інститутом підгалузі

300.030.000 - «Збройні Сили України. Склад Збройних Сил України».

Безпідставно до підгалузі 300.090.000 - «Постачання військ. Загальні питання» включений інститут 300.090.010 - «Фінансування», що виокремлений від інституту 300.090.090 - «Види забезпечення військовослужбовців», який у свою чергу необґрунтовано ототожнюється із постачанням військ і включений до підгалузі 300.090.000 - «Постачання військ. Загальні питання».

Безглуздо виглядають виокремлені як різні інститути різних підгалузей: інститут 300.010.040 - «Статuti Збройних Сил України» підгалузі 300.010.000 – «Загальні положення про оборону» та інститути: 300.030.020 - «Внутрішня служба»; 300.030.040 - «Гарнізонна служба та військові ритуали»; 300.030.050 - «Вартова служба» підгалузі 300.030.000 - «Збройні Сили України. Склад Збройних Сил України», які у своїй сукупності саме і складають зміст інституту 300.010.040 - «Статuti Збройних Сил України».

У Класифікаторі відсутні такі необхідні та об'єктивно існуючі інститути як: «Служба у військовому резерві» підгалузі 300.130.000 - «Виконання військового обов'язку в запасі»; «Проходження військової служби за контрактом», «Проходження військової служби у ЗСУ іноземцями та особами без громадянства» підгалузі 300.120.000 – «Проходження військової служби».

Підгалузь 310.090.000 - «Соціальне забезпечення працівників і військовослужбовців національної безпеки» віднесена до складу галузі законодавства 310.000.000 «Національна безпека». Але ця підгалузь є інститутом уніфікованої підгалузі 300.180.000 - «Соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» галузі законодавства 300.000.000 - «Оборона». Інститут 300.190.010 – «Миротворча діяльність» підгалузі 300.190.000 – «Питання міжнародного військового співробітництва» галузі законодавства 300.000.000 - «Оборона» не відповідає сучасній назві – «Діяльність з підтримання миру і безпеки».

На наш погляд, у Класифікаторі необґрунтовано відсутня узагальнена синтетична назва такої комплексної галузі національної системи законодавства як військово законодавство України, яка генетично пов'язана із зазначеною системою актів і налічує станом на 01.06.2017 р. тільки відносно життєдіяльності ЗСУ не менш як 30 законів, 800 нормативно-правових актів на рівні Президента, КМУ, міжвідомчих наказів, 342 накази Міністра та Міноборони України та 208 міжнародних договорів відомчого характеру, зареєстрованих у Мінюсті України, 4 кодифіковані нормативно-правові акти (не рахуючи бойових статутів). І це тільки первинні акти, які постійно удосконалюються.

Наукове обґрунтування цієї назви доведено вітчизняними науковцями, і в горизонтальній структурі законодавства України військово законодавство займає місце окремої комплексної галузі законодавства України [82, с.190]. Адже мета правового регулювання, як невід'ємний елемент у складі галузевого правового режиму дозволяє поряд з іншими ознаками ідентифікувати ту чи іншу сукупність правових норм, які здійснюють регулятивну функцію стосовно однорідних за своєю соціальною природою суспільних відносин у військовій сфері [442, с.6].

У зв'язку із введенням у дію Стратегічного оборонного бюлетеня України до 2020 р. [601], спрямованого на забезпечення практичної реалізації Конституції України, законів України, Стратегії національної безпеки України, Воєнної доктрини України, Концепції розвитку СБОУ, а також міжнародних договорів України, згода на обов'язковість виконання яких надана ВРУ, перспективні пріоритети та напрями удосконалення процесу реалізації приписів актів військового законодавства логічно узгоджувати із особливостями реалізації головних пріоритетних завдань оборонної реформи.

Юридичне забезпечення заходів оборонної реформи [602] (пп. 3.4.) передбачає розробку законів України, внесення змін до чинних законів України та інших нормативно-правових актів, спрямованих зокрема і на удосконалення нормативної, інституціональної та функціональної складових

процесу реалізації військового законодавства України на засадах і принципах держав-членів НАТО, зокрема у змісті таких пріоритетних напрямів:

законодавче врегулювання повноважень (правосуб'єктності) та юридичного механізму реалізації керівництва силами оборони ВГК ЗС України та ГК ЗС України, створення та функціонування Ставки ВГК;

уточнення основних функцій та завдань органів військового управління як суб'єктів правозастосування-юридичних осіб, зокрема Міноборони та ГШ ЗСУ на стратегічному, оперативному й тактичному рівнях (виключення дублювання та невласливих функцій, відокремлення посад НГШ і ГК ЗСУ, редакції ЗУ «Про державну службу», Положення про Міноборони України, Положення про ГШ ЗС України);

законодавче врегулювання питань функціонування системи державного управління силами оборони (міжвідомча координація; розмежування питань планування оборони держави, стратегічного планування, формування та підготовки військ (сил) від їх застосування; прозорість прийняття управлінських рішень, делегування повноважень на нижчі рівні управління, підвищення персональної відповідальності, встановлення критеріїв оцінки військово-службової діяльності у нових Статутах ЗСУ, бойових статутах і настановах);

розвиток законодавства у сфері військової освіти (приведення у відповідність із курсами і ступенями ВУНЗ держав-членів НАТО, підвищення рівня професійної підготовки посадових осіб органів військового управління, їх відповідальності за прийняття управлінських рішень);

законодавче удосконалення процедур проведення державних закупівель у сфері оборони (система електронних закупівель, прозорість тендерних процедур);

удосконалення нормативно-правової бази щодо посилення ДЦК над СБОУ (призначення цивільних МО, його заступників, Держсекретаря, керівників структурних підрозділів, формування професійного цивільного кадрового складу апарату Міноборони; співпраця та обмін інформації з ВРУ;

громадянським суспільством, волонтерським рухом);

удосконалення нормативно-правових актів у сфері мобілізаційної підготовки та мобілізації в державі з урахуванням набутого досвіду проведення заходів часткової мобілізації; перегляд критеріїв щодо віднесення до відомостей, що становлять державну таємницю, закупівлі продукції оборонного призначення;

удосконалення законодавства з питань протидії корупції (культура несприйняття корупції, єдина система з виховання доброчесності), посилення соціального захисту військовослужбовців і членів їх сімей, підтримання необхідного рівня соціальних стандартів військової служби та служби у військовому резерві, соціально-гуманітарного забезпечення персоналу (підвищення рівня матеріального забезпечення (оптимізація структури грошового забезпечення, підвищення окладів за військовим званням), зміна ментальності, базові європейські цінності, облік часу виконання військово-службових обов'язків, військово-патріотичне виховання, західна культура взаємовідносин);

законодавче врегулювання реформування ВСП у ЗСУ у Військову поліцію, з наданням права здійснювати досудове розслідування злочинів, вчинених військовослужбовцями ЗСУ проти встановленого порядку несення військової служби, та права ведення оперативно-розшукової діяльності (прийняття Закону України «Про військову поліцію» із внесенням відповідних законодавчих змін);

Висновки до розділу 3

Аналіз наукових позицій щодо ефективності законодавства дозволив встановити, що ефективність процесу реалізації військового законодавства є складною комплексною оціночною категорією, об'єктом оцінювання якої є ступінь досягнення мети і цілей завдань оборони держави, що унормовані

приписами Конституції України та законів України, які діють і реалізуються у військовій сфері. Нормативний припис акту військового законодавства України може бути ефективно реалізований лише тоді, коли його логічний зміст базується на досягнутому економічному та соціально-правовому рівні розвитку держави.

На підставі аналізу якісного змісту, сили та векторів факторів, які впливають на ефективність процесу реалізації військового законодавства України виявлено їх сукупність, яку можливо класифікувати на:

загальні (організаційні, матеріально-технічні, фінансово-економічні, соціальні, правові, військово-наукові, особистісно-психологічні);

спеціальні, в залежності від організаційно-правових форм (саморегуляції, оперативно-виконавчої, юрисдикційної) процесу правореалізації (рівень особистої правосвідомості, правової культури, правової підготовки, морально-психологічних якостей; військово-адміністративний розсуд, швидкість, економічність, змістовність та оперативність прийнятих рішень, дотримання матеріальних процедур, спеціально-експертна кваліфікація прийнятих рішень, контроль виконання актів застосування; якість юрисдикційних рішень, дотримання процесуальних процедур застосування військово-юридичних санкцій; стан законності, захисту прав і свобод військовослужбовців як сторін військових дисциплінарних, матеріальних, адміністративних кримінальних проваджень; стан наукової організації та забезпечення військового юрисдикційного процесу, стан аналізу причин та умов військових правопорушень).

На підставі наукових рекомендацій пошарового вивчення ефективності реалізації законодавства окремо досліджено правові фактори впливу, які визначені нами як превентивні правові засоби.

Надано розгорнуту характеристику таким превентивним правовим засобам як: наукове поточне й перспективне планування нормотворчості, механізми удосконалення нормотворчої діяльності (системність, стабільність, законність, легітимність, ресурсно-технічна та процедурна

забезпеченість), технічна якість актів військового законодавства (мінімізація прогалин, колізій, дієві матеріально-процедурні механізми), порядок промульгації, державна реєстрація, облік актів військової сфери, науково-практичне коментування та офіційне автентичне тлумачення актів військової сфери, систематизація, юридичний експеримент, юридично-соціологічні дослідження, правовий (юридичний) моніторинг.

У зв'язку із протиріччями між правотворчим, правореалізаційним і герменевтичним процесами сучасний стан превентивних правових засобів і способів забезпечення ефективності процесу реалізації військового законодавства України характеризується:

недостатнім рівнем функціональності законотворчого та нормотворчого процесів (системи планування законопроектної та нормопроектної роботи, механізмів удосконалення якості законів, відомчих актів військової сфери);

частковою демотивацією саморегуляторної правореалізації (правомірної поведінки) суб'єктів у військовій сфері, викликану «не правовим» змістом окремих актів, особливо вищих органів влади; скасуванням і призупиненням численних приписів військово-соціального законодавства, декларативністю рішень Конституційного Суду, залишковим фінансуванням військ (сил);

недостатнім рівнем авторитету командно-владних суб'єктів військового правозастосування, які ще не відповідають статутним вимогам зразковості та неухильності виконання приписів законодавства України;

практичною відсутністю наукового забезпечення процесу військової правореалізації: науково-практичного коментування, офіційного автентичного тлумачення актів військової сфери, їх обліку та систематизації.

Телеологічний аналіз домінуючих факторів, що впливають на ефективність процесу військової правореалізації, дозволив визначити перспективні пріоритети та напрями його удосконалення, які можливо систематизувати за блоками складових частин процесу реалізації військового

законодавства України:

нормативно-правовим (правовий моніторинг правореалізації; військово-інтегрована система прогнозування та планування законопроектної роботи у військовій сфері; антикорупційна експертиза НПА Міноборони на рівні Мініюсту; громадська антикорупційна експертиза НПА, актів застосування владних суб'єктів та органів військового управління, військового командування всіх рівнів; систематизація військового законодавства (Статути ЗС, Військовий Кодекс України));

організаційно-інституціональним (створення Ставки ВГК, Департаменту зв'язків з ВРУ та ОБВ, цивільного керівництва Міноборони; командир – зразок ефективності процесу реалізації військового законодавства у всіх його організаційно-правових формах, орган досудового розслідування, суб'єкт ОРД; підвищення рівня матеріального забезпечення);

функціональним (уточнення завдань, контрольних-охоронних функцій МО та ГШ ЗСУ; встановлення критеріїв оцінки військово-службової оперативно-виконавчої діяльності; підвищення рівня професійної підготовки; апробація пріоритетних правових положень, матеріальних, процесуальних процедур; впровадження опитування військовослужбовців з використанням поліграфа при юрисдикційному застосуванні у військах; набуття командирами правозастосовної практики в бойових умовах; підвищення якості військово-правового виховання; наукове забезпечення).

У законотворчому аспекті пропонується прийняти ЗУ «Про правовий статус військовослужбовців та членів їх сімей», «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців», «Про Військову поліцію»; Президентом України: Концепцію правовиховної роботи у ЗС України, «Про моніторинг ефективності правозастосування у ЗС України»; КМ України - «Методику здійснення моніторингу правозастосування у ЗС України»; Міноборони - окремі Положення про організацію правової підготовки у Міноборони України та у ЗСУ, Настанову з організації правової роботи у ЗСУ.

У аспекті удосконалення наукового супроводження процесу реалізації пропонується ЦНДІ ЗСУ до 01.01.2020 р. підготувати та видати науково-практичні коментарі ЗУ: «Про оборону України», «Про Збройні Сили України», «Про мобілізацію та мобілізаційну підготовку», «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про правовий режим майна у Збройних Силах України».

Враховуючи проблеми практичної реалізації вітчизняної судово-правової реформи, а також неузгодженості військової реформи, пропонується до 01.01.2019 р. на якісно нових засадах відновити систему військових суддів та професійного військово-суддівського правозастосування. Привести у системну відповідність із Конституцією України КПК України, а відповідно із ним всі інші акти військового законодавства України.

Зміст діючого Класифікатора законодавства України від 02.06.04 № 43/5 потребує суттєвого оновлення та якісної переробки у зв'язку із цілковитою дисфункцією відносно системи нормативно-правових актів військової сфери. У Класифікаторі необґрунтовано відсутня узагальнена синтетична назва такої комплексної галузі національної системи законодавства як військове законодавство України, наявність якої обґрунтована вітчизняними науковцями.

На підставі системно-прогностичного аналізу зазначені напрями удосконалення процесу реалізації військового законодавства України необхідно органічно узгоджувати із особливостями головних пріоритетних завдань оборонної реформи, сформульованих у Стратегічному оборонному бюлетені України до 2020 року.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й нове вирішення наукового завдання, яке полягає у комплексній характеристиці реалізації військового законодавства України. Розв'язання визначених завдань надало змогу з'ясувати загальнотеоретичні засади, встановити теоретико-правову характеристику процесу реалізації військового законодавства України, що обумовлено складним та багатоаспектним характером цієї юридичної категорії.

Отримані у процесі дослідження результати дозволяють сформулювати наступні висновки та пропозиції:

1. Наукові праці за предметом дослідження можна поділити за хронологічним критерієм на 4 історіографічні групи: античного, дорадянського, радянського та пострадянського розвитку наукової думки. Аналіз наукових праць зазначених груп дав обґрунтовані та достовірні підстави вважати, що цілеспрямованих наукових досліджень реалізації військового законодавства України ще не проводилося, що потребує наукової розробки обраної теми.

2. Генезис правових засобів реалізації військового законодавства України можна поділити на 7 історичних періодів, які вплинули на їх становлення: 1) Київської Русі та Галицько-Волинського князівства (IX-XIV); 2) Великого князівства Литовського (XIV-XVI); 3) Української Козацько-Гетьманської держави доби Речі Посполитої та Московії (XVI-XVIII); 4) Російської та Австро-Угорської імперій (XVIII- поч. XX); 5) Української (народної) держави доби збройних визвольних змагань (1917-1920); 6) Української держави (УРСР) радянської доби (1920-1991); 7) України, як суверенної, правової держави (після 24.08.1991).

3. Реалізація військового законодавства України - це складний структурований процес практичного втілення його комплексних, формально-

визначених, детально-конкретизованих, чинних нормативних приписів та принципів у свідомо-правомірні вольові діяння всіх суб'єктів військової сфери, як матеріальна та процесуальна юридична процедура та кінцева стадія процесу (механізму) правового регулювання у сфері діяльності Збройних Сил України, головною метою якого є військово-статутний та правовий порядок, висока бойова готовність військ (сил), як спеціально-правова та конституційно-функціональна гарантія надійної оборони та збройного захисту держави.

4. У рамках широкого підходу, до сукупності елементного складу основних структурних компонентів, механізмів, форм правомірної поведінки процесу реалізації нормативних приписів військового законодавства України входять: суб'єкти правореалізації, нормативні приписи як об'єкти правореалізації, правові відносини, юридичні факти, акти реалізації прав та обов'язків, правова законність, правосвідомість, правова культура; а також додатково-факультативні – акти застосування нормативних приписів (індивідуальні приписи), інтерпретаційно-правові акти тлумачення (інтерпретаційні приписи).

У рамках вузького підходу встановлено ознаки нормативного припису як первинного елемента об'єкта процесу реалізації військового законодавства України.

Нормативний припис як основний функціональний елемент процесу реалізації військового законодавства - це закріплене в тексті нормативно-правових актів військового законодавства України позитивно-формалізоване різноформатне загальнообов'язкове державне правило-веління (єдина правова основа актів застосування та тлумачення), яке найбільш оптимально (необхідно-достатньо) на первинному матеріальному рівні визначає санкціоновану законодавцем спрямованість правової структури (правових зв'язків) військово-правових відносин (змісту, обсягу, співвідношення кореспондуючих юридичних суб'єктивних прав і юридичних обов'язків) та зовнішньої логічної, видової форми способів фактичної правомірної

поведінки суб'єктів процесу реалізації військового законодавства у сфері діяльності Збройних Сил України.

5. Ординарний механізм реалізації нормативних приписів військового законодавства України – це певна сукупність правових засобів, об'єктивних та суб'єктивних компонентів (інформаційно-правових, свідомо-вольових, психологічних, антропологічних, соціальних) які задіяні у саморегуляційному процесі безперешкодного переведення нормативно-правової моделі у фактичну правомірну поведінку безпосередніх суб'єктів-учасників військових правовідносин шляхом дотримання, виконання та використання без залучення суб'єктів державних владних (військово-владних) повноважень.

6. До складу механізму опосередкованої реалізації (механізму правозастосування) нормативних приписів військового законодавства України слід включити: нормативні та індивідуальні піднормативні приписи (акти застосування та правозастосовну техніку); принципи правозастосування (законність, обґрунтованість, доцільність, оперативність, легітимність); функції правозастосування (забезпечувальна, охоронна, захисна); методи правозастосування (виховання, переконання, стимулювання, примус); юридичні факти як «стартовий блок» (підстави) правозастосування; суб'єкти (безпосередні та владні), суб'єктивна сторона; об'єкт (військові правовідносини, які потребують індивідуально-конкретної регламентації державно-владного характеру), стадії правозастосування, стадії тлумачення нормативних приписів, контроль та нагляд за виконанням прийнятого рішення.

Механізм правозастосування, як складову частину механізму правового регулювання та механізму реалізації нормативних приписів військового законодавства України, можливо визначити як комплексну сукупність взаємопов'язаних, взаємодіючих та взаємообумовлених правових, психологічних, інституційних, функціонально-організаційних елементів, що складають його зміст, мету та забезпечують їх неухильну, всебічну,

ефективну реалізацію, а також сприяють владно-організаційному процесу втілення індивідуальних суб'єктивних прав, юридичних обов'язків та вирішення конкретних юридичних справ спеціальних суб'єктів військово-правових відносин.

7. Військове законодавство, втілюючись у правомірну поведінку військовослужбовців, практичну життєдіяльність війська відображає об'єктивні особливо-принципові закономірності свого розвитку, практичні його потреби, правові особливості різних категорій військовослужбовців тільки тоді, коли знаходиться в органічному зв'язку з правовими принципами та комплексом загальних правових норм системи законодавства держави.

Принципи процесу реалізації військового законодавства України систематизовано на загально-правові та військово-спеціальні (військово-організаційні, військово-службові, військово-інтегративні, військові соціально-політичні, військово-моральні, цивільно-військові). Реалізація будь-якого припису військового законодавства України всупереч визначених принципів, може бути визнана протиправною, юридично нікчемною. Такі приписи повинні підлягати перегляду, а нормативно-правові акти відповідному корегуванню.

8. Система факторів, які впливають на ефективність процесу реалізації військового законодавства України, поділяється на:

загальні (організаційні, матеріально-технічні, фінансово-економічні, соціальні, правові, військово-наукові, особистісно-психологічні);

спеціальні, в залежності від організаційно-правових форм (саморегуляції, оперативно-виконавчої, юрисдикційної) процесу правореалізації (рівень особистої правосвідомості, правової культури, правової підготовки, морально-психологічних якостей; військово-адміністративний розсуд, швидкість, економічність, змістовність та оперативність прийнятих рішень, дотримання матеріальних процедур, спеціально-експертна кваліфікація прийнятих рішень, контроль виконання актів застосування; якість юрисдикційних рішень, дотримання

процесуальних процедур застосування військово-юридичних санкцій; стан законності, захисту прав і свобод військовослужбовців як сторін військових дисциплінарних, матеріальних, адміністративних кримінальних проваджень; стан наукової організації та забезпечення військового юрисдикційного процесу, стан аналізу причин та умов військових правопорушень).

9. У змісті правового фактору впливу (юридичних чинників) встановлені превентивні правові засоби, які не тільки обґрунтовують, обумовлюють та гарантують ефективність, але і наскрізь пронизують функціонування складових елементів та юридичних механізмів процесу реалізації нормативних приписів військового законодавства України. До їх змісту включено: наукове поточно-перспективне планування та механізми удосконалення нормотворчості (системність, стабільність, законність, легітимність, ресурсно-технічна та процедурна забезпеченість), технічна якість (мінімізація прогалин, колізій, дієві матеріально-процедурні механізми), порядок промульгації, державна реєстрація, облік, науково-практичне коментування, офіційне автентичне тлумачення, систематизація, юридичний експеримент, юридично-соціологічні дослідження, правовий (юридичний) моніторинг актів військової сфери.

10. Визначені перспективні пріоритети та напрями удосконалення процесу реалізації військового законодавства України, які систематизовано за блоками:

нормативно-правовим (правовий моніторинг правореалізації; військово-інтегрована система прогнозування та планування законопроектної роботи у військовій сфері; антикорупційна експертиза НПА Міноборони на рівні Мініюсту; громадська антикорупційна експертиза НПА, актів застосування органів військового управління всіх рівнів; удосконалення військового законодавства; систематизація військового законодавства (Статути ЗС, Військовий Кодекс України));

організаційно-інституціональним (створення Ставки ВГК, Департаменту зв'язків з ВРУ та ОБВ, цивільного керівництва Міноборони;

командир – зразок ефективності процесу реалізації військового законодавства у всіх його організаційно-правових формах, орган досудового розслідування, суб'єкт ОРД; відновлення військових судів; підвищення рівня матеріального забезпечення);

функціональним (уточнення завдань, контрольно-охоронних функцій МО та ГШ ЗС України; встановлення критеріїв оцінки військово-службового оперативно-виконавчого правозастосування; підвищення рівня професійної підготовки; апробація пріоритетних правових положень, матеріальних, процесуальних процедур; впровадження опитування військовослужбовців з використанням поліграфа при юрисдикційному застосуванні у військах; набуття командирами правозастосовної практики в бойових умовах; підвищення якості військово-правового виховання; наукове забезпечення).

11. В аспекті практичних рекомендацій пропонуємо:

ВРУ прийняти закони «Про правовий статус військовослужбовців та членів їх сімей», «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців», «Про Військову поліцію»; Президенту України - Концепцію правовиховної роботи у ЗС України, указ «Про моніторинг ефективності правозастосування у ЗС України»; КМ України - «Методику здійснення моніторингу правозастосування у ЗС України»; Міноборони: Настанову з організації правової роботи у ЗС України;

до 01.01.2019 р. відновити в Україні наукову спеціальність «20.02.03. Військове право; військові проблеми міжнародного права» для створення національної військово-юридичної наукової школи, зокрема з метою здійснення системних досліджень проблем реалізації військового законодавства України;

до 01.01.2020 р. ЦНДІ ЗСУ видати науково-практичні коментарі Законів України: «Про оборону України», «Про Збройні Сили України», «Про мобілізацію та мобілізаційну підготовку», «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про правовий режим майна у Збройних Силах України»;

упорядкувати зміст та структуру діючого Класифікатора законодавства України від 02.06.04 № 43/5 у зв'язку із його невідповідністю сучасній системі нормативно-правових актів військової сфери суспільних відносин;

ввести в обіг Класифікатора синтетичну назву комплексної галузі національної системи законодавства - військове законодавство України, існування якої обґрунтовано вітчизняними науковцями.

Зазначені напрями удосконалення процесу реалізації військового законодавства України потребують органічного узгодження із особливостями головних пріоритетних завдань оборонної реформи, сформульованих у Стратегічному оборонному бюлетені України до 2020 року.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Речи Цицерона против Катилины / под ред. Гринфельда М.М. Одесса, 1913. 200 с.
2. Платон. Государство. Законы. Политик / предисл. Е. И. Темнова. М.: Мысль, 1998. 798 с.
3. Аристотель. Сочинения: В 4-х т. / пер. с древнегреч. / общ. ред. А. И. Доватура. М.: Мысль, 1983. Т. 4. 830 с.
4. Цицерон Марк Туллий. Диалоги: О государстве; О законах / изд. подгот. И.Н. Веселовский, В.О. Горенштейн, С.Л. Утченко / отв. ред. С.Л. Утченко. М.: Наука, 1966. 224 с.
5. Гроций Гуго. О праве войны и мира / под общ. ред. С.Б. Крылова. / репр. с изд. 1956 г. М.: Ладомир, 1994. 868 с.
6. Макиавелли Н. Государь. М.: Планета, 1990. 79 с.
7. Монтескье Ш.Л. О духе законов: избранные произведения. М.: Госполитиздат, 1955. 799 с.
8. Ренненкампф Н.К. Юридическая энциклопедия. Изд. 2-е, испр. К.: б/м изд., 1898. 295 с.
9. Михайлов М.М. Военные законы. Курс по программе, утвержденной для руководства в военно-учебных заведениях. С.-Пб., 1861-1863. Вып. 1-5. 379 с.
10. Рождественский Н. Энциклопедия законоведения. С.-Пб.: Тип. Э. Праца, 1863. 696 с.
11. Соболевский В.А. Правосудие и правовой порядок в войсках: Юридическое исследование. С.-Пб.: Тип. т-ва Обществ. Польза, 1882. 626 с.
12. Лоренц фон-Штейн. Учение о военном быте как часть науки о государстве / пер. А. Эртеля. С.-Пб., 1875. 500 с.
13. Эртель А. Предисловие к книге Л. Фон Штейна «Учение о военном быте, как часть науки о государстве». С.-Пб., 1873. 31 с.

14. Плетнев В.Д. Основные принципы военно-уголовного процесса в связи с главными основаниями общего. С.-Пб.: Тип. В. Ф. Киршбаума, 1908. 262 с.
15. Гредескул Н.А. К учению об осуществлении права. Интеллектуальный процесс, требующийся для осуществления права. Социально-юридическое исследование. Харьков: Типография Адольфа Дарре, 1900. 235 с.
16. Греков А.П. Правовое положение армий в государстве. Опыт исследования правовых оснований жизни армии в государствах современной Европы. С.-Пб.: Изд. В. Березовский. Комиссионер ВУЗ. 1908. 234 с.
17. Фалеев Н.И. Цели воинского наказания: дисс. ... экстраордин. профес. по Каф. военно-угол. законов в Александровской военно-юридической академии. С.-Пб.: Тип. В.С. Балашев и Ко, 1902. 525 с.
18. Меркель А. Юридическая энциклопедия / под ред.: В.М. Грибовский; пер.: Ф.К. Зейдель. / со 2 посм. издан. Р. Меркеля. С.-Пб.: Н. К. Мартынов, 1902. 266 с.
19. Васьковский Е.В. Руководство к толкованию и применению законов: для начинающих юристов. М.: Тип. Бр. Башмаковы, 1913. 158 с.
20. Коркунов Н.М. Лекции по общей теории права. 9-е изд. М.: Н.К. Мартынов, 1909. 364 с.
21. Трубецкой Е. Н. Энциклопедия права. М.: Т-во тип. А.И. Мамонтова, 1917. 227 с.
22. Лобко П.Л. Записки военной администр. для воен. учил. С.-Пб., 1912. 372 с.
23. Наумов А.А. Права военнослужащего как воина и как гражданина: по 1 октября 1887 г. *Сборник законоположений*. С.-Пб., 1988. 1360 с.
24. Ливчак Б. Ф. Военное устройство и наука истории государства и права. *Правоведение*. 1966. № 2. С. 140-142.
25. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр.: В 2 т. Ужгород: Накладом Осипа Цюпки, 1930. Т. 2: Українська Гетьманська Держава. 424 с.

26. Статути Армії Української Народної Республіки / передмова Симона Петлюри. Б.М.: Вид-во Головного управління Генштабу, 1919. 410 с.
27. Шанковський Л. Українська Армія в боротьбі за державність. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1958. 317 с.
28. Стефанів З. Українські збройні сили 1917-1921 рр.: У 2 ч. Мюнхен: Укр. комбатант, 1947. Ч.1: Доба Центральної Ради й Гетьманату. 118 с.
29. Крип'якевич І., Гнатевич Б. Історія Українського війська. 2-е вид., доп. Вінніпег, 1953. 832 с.
30. Петлюра Симон. Статті. Листи. Документи. Нью-Йорк, 1956. Т.1.; Петлюра Симон. Статті. Листи. Документи. Нью-Йорк, 1979. Т. II. К.: Вид. «Дніпро», 1993. 341 с.
31. Петлюра Симон. Статті. Листи. Документи. / упор. В. Сергійчук. К.: Вид-во Олени Теліги, 1999. Т. III. 616 с.
32. Петлюра Симон. Статті. Листи. Документи. К.: ПП Сергійчук М.І., 2006. Т. IV. 704 с.
33. Калакура Я.С. Творча спадщина Симона Петлюри як історичне та історіографічне джерело. *Симон Петлюра в історії та національній пам'яті: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (20-22.05.2009)*. К.: Фоліант, 2009. С. 6-28.
34. Виноградов Н.А. Предмет, система и источники советского военно-административного права: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1944. 137 с.
35. Антошин А.М. Военная реформа, 1924-1928 гг.: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1949. 328 с.
36. Романов П.И. Правовые отношения в советском военном управлении: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1953. 404 с.
37. Мигачев Ю.И., Тихомиров С.В. Военное право: учебник. М.: Юрлитинформ, 2005. 464 с.
38. Колибаба Г.Н. Правовые основы советской военной службы: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1955. 402 с.

39. Побежимов И.Ф. Единоначалие, воинская дисциплина и законность в Советской Армии (опыт правового исследования): дис. ... докт. юрид. наук. Москва, 1955. 633 с.
40. Фарбер И.Е. О применении норм советского социалистического права. *Советское государство и право*. 1954. № 4. С. 15-26.
41. К итогам дискуссии о применении норм советского права. Редакционная статья. *Советское государство и право*. 1955. № 3. С. 44-53.
42. Старов Б.Ф. Надзор военного прокурора за исполнением законодательства о всеобщей воинской обязанности: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1982. 187 с.
43. Корякин В.М. Военное право: антология диссертаций: в 2-х ч. *Серия Право в Вооруженных Силах-консультант*. М.: За права военнослужащих, 2011. Ч. 1. Вып. 124. С. 91 (544 с.)
44. Серегин В.П. Законодательство США о военной службе и его антинародный характер: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1970. 24 с.
45. Военное право: состояние и перспективы развития. *Государство и право*. 1994. № № 8-9. С. 3-42.
46. Корякин В.М. Военное право: антология диссертаций: в 2-х ч. *Серия Право в Вооруженных Силах-консультант*. М.: За права военнослужащих, 2011. Ч. 2. Вып. 124. 560 с.
47. Корякин В.М. Правовые основы военно-социальной работы в Вооруженных Силах Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1998. 257 с.
48. Мигачев Ю.И. Правовые гарантии реализации статуса военнослужащих: сравнительно-правовое исследование: дис. ... д. юрид. наук. Москва, 1999. 565 с.
49. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. М.: Юридическая литература, 1966. 188 с.
50. Бро Ю.Н. Проблемы применения советского права: учеб. пособие.

Иркутск: Изд. ИГУ им. А.А. Жданова, 1980. 84 с.

51. Гревцов Ю.И. Правовые отношения и осуществление права. Ленинград: Изд. ЛГУ им. А.А. Жданова, 1987. 127 с.

52. Лазарев В.В. Эффективность правоприменительных актов: (вопросы теории). Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1975. 207 с.

53. Недбайло П.Е. Применение советских правовых норм. Москва: Госюриздат, 1960. 511 с.

54. Пиголкин А.С. Формы реализации норм общенародного права. *Советское государство и право*. 1963. № 6. С. 26-36.

55. Решетов Ю.С. Реализация норм советского права: системный анализ. Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1989. 157 с.

56. Вопленко Н.Н. Реализация права: учебное пособие. Волгоград: Изд-во Волгоградского госуд. ун-та, 2001. 48 с.

57. Завадская Л.Н. Механизм реализации права. Москва: Наука, 1992. 288 с.

58. Лившиц Р.З. Теория права: учебник. Москва: Издательство БЕК, 1994. 224 с.

59. Проблемы теории государства и права: учебн. пособ. / под ред. М.Н. Марченко. Москва: Юристь, 2001. 656 с.

60. Протасов В.Н. Что и как регулирует право: уч. пос. Москва: Юристь, 1995. 96 с.

61. Сапун В.А. Теория правовых средств и механизм реализации права: дис. ... докт. юрид. наук. Н. Новгород, 2002. 320 с.

62. Бобровник С.В. Правове регулювання суспільних відносин та реалізація права. *Правова держава*. 1996. № 7. С. 104-107.

63. Богінич О.Л. Проблеми реалізації підзаконних нормативних актів. *Правова держава*. 1996. Вип. 7. С. 108-114.

64. Гнатюк М.Д. Правозастосування та його місце в процесі реалізації права: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 211 с.

65. Кравченко М.Г. Реалізація закону в Україні: загальні

закономірності та особливості: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2012. 226 с.

66. Макаренко Л.О. Теоретичні закономірності дії правових приписів: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 191 с.

67. Перепелюк А.М. Механізм застосування права: структура та критерії ефективності (загальнотеоретичний аспект): дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 255 с.

68. Рісний М.Б. Правозастосувальний розсуд (загальнотеоретичні аспекти): дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2006. 189 с.

69. Шмелева Г.Г. О конкретизации юридических норм в связи с правоприменением. Львов: Вища школа, 1983. 225 с.

70. Бочаров Д.О. Доказування у правозастосовчій діяльності: загальнотеоретичні питання: дис. ... канд. юрид. наук. Харків., 2007. 248 с.

71. Шамрай В. О. Державне управління військовими формуваннями Воєнної організації: стан та тенденції розвитку в сучасній Україні: дис. ... д-ра наук з держ. управління. Київ., 1999. 432 с.

72. Довбня В.А. Організаційно-правові засади діяльності військового формування Січових Стрільців у визвольних змаганнях в Україні у 1917-1920 років: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 233 с.

73. Подковенко Т.О. Становлення системи законодавства України в 1917-1920 роках (Українська ЦР, Гетьманат П. Скоропадського, Директорія УНР): дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 228 с.

74. Вовк О.Й. Становлення військового права у Великому Князівстві Литовському (кін. XV - поч. XVI ст.). *Військова освіта та наука: сьогодні та майбутнє*: матеріали III МНПК (11-13.10.2007). К.: ВІ КНУ ім. Тараса Шевченка, 2007. 451 с.

75. Матвеева Т. Строительство вооруженных сил суверенной Украинской Социалистической Республики, декабрь 1917 г. - июнь 1919. Харьков, 1990. 273 с.

76. Кравчук М.В. Правові основи будівництва Національних Збройних Сил України в 1914-1993 рр.: (організація, структура, штати): історико-

правове дослідження. Івано-Франківськ: Вид. «Плай», 1997. 292 с.

77. Григоренко Є.І. Конституційні засади проходження військової служби громадянами України: проблеми теорії та практики: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2009. - 213 с.

78. Шевченко В.П. Конституційно-правові основи військового правосуддя в Україні: дис... канд. юрид. наук. Київ, 2002. 175 с.

79. Корж І.Ф. Військова служба в Україні: вступ, просування, припинення: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 222 с.

80. Пашинський В.Й. Конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. С. 205 с.

81. Шульгін В.В. Історіографія та методологія дослідження проблеми реалізації військового законодавства України. *Науковий вісник КНУ імені Тараса Шевченка*. Київ: ВПЦ Київський університет, 2010. Вип. № 85. С. 101-105.

82. Прохоренко М.М. Система військового законодавства України: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2007. 218 с.

83. Богуцький П.П. Військове право у системі права України: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2009. 196 с.

84. Актуальні проблеми розвитку військового права, удосконалення законодавства з правового та соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей: матеріали НПК (24.12.2009). Київ: ВІ КНУ, 2009. 184 с.

85. Сырых В.М. Логические основания общей теории права: В 2 т.: Элементный состав. Москва: Юридический Дом «Юстицинформ», 2004. Т. 1. 528 с.

86. Чубатий М. Огляд історії українського права: історія джерел та державного права. III вид. Мюнхен, 1947. Ч. 1. 89 с.

87. Памятники русского права / под ред. С.В. Юшкова. Памятники права Киевск. государства X-XII вв. / сост. А.А. Зимин. Москва: Госюриздат, 1952. Вып. 1. 287 с.

88. Чубатий М. Огляд історії українського права: історія джерел та

державного права. Мюнхен-Київ: УДЖ «Ноосфера», 1994. 224 с.

89. Грамоты великих князей литовскихъ съ 1390 по 1569 годъ, собраныя и изданыя / под ред. В. Антоновича и К. Козловскаго. Київ: Университетская типографія, 1868. 163 с.

90. Статути Великого князівства Литовського у 3-х т. *Статут Великого князівства Литовського 1529 р.* / за ред. С. Ківалова, П. Музиченька, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2002. Т. I. 462 с.

91. Статути Великого князівства Литовського у 3-х т. *Статут Великого князівства Литовського 1566 р.* / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2003. Т. II. 560 с.

92. Статути Великого князівства Литовського у 3-х т. *Статут Великого князівства Литовського 1588 р.* / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2004. Т. III. 568 с.

93. Данилович И.Н. Взгляд на Литовское законодательство и Литовские статуты. Юридические записки, издаваемые Петром Редкиным, доктором права и ординарным профессором Импер. Моск. ун-та. Москва, 1841. Т. 1. С. 1-47.

94. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків: у 3-х т. Київ: Наукова думка, 1990. Т. 1. 577 с.

95. Музиченко П.П. Історія держави і права України: навальний посібник. Київ: Знання, 2001. 429 с.

96. Сушло Д. С. Історія суду Радянської України (1917-1967). Київ: Вид. Київського університету, 1968. 333 с.

97. Документи Богдана Хмельницького (1648-1657) / упоряд. І. Крип'якевич та І. Бутич / відп. ред. Ф.П. Шевченко. Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. 740 с.

98. Горобець В. Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної і соціальної історії ранньомодерної України. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2009. 271 с.

99. Дзейко Ж.О. Законодавча техніка в Україні: історико-теоретичне

дослідження: монографія. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2007. 360 с.

100. Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посіб. / упоряд. А. С. Чайковський (кер.), О. А. Копиленко, В. М. Кривоніс, В. В. Свистунов, Г. І. Трофанчук. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 656 с.

101. Хавронюк М.І. Військові злочини: навч. посіб. Київ: Українська академія внутрішніх справ, 1995. 156 с.

102. Права, по которым судится малороссийский народ: Из трех книг, а именно: Статуса Литовского, Зерцала Саксонского и приложенных при том двух прав, также из книги Порядка, по переводе из польского и латинского языков на российский диалект в едину книгу сведенные, в граде Глухове, лета от Рождества Христова / под ред. и с приложением исследования о сем Своде и о законах, действовавших в Малороссии А. Ф. Кистяковского. Киев: Унив. тип. И. И. Завадского, 1879. 1065 с.

103. Artykuly woienne: Powaga Rzeczy Pospolitey, krolow polskich, y hetmanow W. X. Litt: roznymi czasy ustanawione. Teraz zas z rozkazu Jasnie Oswieconego Xiazecia Jegomosti Michala V. Kazimierza Radziwilla, wojewody Wilenskiego hetmana Wielkiego W. X. Litt: przedruk. Nieswiz: w druk. Xiazeczej Radziwillowskiey in Coll. Soc. Jesu, 1754. 250 s.

104. Хрестоматія пам'яток феодального государства и права стран Европы / под общ. ред. В.М. Корецкого. Москва: Госюриздат, 1961. 960 с.

105. Устав Воинский 1716 г. *Полное собрание (1-е) законов Российской империи*. С-Пб.: Типография II отдел. СЕИВ канцелярии, 1830. Т. IV. № 2310; Т. V. № 30006; Т. VI. № 3531 и др.

106. Устав воинский 1716 г. Кн. 1. Устав воинский. *Полное собрание (1-е) законов Российской империи*. 1830. Т. V. № 3006. С. 203-320.

107. Артикул воинский с кратким толкованием от 16.11.1715 г. С-Пб.: Тип. Императорской Академии наук, 1757. 51 с.

108. Воинский артикул с процессами. Кн. 2 Устава Воинского 1716 г. *Полное собрание (1-е) законов Российской империи*. 1830. Т. V. № 3006. С. 320-411.

109. Книга об экзерциции, церемониях и должностях воинских людей. Кн. 3 Устава воинского 1716 г. *Полное собрание (1-е) законов Российской империи*. 1830. Т. V. № 3006. С. 411-453.

110. Бобровский П. О. Происхождение артикула воинского и изображения процессов Петра Великого по уставу воинскому 1716 г.: историческое исследование П.О. Бобровского. Изд. 2-е, доп. С-Пб.: Тип. В. Балашева, 1881. 46 с.

111. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Офіційний вісник України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

112. Бобровский П. О. Состояние военного права в Западной Европе в эпоху учреждения постоянных войск (XVI, XVII и начало XVIII века): историческое исследование. С-Пб.: Тип. В.С. Балашева, 1881. 465 с.

113. Бобровский П.О. Петр Великий, как военный законодатель. С-Пб.: Тип. Департамента Уделов, 1887. 66 с.

114. Систематический сборник приказов по военному ведомству и циркуляров главного штаба, за время с 1 января 1869 г. по 1 января 1887 г. / сост. В.Д. Коссинский. Изд. 2-е. С-Пб., 1887. 1988 с.

115. Зайцев В.Н. Руководство для адъютантов. Петроград: Изд. Березовского, 1915. С. 4 -5.

116. Свод военных постановлений 1869 г. Военные управления. Кн. I. Военное министерство и особые высшие военные установления: по 1 янв. 1907 г. Изд. 3-е. С.-Пб.: Государственная типография, 1907. Ч. 1. 208 с.

117. Свод военных постановлений 1869 г. Военные управления. Кн. II. Военно-окружные управления: по 1 янв. 1907 г. Изд. 3-е. С.-Пб.: Госуд. тип., 1907. Ч. 1. 142 с.

118. Свод военных постановлений 1869 г. Военные управления. Кн. III. Местные военные управления: по 1 авг. 1912 г. Изд. 3-е. С.-Пб.: Гос. тип., 1912. Ч. 1. 154 с.

119. Свод военных постановлений 1869 г. Военные управления. Кн. IV. Полевые управления войск в военное время. С.-Пб.: Гос. тип., 1869. Ч. 1. 289

с.

120. Свод военных постановлений 1869 г. Войска регулярные. Кн. V. Устройство и состав войск и управление ими: по 1 янв. 1907 г. Изд. 2-е. С.-Пб.: Гос. тип., 1907. Ч. 2. 304 с.

121. Свод военных постановлений 1869 г. Войска регулярные. Кн. VI. Комплектование войск и управлений, заведений и учреждений военного ведомства: по 1 янв. 1907 г. Изд. 2-е. С.-Пб.: Государственная типография, 1907. Ч. 2. 83 с.

122. Свод военных постановлений 1869 г. Войска регулярные. Кн. VII. Прохождение службы по военному ведомству: по 1 янв. 1907 г. Изд. 2-е. С.-Пб., Гос. типогр., 1907. Ч. 2. 396 с.

123. Свод военных постановлений 1869 г. Войска регулярные. Кн. VIII. Награды, пенсии, пособия и презрение лиц военного ведомства: по 1 янв. 1914 г. Изд. 3-е. Пг., 1915. Ч. 2. 362 с.

124. Свод военных постановлений 1869 г. Войска иррегулярные. Кн. IX. Военное управление казаков: по 1 июля 1912 г. Изд. 2-е. С.-Пб.: Госуд. типогр., 1912. Ч. 3. 89 с.

125. Свод военных постановлений 1869 г. Войска иррегулярные. Кн. XI. Войска из инородцев: по 1 июля 1912 г. Изд. 2-е. С.-Пб.: Гос. типография, 1912. Ч. 3. 26 с.

126. Свод военных постановлений 1869 г. Военные заведения. Кн. XII. Заведения интендантские: по 1 февр. 1914 г. Изд. 4-е. С.-Пб.: Госуд. типография, 1914. Ч. 4. 110 с.

127. Свод военных постановлений 1869 г. Военные заведения. Кн. XIII. Заведения артиллерийские: по 1 янв. 1910 г. Изд. 3-е. С.-Пб.: Гос. типография, 1910. Ч. 4. 384 с.

128. Свод военных постановлений 1869 г. Военные заведения. Кн. XIV. Заведения инженерные: по 1 янв. 1907 г. Изд. 3-е. С.-Пб.: Гос. типография, 1907. Ч. 4. 25 с.

129. Свод военных постановлений 1869 г. Военные заведения. Кн. XV.

Заведения военно-учебные: по 1 марта 1917 г. Изд. 5-е. Пг.: Гос. типография, 1918. Ч. 4. 696 с.

130. Свод военных постановлений 1869 г. Военные заведения. Кн. XVI. Заведения военно-врачебные: по 1 мар. 1915 г. Изд. 5-е. Пг.: Гос. типография, 1915. Ч. 4. 535 с.

131. Свод военных постановлений 1869 г. Военные заведения. Кн. XVII. Заведения военно-тюремные: по 1 янв. 1907 г. Изд. 3-е. С.-Пб.: Гос. типогр., 1907. Ч. 4. 42 с.

132. Свод военных постановлений 1869 г. Военное хозяйство. Кн. XVIII. Заготовление и постройки по военному ведомству: по 1 янв. 1907 г. Изд. 2-е. С.-Пб.: Государственная типография, 1907. Ч. 5. 50 с.

133. Свод военных постановлений 1869 г. Военное хозяйство. Кн. XIX. Довольствие войск. (Положения общие и разд. разд. 2-7): по 1 янв. 1910 г. С.-Пб., 1911. Ч. 5. 330 с.

134. Свод военных постановлений 1869 г. Военное хозяйство. Кн. XX. Внутреннее хозяйство частей войск: по 1 янв. 1907 г. Изд. 2-е. С.-Пб.: Гос. тип., 1907. Ч. 5. 208 с.

135. Свод военных постановлений 1869 г. Уставы военно-уголовные. Кн. XXII. Воинский устав о наказаниях. Кн. XXIII. Устав дисциплинарный. Кн. XXIV. Устав военно-судебный: по 1 янв. 1913 г. 4-е изд. Пг., 1916. Ч. 6. 410 с.

136. Справочная книжка для офицеров. Составили генерального штаба полковники Малинко В. и Голосов В. Москва: Типография-литография «Русского Товарищества Печатного и Издательского дела», Изд. 3-е. 1902 г., Ч. I. 262 с.

137. Устав рекрутский 1831 г. *Полное Собрание (2-е) законов Российской империи*. С.-Пб., 1831. Т. 6. Отд. 1. № 4677 от 28.06. С. 501-656.

138. Устав о воинской повинности от 1 января 1874 г. *Полное собрание (2-е) законов Российской империи*. С.-Пб., 1874. Т. 49. Отд. 1. № 52983.

139. Устав о воинской повинности. *Свод Законов Российской империи в*

5 книгах. / под ред. и с прим. И.Д. Мордухай-Болтовского. Книга вторая. С.-Пб.: Русское книжное тов-во «Деятель», 1912. Т. IV. 373 с.

140. Положение о полевом управлении войск в военное время. Пг., 1914. 154 с.

141. Устав о гарнизонной службе. С.-Пб.: Военная типография, 1884. 155 с.

142. Устав внутренней службы, утв. 23 марта 1910 г. с изм. по 1 марта 1916 г. Пг., 1916. 462 с.

143. Уставъ дисциплинарный. Книга XXIII СВП 1869 г.: испр. и доп. по 15 окт. 1915 г. Пг: Т-во В.А. Березовского, 1915. 84 с.

144. Kayser Ferdinandi III und Leopoldi I Artickuls brief. (Abgefast an. 1642, und revidirt an. 1665) / Corpus Juris Militaris Novis I, 1674. 854 s.

145. Artickuls-Brief vor die armee im Felde an. 1668. / Corpus Juris Militaris Novis I, S. 107-112.

146. Artickuls Brief der Reichs-Volker, wie selbiger den 6 Nov. 1672 auf dem Reichs-Tage zu Regenspurg verglichen und 1682 revidiret worden. / Corpus Juris Militaris Novis I, Leipzig, 1724. S. 111-134.

147. Corpus Juris Militaris Novis I, Leipzig, 1724. S. 67-90.

148. Кульчицький В.С., Бойко І.Й., Мікула О.І., Настяк І.Ю. Апарат управління Галичиною у складі Австро-Угорщини. Львів: Тріада плюс, 2002. 88 с.

149. Кульчицький В.С., Тищик Б.Й. Історія держави і права України: навч. посіб. Київ: Атіка, 2001. 320 с.

150. Риттих А.Ф. Австро-Венгрия. Отд. II. Вооруженные Силы / под ред. Н.Н. Обручева. С.-Пб.:Типогр. II отдел. СЕИВ Канцелярии, 1878. 386 с.

151. Шульгін В.В. Особливості реалізації військового законодавства на західноукраїнських землях у складі Австрії. *Актуальні задачі фінансового, психологічного, правового, топогеодезичного, радіотехнічного та лінгвістичного забезпечення підрозділів та частин ЗС України: матеріали НПК (28.04.2011)*. К.: ВІ КНУ, 2011. С. 228-230.

152. Про правонаступництво: Закон УНР від 25 лист. 1917 р. *Вісник Генерального Секретаріату УНР*. 1917. № 3. 1 грудня. С. 1.
153. ЦДАВО України. (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України) Ф. 1115. Оп. 1. Спр. 18. Арк. 18.
154. ЦДАВО України. Ф. 1076. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 2.
155. Порядок розпублікування законів: Закон УНР від 19 лист. 1917 р. *Нова Рада*. 1917. № 191. 21 листопада. С. 2.
156. Тимчасовий закон про флот: Закон УНР 14 січня 1918 р. *Вістник Ради Народних Міністрів УНР*. 1918. № 19. 3 квітня. С. 1.
157. ЦДАВО України. Ф. 2592. Оп. 1. Спр. 118. Арк. 91.
158. ЦДАВО України. Ф. 1063. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 17.
159. Статут Української Народної Армії: Наказ Генерального секретаря військових справ від 12.12.1917. *Народна воля*. 1917. 21 грудня.
160. Про заборону самовільного усунення з посад військового начальства: наказ Генерального Секретарства військових справ від 8 листопада 1917 р. *Вісник Генерального Секретарства військових справ УНР*. 1917. 1 грудня.
161. Історія Українського війська (1917-1995) /В. Гриневич, Л. Гриневич, Б. Якимович та ін. / упор. Я. Шашкевич. Львів: Світ, 1996. 840 с.
162. ЦДАВО України. Ф. 1076. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 2(зв.)-3.
163. ЦДАВО України. Ф. 1078. Оп. 1. Спр. 65. Арк. 2-5.
164. ЦДАВО України. Ф. 1076. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 31.
165. ЦДАВО України. Ф. 1076. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 11 (12).
166. ЦДАВО України. Ф. 1076. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 2-3; Спр. 15. Арк. 58
167. ЦДАВО України. Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 29. Арк. 6.
168. ЦДАВО України. Ф. 2209. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 55-57зв..
169. Історія Січових Стрільців: воєнно-історичний нарис. Київ: Вид-во «Україна», 1992. 347 с.
170. ЦДАВО України. Ф. 1076. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 125.
171. Шульгін В.В. Стан та ефективність реалізації військового

законодавства Української Народної Республіки за Центральної Ради. *Військова освіта та наука: сьогодні та майбутнє: матеріали VI МНПК (25-26.11.2010)*. К.: ВІ КНУ, 2010. С. 201-203.

172. Конституційні акти України. 1917-1920. *Невідомі Конституції України*. К.: Філософська і соціологічна думка, 1992. 272 с.

173. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. Українська Гетьманська Держава. Ужгород, 1932. Т. 2. 352 с.

174. *Державний вісник*. 1918. 16 травня. № 1.

175. Тинченко Я.Ю. Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття. 1917-1921 рр. К.: Тиражувальний центр УРП, 1995. Ч. 1. біографічно-довідкова. 258 с.

176. Монкевич Б. Організація армії Української Держави 1918 р. / Україна у минулому. Київ: Либідь, 1995. Вип. 7. С. 77-78.

177. Про відновлення козацтва як військового стану: Універсал Гетьмана від 16 серпня 1918 р. *Державний вісник*. 1918. 16 жовтня.

178. Дисциплінарний Статут українського війська: Наказ Гетьмана від 10.08.1918. *Статут дисциплінарний*. Київ, 1918. 18 с.

179. Статут військової повинності: Постанова Ради Міністрів Української держави. *Армія*. 1918. 20 листопада.

180. Тимошук О.В. Охоронний апарат Української Держави (квітень-грудень 1918 р.): монографія. Харків: Вид-во Університету внутрішніх справ, 2000. 460 с.

181. *Державний вісник*. 1918. 8 серпня. № 32.

182. *Державний вісник*. 1918. 7 черв.

183. Чайковський А.С. Історія держави і права України. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 512 с.

184. Вислоцький І. Гетьман Павло Скоропадський. Торонто, 1940. 39 с.

185. *ЦДАВО України*. Ф. 458. Спр. 2. Арк. 81.

186. *ЦДАВО України*. Ф. 1074. Оп. 2. Спр. 6. Арк. 166.

187. *ЦДАВО України*. Ф. 1184. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 13.

188. Шульгін В.В. Стан та особливості реалізації військового законодавства Української Держави за Гетьмана П. Скоропадського. *Правові новели. Науково-виробничий журнал*. Херсон: Вид-во Приватного ВНЗ Міжнародний університет бізнесу і права, 2014. № 2. С. 14-16.

189. Шульгін В.В. Особливості реалізації військового законодавства Української Народної Республіки періоду Директорії. *Військова освіта і наука: сьогодні та майбутнє: матеріали ІХ МНПК (22.11.2013)*. К.: ВІ КНУ, 2013. С. 334-336.

190. ЦДАВО України. Ф. 1078. Оп. 1. Спр. 90. Арк. 4зв..

191. ЦДАВО України. Ф. 1078. Оп. 2. Спр. 34. Арк. 3.

192. ЦДАВО України. Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 53. Арк. 13зв.-14.

193. ЦДАВО України. Ф. 2208. Оп. 2. Спр. 2. Арк. 2зв.

194. ЦДАВО України. Ф. 1078. Оп. 1. Спр. 1а. Арк. 57.

195. *Вісник Державних Законів для всіх земель УНР*. 1919. № 29. 21 січня.

196. ЦДАВО України. Ф. 1076. Оп. 1. Спр. 1а. Арк. 28.

197. ЦДАВО України. Ф. 1075. Оп. 4. Спр. 7. Арк. 1.

198. ЦДАВО України. Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 53. Арк. 102-102зв.

199. *Вісник Державних Законів для всіх земель УНР*. 1919. 16-й вип. С. 222.

200. ЦДАВО України. Ф. 1078. Оп. 4. Спр. 1. Арк. 54-54зв..

201. ЦДАВО України. Ф. 1078. Оп. 4. Спр. 1. Арк. 234-238.

202. ЦДАВО України. Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 53. Арк. 110зв..

203. ЦДАВО України. Ф. 1078. Оп. 2. Спр. 5. Арк. 57.

204. ЦДАВО України. Ф. 1065. Оп. 4. Спр. 5. Арк. 121.

205. ЦДАВО України. Ф. 1078. Оп. 1. Спр. 1а. Арк. 39.

206. ЦДАВО України. Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 53. Арк. 82.

207. Дисциплінарний статут. Перемишль, 1920. 16 с.

208. ЦДАВО України. Ф. 1078. Оп. 1. Спр. 97. Арк. 75.

209. Муштровий статут для піхоти. Б. м., 1919. 208 с.

210. Статут залогової служби. Львів, 1920. 120 с.
211. Статут внутрішньої служби. Кам'янець-Подільський, 1919. 195 с.
212. Військовий карний статут 1865 р. (XXII кн. ЗВП рос. імп. 1869 р., вид. IV): пер. з рос. мови / Законодавчий відділ Головної військової Судової Управи. Кам'янець на Поділлію: Друк. Когена і Дунаєвецького, 1919. 179 с.
213. Українське державотворення: не витребуваний потенціал: Словник-довідник / за ред. О.М. Мироненка. Київ: Либідь, 1997. 560 с.
214. ЦДАВО України. Ф. 1078. Оп. 1. Спр. 58. Арк. 5.
215. ЦДАВО України. Ф. 1078. Оп. 1. Спр. 82. Арк. 64.
216. Лозинський М. Галичина в рр. 1918-1920. Прага, 1922. С. 42-43.
217. ДАЛО (Державний архів Льв. обл.). Ф. 1259. Оп. 1. Спр. 113. Арк. 13.
218. Про державну самостійність українських земель бовшої австро-угорської монархії: Тимчасовий Основний Закон, ухв. УНР 13 лист. 1918 р. Л., 1918. 22 с.
219. *Вісник державних законів і розпорядків Західної області Української Народної республіки*. Станіслав, 1919. Вип. 6. 24 берез. С. 5.
220. *Стрілець*. Тернопіль, Станіслав, Стрий, Кам'янець-Подільський, 1919. 19 лютого. С. 3.
221. *Вісник Державного Секретаріату Військових Справ*. Станіслав, 1919. Ч. 7. 15 бер. С. 1.
222. *Вісник Українськ. Війська*. Кам'янець-Подільськ., 1919. Ч. 18. 31 серп. С.1-5.
223. *Вісник Державного Секретаріату Військових Справ*. Тернопіль, 1918. Ч. 1. 1 груд. С. 1.
224. *Вісник Державного Секретаріату Військових Справ*. Станіслав, 1919. Ч. 6. 15 лют. С. 2.
225. *Вісник Державного Секретаріату Військових Справ*. Станіслав, 1919. Ч. 11. 30 кв. С. 5.
226. *Республіка*. Станіславів. 1919. Ч. 53. 4 квітня.

227. *Вісник Державного Секретаріату Військових Справ*. Тернопіль, 1918. Ч. 1. 1 груд. С. 2.
228. Заборона з дня 22. грудня 1918 р. *Вісник Державного Секретаріату Військових Справ*. 1918. Ч. 4. С. 1.
229. *Вісник Державного Секретаріату Військових Справ*. Тернопіль, 1918. Ч. 3. 10 січ. С. 6.
230. *Вісник Державного Секретаріату Військ. Справ*. Станіслав, 1919. Ч. 5. 31 січ. С. 7.
231. *Вісник Державного Секретаріату Військових Справ*. Станіслав. 1919. 1 травня.
232. *Вісник Державного Секретаріату Військових Справ*. Станіслав, 1919. Ч. 12. 1 травня. С. 8-9.
233. Чмир М.В. Військові нагороди в Західноукраїнській Народній Республіці (1918-1919 рр.). *Український історичний журнал*. 1999. № 5. С. 50-56.
234. *ЦДАВО України*. Ф. 2188. Оп. 1. Спр. 141. Арк. 3.
235. Шульгін В.В. Особливості реалізації військового законодавства ЗУНР. *Сучасні проблеми розбудови Збройних Сил України: матеріали Всеукраїнської НПК (26.04.2013)*. К.: ВІ КНУ, 2013. С. 151-153.
236. Конституция Союза Советских Социалистических Республик: Основной Закон СССР, утвержден постановлением II съезда Советов СССР от 31.01.1924. *Образование СССР. Сборник документов 1917-1924* / под ред. Э.Б. Генкиной. М.: Изд-во Академии наук СССР, 1949. 473 с.
237. Положение о Народном Комиссариате по Военным и Морским делам: Постановление ЦИК и СНК СРСР от 30.01.1929. *РГВА (Российский государственный военный архив)*. Ф. 4. Оп. 3. Д. 3170. Л. 122об-124.
238. Вишняков Н.П., Архипов Ф.И. Устройство Вооруженных Сил С.С.С.Р. (с 20 схемами). Ленинград: Воениздат. Лен. ВО, 1924. 400 с.
239. Георгиев Г. Справочник к уставам Р.-Кр. Красной Армии. Б.М.. Издание управления ВУЗ Зап. Фронта, 1921. 127 с.

240. Перечень уставов, наставлений и официальных руководств Р.К.К.А.: составлен на 01.10.1927. Ленинград: Военный вестник, 1928. 32 с.

241. Временный Дисциплинарный устав РККА (1925): утвержден приказом Народного Комиссара по Военным и Морским делам СССР. К.: Государственное военное издательство «На страже», 1935. 16 с.

242. Кодекс законов о льготах и преимуществах для военнослужащих и их семей: утвержден постановлением ЦИК СССР от 29.10.1924 г. *Собрание законодательства Союза ССР*. 1924. Ст. 197-198.

243. Кодекс о льготах военнослужащих и военнообязанных РККА и их семей: утвержден постановлением ЦИК и СНК СССР от 23.04.1930 г. *Собрание законодательства Союза ССР*. 1930. № 23. Ст. 252.

244. Об обязательной военной службе: Закон, утвержденный постановлением ЦИК и СНК Союза ССР от 18.09.1925 г. *Собрание законодательства Союза ССР*. 1925. № 62. Ст. 463.

245. Конституция СССР: утверждена постановлением Чрезвычайного VIII Съезда Советов Союза ССР от 05.12.1936 г. / Сборник законов СССР и указов Президиума ВС СССР в 4-х т. М.: Известия Советов депутатов трудящихся СССР, 1975. , Т-1. С. 717 с.

246. О всеобщей воинской обязанности: Закон СССР от 01.09.1939 г. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1939. № 32.

247. Горний А.Г. Социалистическая законность и воинский правопорядок. Москва: Воениздат, 1973. 159 с.

248. О военном положении: Указ Президиума ВС СССР от 22.06.1941 г. / Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР в 4-х т. М.: Изд-во «Известия Советов депутатов трудящихся СССР», 1975. Т-2. 715 с.

249. Об установлении полного единоначалия и упразднении института военных комиссаров в Красной Армии: Указ Президиума ВС СССР от 09.10.1942 г. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1942. № 38.

250. О всеобщей воинской обязанности: Закон СССР от 12.10.1967 г.

Ведомости Верховного Совета СССР. 1967. № 42. Ст. 552.

251. О подготовке и издании Свода законов СССР: Постановление ЦК КПСС, Президиума ВС СССР и СМ СССР от 02.09.1976 № 716. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1976. № 37. Ст. 515.

252. Вопросы Свода законов СССР: Постановление ЦК КПСС, Президиума Верховного Совета СССР и Совета Министров СССР от 23.03.1978 № 229 / URL:<http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data03/tex14041.htm> (дата звернення: 03.07.2017).

253. Законодательство об обороне СССР / Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР в 4-х т. Москва: Изд-во «Известия Советов депутатов трудящихся СССР», 1975. Т-2. 715 с

254. Положение о прохождении действительной срочной военной службы в СА и ВМФ: Приказ Министра обороны СССР 1968 г. № 145. URL:http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_6167.htm (дата звернення: 03.07.2017).

255. Полож. о прохожд. воинск. службы прапорщиками и мичманами ВС СССР: Постановление СМ СССР от 18.11.1971 № 845. *Свод законов СССР*. Т. 9. Ст. 495.

256. Положение о льготах для военнослужащих, военнообязанных, лиц, уволенных с воинской службы в отставку, и их семей: Постановление СМ СССР от 17.02.1981 № 193. *Собрание постановлений СССР*. 1981. № 11.

257. О нагрудных знаках для поощрения военнослужащих ВС СССР: Постановление СМ СССР от 29.12.1956 № 1640. *Собрание действующего законодательства СССР*. 1976. Ст. 631.

258. О дальнейшем совершенствовании правовой работы в СА и ВМФ: Директива заместителя Министра обороны СССР от 1979 № Д-43. / Справочник по законодательству для офицеров СА и ВМФ. М.: Воениздат., 1984. 640 с.

259. Инструкция органам дознания СА и ВМФ: Приказ Министра обороны СССР от 04.01.1978 № 1. Москва: Военное издательство, 1978. 59 с.

260. Положение о юридической службе Министерства обороны СССР: Приказ Министра обороны СССР от 1973 № 15. / Справочник по законодательству для офицеров СА и ВМФ. М.: Военное издательство, 1984. 640 с.

261. Положение о финансовом контроле в Министерстве обороны: Приказ Министра обороны СССР от 19.08.1982 года № 200. URL: http://www.lawrussia.ru/texts/legal_586/doc586a708x582.htm (дата звернення: 03.07.2017).

262. Положение о военной прокуратуре: Указ Президиума ВС СССР от 04.08.1981 года. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1981. № 32.

263. Положение о Ведомственном арбитраже Министерства обороны СССР: Приказ МО СССР от 1981 года № 5. / Справочник по законодательству для офицеров СА и ВМФ. М.: Военное издательство, 1984. 640 с.

264. Положение о военных трибуналах: Закон СССР от 25.12.1958 г. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1959. № 1. Ст. 6.

265. Дисциплинарный устав ВС СССР: Указ Президиума ВС СССР от 30.07.1975 г. / *Общевоинские Уставы ВС СССР*. М: Воениздат, 1982. С. 178-214.

266. Положение о материальной ответственности военнослужащих за ущерб, причиненный государству: Указ Президиума ВС СССР от 23.05.1966 г. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1966. № 24. Ст. 444.

267. Міністерство оборони України.
URL:<http://www.mil.gov.ua/ministry/normativno-pravova-baza/zakoni-ukraini.html> (дата звернення: 03.07.2017).

268. Богуцький П.П. Військове право України: джерела, структура та розвиток: монографія. Одеса: Фенікс, 2008. 188 с.

269. Німченко В., Чумак В. Про визначення місця правових норм, які регулюють суспільні відносини у військовій сфері. *Право України*. 2000. № 10. с. 82-84.

270. Прохоренко М.М. Місце військового законодавства в системі законодавства України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2005. № 12. С. 102-111.
271. Євграфова Є. П. Система національного законодавства в контексті права (лібертарно-легістський підхід): монографія. К.: КНТ, 2007. 184 с.
272. Поздняков Э.А. Философия государства и права. М., 1995. 312 с.
273. История политических и правовых учений: учебник / под ред. Лейста О. Э. Москва: Изд-во Зерцало, 2000. 688 с.
274. Шершеневич Г.Ф. Общая теория права: учебное пособие (по изд. 1910-1912 гг.) / вступ. М.Н. Марченко. Москва: Юрист, 1995. Т. 1. 389 с.
275. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (енциклопед. курс): підручник. Харків: Еспада, 2006. 776 с.
276. Шемшученко Ю.С. Теоретичні засади концепції розвитку законодавства України. *Право України*. 1996. № 8. С. 3-6.
277. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А.М. Прохоров. Москва: Сов. Энциклопедия, 4-е изд. 1989. 1632 с.
278. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ: Укр. енциклопедія, 1998. Т. 5: П-С. 2003. 736 с.
279. Явич Л.С. Общая теория права. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1976. 286 с.
280. Протасов В.Н. Теория права и государства: учебное пос. М.: Юрайт-М, 2001. 220 с.
281. Лазарев В.В. Применение советского права. Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1972. 200 с.
282. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. М.: Юрид. лит., 1974. 352 с.
283. Алексеев С.С. Общая теория права в 2-х т. М.: Юрид. лит., 1981. Т. 1. 361 с.
284. Алексеев С.С. Право: азбука-теория-философия: опыт комплексного исследования. Москва: Статут, 1999. 712 с.

285. Решетов Ю.С. Механизм правореализации в условиях развитого социализма. Казань, 1980. 165 с.
286. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. Київ: Атіка. 2001. 176 с.
287. Сырых В.М. Теория государства и права. М.: Юстиц-информ, 2005. 703 с.
288. Пиголкин А.С., Николаева М.Н. Реализация права как социально-юридическая категория. Правоприменение в советском государстве. М.: Юрид. лит., 1985. С. 5-17.
289. Колпаков В.К., Кузьменко О.В. Адміністративне право України: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 537 с.
290. Общая теория права и государства: учебник / под ред. В.В. Лазарева. 2-е изд., перер. и доп. Москва: Юристъ, 1996. 472 с.
291. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 № 2232-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 386.
292. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: підручник 4-те вид. К.: Алерта, 2016. 528 с.
293. Ткаченко Ю.Г. Методолог. вопр. теории правоотнош. Москва, 1980. 176 с.
294. Боброва Н.А. Гарантии реализации государственно-правовых норм. Воронеж. ун-т, 1984. 163 с.
295. Марчук В.М., Ніколаєва Л.В. Нариси з теорії права: навч. посіб. Київ: Істина, 2004. 304 с.
296. Нерсесянц В.С. Проблемы общей теории права и государства: учебник для вузов. Москва: Норма, 2002. 832 с.
297. Решетов Ю.С. Характерные черты реализации права. *Вестник экономики, права и социологии*. 2013. № 3. С. 152-158.
298. Погребной И.М. Теория права: учебное пособие. 3-е изд. Харьков: Гос. спец. издательство «Основа», 2003. 128 с.

299. Гнатюк М.Д. Правозастосування та його місце в процесі реалізації права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 19 с.
300. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
301. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
302. Военное право: учебник / под ред. В.Г. Стрекозова, А.В. Кудашкина. Москва: «За права военнослужащих», 2004. 640 с.
303. Енциклопедія Сучасної України / гол. ред. кол.: Дзюба І.М., Жуковський А.І., Романів О.М. та ін. Київ: Ін-т енци. досл. НАНУ, 2005. Т-4: В-Вог. 699 с.
304. Богуцький П.П. Військове право у регулюванні відносин військової сфери. *Право військової сфери*. 2006. № 12. С. 4-17.
305. Шульгін В.В. Поняття, сутність та структура військового законодавства України в контексті процесу його реалізації. *Держава і право*. 2008. Вип. 42. С. 55-61.
306. Про оборону України: Закон України від 06.12.1992 № 19320-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 106.
307. Конституційний Суд України: Рішення від 06.07.1998 № 10-рп/98 (справа щодо утворення Національного бюро розслідувань України). *Офіційний вісник України*. 1998. № 27. Ст. 146.
308. Леншин С.И. Исключительные правовые режимы в системе военного права Российской Федерации. *Российский военно-правовой сборник*. 2007. № 5. С. 510-514.
309. Шульгін В.В. Поняття та сутність реалізації військового законодавства України. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 3. С. 89-92.
310. Проблемы теории государства и права: учебник для вузов / под ред. С.С. Алексеева. Москва: Юрид. лит., 1987. 466 с.
311. Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон від

24.03.1999 № 551-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22-23. Ст. 197.

312. Введение в теорию государственно-правовой организации социальных систем / под общ. ред. Е.Б. Кубко. Киев: Юринком, 1997. 192 с.

313. Осипов М.Ю. Правовое регулирование как динамическая система. *Право и политика*. 2006. № 11. С. 17-31.

314. Абрамов А.И. Понятие реализации функций права: соотношение понятий «реализация права» и «реализация функций права». *Правоведение*. 2006. № 3. С. 179-189.

315. Алексеев С.С. Общая теория права: курс лекций: в 2-х т. Москва: Юрид. лит., 1982. Т. 2. 360 с.

316. Сырых В.М. Теория государства и права: учебник. Москва: Юридический Дом «Юстиц-информ», 2001. 592 с.

317. Загальна теорія держави і права: (основні поняття, категорії...): навч. посіб. / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 400 с.

318. Фаткуллин Ф.Н., Фаткуллин Ф.Ф. Проблемы теории государства и права: учебное пособие. Казань: КЮИ МВД РФ, 2003. 351 с.

319. Лейст О.Э. Санкции и ответственность по советскому праву: теоретические проблемы. Москва: Изд-во МГУ, 1981. 240 с.

320. Шульгін В.В. Особливості механізмів реалізації військового законодавства України. *Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих вчених*: матеріали МНПК студентів, аспірантів та молодих вчених (23.04.2010). К.: КНУ, 2010. Ч. 1. С. 74-76.

321. Статут внутрішньої служби ЗС України: Закон від 24.03.1999 548-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22-23. Ст. 194.

322. Корж І.Ф. Посадові та службові особи в системі військової служби. *Наука і оборона*. 2004. № 1. С. 43-46.

323. Ющик О. І. Теоретичні проблеми законодавчого процесу: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Київ, 2005. 44 с.

324. Поленина С.В. Теоретические проблемы системы советского законодательства. Москва: Наука, 1979. 206 с.
325. Бобровник С.В., Богінич О.Л. Система законодавства України: актуальні проблеми та перспективи розвитку / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ: Наукова думка, 1994. 123 с.
326. Лисенкова О.С. Система законодавства України: структурно-функціональна характеристика: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2001. 17 с.
327. Сырых В.М. Теория государства и права. Москва, 2002. 590 с.
328. Горшенев В.М. Нетипичные нормативные предписания в праве. *Советское государство и право*. 1978. № 3. С. 113-118.
329. Макаренко Л.О. Теоретичні закономірності дії правових приписів: автореф. дис... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 20 с.
330. Подковенко Т.О. Система законодавства України: стан та шляхи вдосконалення. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 9. С. 40-44.
331. Белов В.К., Воронов А.Ф., Голенко Е.Н. Военное право: учебник. Москва: За права военнослужащих, 2004. 640 с.
332. Прохоренко М.М. Система військового законодавства України: автореф. дис... канд. юрид. наук. Харків, 2007. 20 с.
333. Новейший энциклопедический словарь: 20 000 статей. Москва: Астрель: Транзиткнига, 2006. 1424 с.
334. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ: Укр. енциклопедія, 1998. Т. 6: Т-Я. 2004. 768 с.
335. Шульгін В.В. Концептуально-теоретичні підходи до визначення форм (способів) реалізації військового законодавства України. *Військова освіта та наука: сьогодні та майбутнє*: матеріали IV МНПК (14-16.10.2008). К.: ВІ КНУ, 2008. С. 148-150.
336. Чванов О. А. Механизм правоприменения: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 1995. 19 с.
337. Шундигов К. В. Механизм правового регулирования : учеб.

пособие. / под ред. А.В. Малько. Саратов: Изд-во Саратов. госуд. академии права, 2001. 104 с.

338. Проблемы теории государства и права. Курс лекций / Фаткуллин Ф.Н. науч. ред.: Марченко М.Н. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1987. 336 с.

339. Рыбушкин Н.Н. Запрещающие нормы в советском праве. Казань: Изд. Казанского университета, 1990. 112 с.

340. Сенников И.Е. Использование права как форма непосредственной реализации юридических норм: дис. ... канд. юрид. наук. Н. Новгород, 2003. 212 с.

341. Гойман В.И. Действие права (методологический анализ): автореф. дис. ... докт. юр. наук. Москва, 1992. 42 с.

342. Комаров С.А. Общая теория государства и права: учебник. Москва: Юрайт-М, 1997. 416 с.

343. Кудрявцев В.Н. Право и поведение. Москва: Юрид. лит., 1978. 191 с.

344. Яковлев В.Ф. Реализация права и отраслевые методы правового регулирования. *Проблемы применения советского права*. Вып. 22. Свердловск, 1973. 172 с.

345. Теория юридического процесса / Бенедик И.В., Горшенев В.М., Крупин В.Г., Мельников Ю.И., и др. / под общ. ред.: Горшенева В.М. Харьков: Вища шк. Изд-во при Харьк. ун-те, 1985. 192 с.

346. Общая теория советского права / под ред. С.Н. Братуся, И.С. Самощенко. М.: Юрид. лит., 1966. 491 с.

347. Теория государства и права / под ред. Н.Г. Александрова, А.В. Мицкевича и др. Москва: Юрид. лит., 1968. 640 с.

348. Загальна теорія держави і права / за ред. В.В. Копейчикова. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 320 с.

349. Орзих М.Ф. Формы реализации норм социалистического права. *Советское государство и право*. 1968. № 2. С. 100-103.

350. Строгович М.С. Основные вопросы советской социалистической

законности. Москва: Наука, 1966. 252 с.

351. Кельман М.С. Теорія держави і права (схеми, таблиці, поняття): навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 148 с.

352. Маликов М.К. Гносеологические основы реализации права: уч. пос. Уфа, Изд. Башкирского ун-та. 1998. 304 с.

353. Горшенев В.М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе. Москва: Юрид. лит., 1972. 258 с.

354. Керівництво по застосуванню норм міжнародного гуманітарного права в Збройних Силах України: Наказ Міністра оборони України від 11.09.2004 № 400. К.: «Азимут-Україна», 2004. 144 с.

355. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон від 07.12.1984 № 8073-Х. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. Ст. 1122.

356. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 № 2011-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 15. Ст. 190.

357. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-Х. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.

358. Статут гарнізонної та вартової служби Збройних Сил України: Закон від 24.03.1999 № 550-ХІV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22-23. Ст. 196.

359. Стройовий статут Збройних Сил України: Закон від 24.03.1999 № 549-ХІV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22-23. Ст. 195

360. Осипов А.В. Соблюдение норм советского права как форма их реализации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 1980. 23 с.

361. Про статус народного депутата України: Закон від 17.11.1992 № 2790-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 3. Ст. 17

362. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби та деяких інших осіб: Закон України від 09.04.1992 № 2262-ХІІ. *Відомості*

Верховної Ради України. 1992. № 29. Ст. 399.

363. Дячук С. І. Поєднання теорії та практики. *Право військової сфери*. 2007. № 7. С. 11-12.

364. Олійник А.Ю. та ін. Теорія держави і права: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 176 с.

365. Порядок проведення перерахунку пенсій, призначених відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.02.2008 № 45. *Офіційний вісник України*. 2008. № 12. Ст. 301.

366. Королев Г.Н. Правовое регулирование реализации права военнослужащих на свободу вероисповедания: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1994. 185 с.

367. Пашинський В.Й. Конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 22 с.

368. Зуев Л.Б. Правоприменение: его механизм, понятие. *Проблемы обеспечения законности в механизме правоприменения*: матеріали Межреспубліканской НПК. Волгоград, 1990. С. 9-10.

369. Котюк В.О. Теорія права: Курс лекцій: навч. посібн. для юрид. фак. вузів. Київ: Вентурі, 1996. 208 с.

370. Невзоров И. Л. Принципы законности в правоприменительной деятельности: дисс. ... канд. юрид. наук. Харьков, 2002. 196 с.

371. Палеха Р. Р. Природа правоприменения как особой формы реализации права: дисс. ... канд. юрид. наук. Елец, 2006. 171 с.

372. Катеков А. С. Механизм применения права и правовая система современной России (теоретико-методологический анализ): дис. ... д-ра юрид. наук. С.-Пб., 2002. 455 с.

373. Бахрах Д.Н. Административное право: состояние и перспективы. *Государство и право*. 1992. № 3. С. 3-12.

374. Корецкий А.Д. Теоретико-правовые основы учения о договоре. С.-

Пб.: Изд-во «Юридический Центр Пресс», 2002. 211 с.

375. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 20. Ст. 99.

376. Про Збройні Сили України: Закон України від 06.12.1991 № 1934-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 108.

377. Положення про Міністерство оборони України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.11. 2014 № 671. *Офіційний вісник України*. 2014. № 97. Ст. 2796.

378. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави: Закон України від 19.06.2003 № 975-ІV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 46. Ст. 366.

379. Общая теория права: уч. пос. для юрид. вузов / отв. ред. А.С. Пиголкин. / Моск. юрид. институт. Москва: Манускрипт, 1994. 396 с.

380. Шульгін В.В. Особливості механізму застосування приписів військового законодавства України. *Актуальні задачі фінансового, психологічного, правового, топогеодезичного, радіотехнічного та лінгвістичного забезпечення підрозділів та частин ЗС України*: матеріали НПК (28.04.2010). К.: ВІКНУ, 2010. С. 145-147.

381. Ткаченко Ю.Г. Применение социалистического права / Теория государства и права / под ред. А.М. Васильева. М., 1977. 472 с.

382. Михалык Я.С. Применение социалистического права в период развернутого строительства коммунизма. Москва, 1963. 44 с.

383. Інструкція про організацію викон. Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України: Наказ Міноборони України від 10.04.2009 № 170. *Офіційний вісник України*. 2009. № 38. Ст. 1284.

384. Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України: Указ Президента України від 10.12.2008 № 1153/2008. *Офіційний вісник України*. 2008. № 95. Ст. 3129.

385. Попов Л.Л., Мигачев Ю.И., Тихомиров С.В. Военное право: учебник / под ред. Ю.И. Мигачева. М.: Юристъ, 2008. 576 с.
386. Сапун В.А. Деятельность по использованию правовых средств в реализации советского права. *Проблемы реализации права*: межвуз. сборн. научных работ. Свердловск: СЮИ, 1990. С. 9-20.
387. Інструкція з діловодства у Збройних Силах України: Наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 16.09.2013 № 200. // Архів Адміністративного департаменту Міноборони України за 2013 рік.
388. Інструкція з підготовки наказів Міністерства оборони України: Наказ Міністерства оборони України від 22.12.2016 № 700 // Архів Адміністративного департаменту Міноборони України за 2016 рік.
389. Лист Мін'юсту України від 25.12.2005 № 24-22-3809 (вх. № 203/з від 11.01.2006) // Архів Адміністративного департаменту Міноборони за 2005 рік.
390. Положення про Генеральний штаб Збройних Сил України: Указ Президента України від 21.09.2006 № 769/2006. *Офіційний вісник України*. 2006. № 39. Ст. 2616.
391. Кравченко М.Г. Роль та призначення держави у процесі реалізації законодавства (загальні риси). *Держава і право*. 2008. Вип. 42. 808 с.
392. Бэкон Ф. О принципах и началах. Москва: Гос. соц.-эконом. изд, 1937. 82 с.
393. Аскин Я.Ф. Принципы в системе философского знания. Принцип развития / под ред. Я.Ф. Аскина. Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1972. 295 с.
394. Шульгін В.В. Принципи реалізації військового законодавства України. *Держава і право*. 2009. Вип. 43. С. 34-41.
395. Корж І.Ф. Військова служба в Україні: вступ, просування, припинення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 21 с.
396. Уварова О.О. Шляхи дослідження правозастосовної функції принципів права. *Форум права*. 2007. № 2. С. 217-221.

397. Козюбра Н.И. Социалистическое право и общественное сознание. Київ: Наукова думка, 1979. 207 с.
398. Байтин М.И. О принципах и функциях права: новые моменты. *Правоведение*. 2000. № 3. С. 4-16
399. Конституційний Суд України: Рішення (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02.11.2004 № 15-рп/2004. *Офіційний вісник України*. 2004. № 45. Ст. 2975.
400. Концепція нової Конституції України: Постанова Верховної Ради УРСР від 19.06.1991 № 1213-ХІІ. *Відомості Верховної Ради*. 1991. № 35. Ст. 466.
401. Шаповал В.М. Верховенство закону як принцип Конституції України. *Право України*. 1999. № 1. С. 5-7.
402. Конституційний Суд України: Рішення (справа про Регламент Верховної Ради України) від 01.04.2008 № 4-рп/2008. *Офіційний вісник України*. 2008. № 28. Ст. 904.
403. Зыков А.С. Как и чем управляются люди. Опыт военной психологии. С.-Пб.: Тип. Т-ва «Общественная польза», 1898. 190 с.
404. Військова присяга: Закон України від 24.03.1999 № 548-ХІV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22. Ст. 194.
405. Стратегія національної безпеки України: Указ Президента України від 26.05.2015 № 287/2015. *Урядовий кур'єр*. 2015. № 95.
406. Основи советского военного законодательства / под общ. ред. Горного А.Г. Москва: Воениздат, 1966. 432 с.
407. Концепція кадрової політики у Збройних Силах України: Наказ Міністра оборони України від 27.11.2007 № 659 // Архів Адміністративного департаменту Міноборони України за 2007 рік.
408. Положення про колегію Міністерства оборони України: Наказ Міністерства оборони України від 24.01.2017 № 45 // Архів Адміністративного департаменту Міноборони України за 2017 рік.
409. Звід відомостей, що становлять державну таємницю: Наказ

Служби безпеки України від 12.08.2005 № 440. *Офіційний вісник України*. 2005. № 34. Ст. 2089.

410. Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1991 № 3855-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 16. Ст. 93.

411. Военное право: учебник для ВУЗ ВС РФ. / под ред. акад. Кузнецова Н.И. М.: Изд-во Военного университета МО РФ, 1996. 318 с.

412. Кодекс честі офіцера Збройних Сил України: Наказ Міністра оборони України від 31.12.1999 № 412 // Архів Адміністративного департаменту Міноборони України за 1999 рік.

413. Положення про Громадську Раду при Міністерстві оборони України: затверджено Міністром оборони України 11.08.2015 // Архів Адміністративного департаменту Міноборони України за 2015 рік.

414. Цільовий план Україна-НАТО на 2008 рік у рамках Плану дій Україна-НАТО: Указ Президента України від 01.04.2008 № 289/2008. *Офіційний вісник України*. 2008. № 26. Ст. 814.

415. Сырых В.М. Логические основания общей теории государства и права в 3-х т. Логика правового исследования. Москва: Юр. Дом Юстицинформ, 2004. - Т.2. 560 с.

416. Україна в 2007 році: внутрішнє і зовнішнє становище та перспектива розвитку: Експертна доповідь. К.: НІСД, 2007. 264 с.

417. Годика Ю.М. Фактори реалізації Конституції України. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 3. С. 22-31.

418. Мельник О. М. Правове регулювання та шляхи підвищення його ефективності: автореф. дис. канд. юрид. наук. Київ, 2004. 18 с.

419. Пиголкин А. С. Теория государства и права: учебник / Пиголкин А. С., Головистикова А. Н., Дмитриев Ю. А.; под ред. А. С. Пиголкина, Ю. А. Дмитриева. 2-е изд., перер. и доп. Москва: Изд-во Юрайт: ИД Юрайт, 2010. 744 с.

420. Жинкин С. А. Эффективность права: антропологическое и ценностное измерение: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Краснодар, 2009.

41 с.

421. Правоприменение в советском государстве / Болдырев Е. В., Братусь С. Н., Венгеров А. Б., Воеводин Л. Д. и др.; отв. ред. И. Н. Кузнецов, И. С. Самощенко. Москва: Юрид. лит., 1985. 304 с.

422. Тимохов В.П. Историко-правовой генезис понятия «эффективность». *Вестник Мурманского государственного технического университета*. Т. 6. Мурманск, 2003. № 2. С. 344-352.

423. Просандеев Д.В. Эффективность правореализационного процесса: дис. ... канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону, 2004. 171 с.

424. Інструкція про проведення дізнання у Збройних Силах України: Наказ Міністра оборони України від 20.08.1995 № 235 // Архів Адміністративного департаменту Міноборони України за 1995 рік.

425. Інструкція з діловодства у Збройних Силах України: Наказ Міністра оборони України від 11.11.1998 № 400 // Архів Адміністративного департаменту Міноборони України за 1998 рік.

426. Про порядок виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України: Наказ Міністра оборони України від 05.03.2001 № 75. *Офіційний вісник України*. 2001. № 12. Ст. 526.

427. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 49-51. Ст. 346.

428. Положення про фінансове господарство військової частини Збройних Сил України: Наказ Міністерства оборони України від 28.10.2006 № 625 // Архів Адміністративного департаменту Міноборони України за 2006 рік.

429. Тимчасове керівництво з обліку військового майна у Збройних Силах України: Наказ Міністра оборони України від 24.12.2010 № 690 // Архів Адміністративного департаменту Міноборони за 2010 рік.

430. Положення про організацію квартирно-експлуатаційного забезпечення Збройних Сил України: Наказ Міністерства оборони України

від 03.07.2013 № 448. *Офіційний вісник України*. 2013. № 75. Ст. 2784.

431. Положення з військових перевезень залізничним, морським, річковим та повітряним транспортом: Наказ Міністерства оборони України від 05.09.2013 № 595. *Офіційний вісник України*. 2013. № 78. Ст. 2911.

432. Інструкція з організації обліку особового складу Збройних Сил України: Наказом Міністра оборони України від 26.05.2014 № 333. *Офіційний вісник України*. 2014. № 53. Ст. 1419.

433. Інструкція про порядок проведення спортивних заходів у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України: Наказ Міноборони України від 19.01.2015 № 28. *Офіційний вісник України*. 2015. № 28. Ст. 830.

434. Про затвердження переліків медичних показань та протипоказань до санаторного лікування і медичної реабілітації в санаторно-курортних закладах Збройних Сил України: Наказ Міноборони України від 09.12.2015 № 703. *Офіційний вісник України*. 2015. № 5. Ст. 287.

435. Правила користування, ремонту і утримання автомобільних доріг Міністерства оборони України: Наказ Міноборони України від 21.12.2015 № 740. *Офіційний вісник України*. 2016. № 36. Ст. 1416.

436. Шершеневич Г.Ф. Общая теория права. Москва:Изд. Бр. Башмаковых, 1910. 809 с.

437. Про проголошення незалежності України» від 24.08.1991 № 1427-ХІІ: Постанова Верховної Ради Української РСР. *Відомості Верховної Ради*. 1991. № 38. Ст. 502.

438. Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР від 12.09.91 № 1545: Постанова Верховної Ради України. *Відомості Верховної Ради*. 1991. № 46. Ст. 621.

439. Доповідь-аналіз Юридичного департаменту Міноборони України від 18.05.2017 № 298/2/1231 // Архів Юридичного департаменту МО 2017 рік.

440. Про утворення експертної комісії з інвентаризації та систематизації актів УРСР та СРСР: Наказ Міністра оборони України від

22.07.2010 № 383 // Архів Адміністративного департаменту Міноборони за 2010 рік.

441. Дячук С. І. Поєднання теорії та практики. *Право військової сфери*. 2007. № 7. С. 11-15.

442. Богуцький П.П. Військове право у системі права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса., 2009. 23 с.

443. Про заходи щодо підготовки кадрів військової юстиції та організації науково-дослідних робіт у галузі військового законодавства: Указ Президента України від 20.11.1996 № 1105/96. *Урядовий кур'єр*. 1996. № 233-234. 12 грудня.

444. Карпенко М.І. Проблемні питання щодо удосконалення законодавства з питань військової сфери. *Право військової сфери*. 2005. № 2. С. 7-8.

445. Довідник захищених в Україні дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата і доктора юридичних наук з військового права (1991-2014 рр.) / укл., передмова, вступ П. П. Богуцький, Є. Л. Стрельцов, Е. А. Плешко, Т. Р. Короткий. Одеса: Фенікс, 2015. 232 с.

446. Поляков Ю.С. Деякі особливості управління Збройними Силами України на сучасному етапі розвитку української держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Вип. 20. Ч. 1. Т. 3. Ужгород: 2012. С. 186-189.

447. Щорічник «Біла книга 2009: Збройні Сили України». *Військо України*. 2010. № 2 (116) Спецвипуск. 85 с.

448. Щорічник «Біла книга 2010: Збройні Сили України». *Військо України*. 2011. № 2 (128) Спецвипуск. 80 с.

449. Щорічник «Біла книга 2011: Збройні Сили України». *Військо України*. 2012. Спецвипуск. 84 с.

450. Щорічник «Біла книга 2012: Збройні Сили України». *Військо України*. 2013. Спецвипуск. 74 с.

451. Щорічник «Біла книга 2013: Збройні Сили України». *Військо*

України. 2014. Спецвипуск. 75 с.

452. Щорічник «Біла книга 2014: Збройні Сили України». *Військо України*. 2015. Спецвипуск. 84 с.

453. Щорічник «Біла книга 2015: Збройні Сили України». *Військо України*. 2016. Спецвипуск. 104 с.

454. Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 28.12.2007 № 107-VI. *Урядовий кур'єр*. 2007. № 247.

455. Конституційний Суд України: Рішення від 22.05.2008 № 10-рп/2008 (справа щодо предмета та змісту закону про Державний бюджет України). *Офіційний вісник України*. 2008. № 38. Ст. 1272.

456. Питання оплати працівників державних органів: Постанова КМУ від 18.01.2017 № 15. *Офіційний вісник України*. 2017. № 9. Ст. 284.

457. Про грошове забезпечення поліцейських Національної поліції: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.11.2015 № 988. *Офіційний вісник України*. 2015. № 96. Ст. 3281.

458. Про оплату праці керівних працівників державних органів: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.06.2005 № 510. *Офіційний вісник України*. 2005. № 27. Ст. 1545.

459. Питання грошового забезпечення окремих категорій військовослужбовців та осіб начальницького складу: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.10.2016 № 718. *Офіційний вісник України*. 2017. № 9. Ст. 284.

460. Про упорядкування структури та умов грошового забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.11.2007 № 1294. *Офіційний вісник України*. 2007. № 86. Ст. 3148.

461. Про внесення змін до Конституції України: Закон України від 08.12.2004 № 2222-IV. *Голос України*. 2004. № 233.

462. Про зупинення дії постанови Кабінету Міністрів України від

20.09.2006 № 1336: Указ Президента України від 16.10.2006 № 880/2006. *Офіційний вісник України*. 2006. № 42. Ст. 2794.

463. Про зупинення дії положень постанови Кабінету Міністрів України від 26.06.2007 № 880: Указ Президента України від 13.08.2007 № 698/ 2007. *Офіційний вісник Президента України*. 2007. № 22. Ст. 464.

464. Про зупинення дії постанови Кабінету Міністрів України від 11.09.2007 № 1112: Указ Президента України від 17.09.2007 № 876/2007. *Офіційний вісник Президента України*. 2007. № 29. Ст. 584.

465. Про зупинення дії постанови Кабінету Міністрів України від 05.09.2007 № 1104: Указ Президента України від 20.09.2007 № 898/2007. *Офіційний вісник Президента України*. 2007. № 30. Ст. 657.

466. Про зупинення дії розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.09.2007 № 762-р.: Указ Президента України від 28.09.2007 № 925. *Офіційний вісник Президента України*. 2007. № 31. Ст. 670.

467. Про зупинення дії розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.06.2009 № 608-р: Указ Президента України від 15.06.2009 № 436. *Офіційний вісник Президента України*. 2009. № 16. Ст. 528.

468. Про зупинення дії окремих положень розпоряджень Кабінету Міністрів України від 16.01.2008 № 81-р та від 22.02.2008 № 367-р: Указ Президента України від 21.07.2008 № 638/2008. *Офіційний вісник Президента України*. 2008. № 28. Ст. 877.

469. Про зупинення дії розпорядження Кабінету Міністрів України від 06.09.2007 № 705-р: Указ Президента України від 08.10.2007 № 948/2008. *Офіційний вісник Президента України*. 2008. № 28. Ст. 877.

470. Про зупинення дії деяких постанов Кабінету Міністрів України: Указ Президента України від 06.03.2009 № 124/2009. *Офіційний вісник Президента України*. 2009. № 7. Ст. 247.

471. Про зупинення дії положень постанов Кабінету Міністрів України від 03.08.2006 № 1080 та від 01.07.2009 № 664: Указ Президента України від 27.07.2009 № 571/2009. *Офіційний вісник Презид. України*. 2009. № 22. Ст.

755.

472. Про зупинення дії розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.09.2009 № 1119-р: Указ Президента України від 20.10.2009 № 834/2009. *Урядовий кур'єр*. 2009. № 199.

473. Про зупинення дії постанови Кабінету Міністрів України від 21.10.2009 № 1117: Указ Президента України від 04.11.2009 № 900/2009. *Офіційний вісник Президента України*. 2009. № 32. Ст. 1109.

474. Конституційний Суд України: Рішення від 12.01.2010 № 2-рп/2010 (справа щодо конституційності ПКМУ від 11.02.2009 № 88 «Деякі питання реалізації військового майна»). *Вісник Конституційного суду України*. 2010. № 2. Ст. 14.

475. Конституційний Суд України: Рішення від 24.12.2009 № 36-рп/2009 (справа про погодження структури центрального апарату Міноборони України). *Офіційний вісник України*. 2010. № 1. Ст. 44.

476. Конституційний Суд України: Ухвала від 03.11.2009 № 56-у/2009 (справа щодо конституційності розпорядження КМУ від 17.06.2009 № 683-р «Про передачу цілісного майнового комплексу державного підприємства «Південь» до сфери управління Держкомпідприємництва»). *Вісник Конституційного суду України*. 2009 № 11. Ст. 92.

477. Конституційний Суд України: Ухвала від 01.12.2009 № 60-у/2009 (справа щодо конституційності пункту 1 постанови КМУ від 19.08.2009 № 878 «Про внесення зміни до пункту 1 постанови КМУ від 12.07.1999 № 1228 та визнання такою, що втратила чинність постанови КМУ від 10.09.2008 № 816»). *Вісник Конституційного суду України*. 2010. № 1. Ст. 95.

478. Конституційний Суд України: Ухвала від 27.01.2010 № 2-у/2010 (справа щодо конституційності пунктів 1, 2, 3 розпорядження КМУ від 11.11.2009 № 1361-р «Деякі питання проведення конверсії смуг радіочастот»). *Вісник Конституційного Суду України*. 2010. № 2. Ст. 94

479. Конституційний Суд України: Ухвала від 08.12.2009 № 62-у/2009 (справа щодо конституційності розпорядження КМУ від 16.09.2009 № 1119-р

«Деякі питання проведення конверсії смуг радіочастот»). *Вісник Конституційного Суду України*. 2010. № 1. Ст. 104.

480. Конституційний Суд України: Ухвала від 22.01.2008 № 5-уп/2008 (справа щодо конституційності постанови КМУ від 05.09.2007 № 1104 «Деякі питання Одеського ордена Леніна інституту Сухопутних військ»). *Вісник Конституційного Суду України*. 2008. № 2. Ст. 69.

481. Про внесення змін, скасування та визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.03.2010 № 278. *Офіційний вісник України*. 2010. № 21. Ст. 871.

482. Конституційний Суд України: Ухвала від 31.03.2010 № 25-уп/2010 (про припинення конституційного провадження у справі щодо конституційності ПКМУ «Про утворення Урядової комісії з питань забезпечення обороноздатності та національної безпеки України»). *Вісник Конституційного Суду України*. 2010. № 3. Ст. 99.

483. Про визнання такими, що втратили чинність, деяких указів Президента України: Указ Президента України від 31.03.2010 № 462/2010. *Офіційний вісник України*. 2010. № 24. Ст. 590.

484. Про скасування розпорядження КМУ від 10.06.2009 № 608-р: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.10.2009 № 1209-р. *Урядовий кур'єр*. 2009. № 195. 22 жовтня.

485. Угода між РФ та Україною про статус та умови перебування ЧФ РФ на території України від 28.05.1997: ратифікована Законом України від 24.03.1999 № 547-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 18. Ст. 157.

486. Про ратифікацію Угоди між Україною та Російською Федерацією з питань перебування ЧФ Російської Федерації на території України: Закон України від 27.04.2010 № 2153-VI. *Урядовий кур'єр*. 2010. № 80. 30 квітня.

487. Перелік питань діяльності ЧФ РФ, що тимчасово перебуває на території України, які підлягають контролю: Розпорядження Кабінету

Міністрів України від 03.12.2001 № 553-р. База даних «Законодавство України» ВР України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. (дата звернення: 08.02.2012).

488. Звернення Президента України Віктора Ющенка до українського народу від 13.08.2009. *Урядовий кур'єр*. 2009. № 147.

489. Законодавча діяльність в Україні: стан, пріоритети, шляхи вдосконалення (за матеріалами Верховної Ради України четвертого і п'ятого скликання) / за заг. ред. В.М. Литвина. К.: Ін-т законод. ВР України, Київ: Вид. «Фенікс», 2007. 736 с.

490. Мойсей Л.О. Адміністративно-правові аспекти реалізації конституційного права військовослужбовців на житло: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 200 с.

491. Державна програма розвитку Збройних Сил України на період до 2020 р. (таємно): Указ Президента України від 22.03.2017 № 73/2017. *Урядовий кур'єр*. 2017. № 56. 24 березня.

492. Рекомендації учасників парламентських слухань «Реформування Збройних Сил України. Політико-правові і соціально-економічні аспекти»: Постанова Верховної Ради України від 14.07.1999 № 931-XIV. *Офіційний вісник України*. 1999. № 30. Ст. 3.

493. Стратегічний оборонний бюлетень України на період до 2015 р. (Біла книга України): Указ Президента України від 22.06.2004 № 670/2004. *Офіційний вісник України*. 2004. № 25. Ст. 1644.

494. Зіняк Л. В. Міжнародно-правові засади військового співробітництва України: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2015. 21 с.

495. Грушко М.В. Становлення та специфіка міжнародно-правового режиму військовополонених: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 283 с.

496. Хом'яков Д. О. Адміністративно-правове регулювання перетину кордонів України вантажами військ. призначення та подвійного використання: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 210 с.

497. Кісель В.Й. Військові частини як суб'єкти цивільного права:

автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 25 с.

498. Про командуючих ВПС та Силами ППО України: Указ Президента України від 18.02.1994 № 54/94. *База даних «Законодавство України» ВР України*. URL:

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/54/94> (дата звернення: 08.02.2012).

499. Про Сухопутні війська України: Указ Президента України від 23.05.1996 № 368/96. *Урядовий кур'єр*. 1991. 30 травня.

500. Положення про командування ВПС України: Наказ Міністра оборони України від 08.07.1996 № 197 // Архів Адміністративного департ. МО України за 1996 р.

501. Положення про командування ВМС України: Наказ Міністра оборони України від 15.04.1998 № 155 // Архів Адміністративного департаменту МО України за 1998 р.

502. Положение о материальной ответственности военнослужащих за ущерб, причиненный государству: Указ Президиума ВС СССР от 13.01.1984 № 10661-Х. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1984. № 3.

503. Постановление Совета Министров СССР от 02.03.1984 № 216 «О кратных размерах стоимости военного имущества при взыскании ущерба, причиненного государству». *База нормативно-правовых актов СССР*. URL:

<http://www.ussrdoc.narod.ru/ussr6.htm> (дата звернення: 07.04.2012)

504. Положення про військове (корабельне) господарство Збройних Сил України: Наказ Міністра оборони України від 16.07.1997 № 300. *Офіційний вісник України*. 1997. № 52. Ст. 202.

505. Порядок відчуження та реалізації військового майна Збройних Сил: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2000 № 1919. *Офіційний вісник України*. 2001. № 1. Ст. 26.

506. Війтев Ю. Органи військових прокуратур на захисті інтересів держави. *Право військової сфери*. 2009. № 10. С. 4-6.

507. Шульгін В.В. Теоретичні та практичні проблеми планування та реалізації військового законодавства України. *Науковий вісник*

Ужгородського національного університету. 2007. Вип. 7. С. 42-46.

508. Регламент Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.07.2007 № 950. *Офіційний вісник України*. 2007. № 54. Ст. 2180.

509. Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 14-15, № 16-17. Ст. 133.

510. Ришелюк А.М. Законотворчий процес в Україні: навчальний посібник. К.: Вид-во НАДУ, 2004. 217 с.

511. Орієнтовний план законопроектних робіт на 2015 р.: Розпорядження КМ України від 22.07.2015 № 781-р. *Урядовий кур'єр*. 2015. № 143. 7 серпня.

512. Інструкція з підготовки наказів Міністерства оборони України: Наказ Міністерства оборони України від 22.12.2016 № 700. *Нормативно-правова база Міноборони*. URL:<http://www.mil.gov.ua/ministry/nakazi-ministerstva-oboroni-ukraini-za-2016-rik.html> (дата звернення: 07.04.2017).

513. Довідник наказів та директив Міністра оборони України: станом на 1 січня 2000 р. / Підготовлено Правовим управлінням МО України. К.: Воєнне видавництво України «Варта», 2000. 318 с.

514. Ковальський В. Практика застосування деяких положень законодавства у військовій сфері спонукає до його удосконалення. *Право військової сфери*. 2009. № 4. С. 19-22.

515. О применении в ВС Украины нормативных актов высших органов государственной власти и управления Украины: Приказ Министра обороны Украины от 31.01.1992 № 8 // Архив Адміністративного департаменту МО України за 1992 рік.

516. Інструкція про порядок підготовки, подання на підпис, видання та розсилки наказів і директив Міністра оборони України: Наказ Міністра оборони України від 30.03. 1999 № 101 // Галузевий архів Міноборони України за 1999 рік.

517. Шпитяк Л. Валентин Федічев: «Через нехтування таким феноменом, як «військова культура ...» *Військо України*. 2009. № 11. С. 8-11.

518. Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності: Указ Президента України від 10.06.1997 № 503/97. *Офіційний вісник України*. 1997. № 24. Ст. 11.

519. Положення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.1992 № 731. *Зібрання постанов Уряду України*. 1993. № 1-2. Ст. 28.

520. Про скасування рішення про державну реєстрацію: Висновок Міністерства юстиції України від 30.05.2005 № 9/41. *Офіційний вісник України*. 2007. № 34. Ст. 1372.

521. Порядок обчислення вислуги років, призначення та виплати пенсій і грошової допомоги особам офіцерського складу, прапорщикам, мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам начальницького та рядового складу органів внутрішніх справ та членам їхніх сімей: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.07.1992 № 393. *База даних «Законодавство України» ВР України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/393-92-%D0%BF> (дата звернення: 08.04.2012).

522. Про скасування наказу Міністра оборони України від 08.08.94 № 205: Наказ Міністра оборони України від 30.05.2007 № 295 // Архів Адміністративного департаменту МО України за 2007 р. Арк. 000347.

523. Шульгін В.В. Ефективність реалізації військового законодавства України в умовах концептуально-інституційної невизначеності Воєнної організації держави. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 3. С. 83-86.

524. Про Державну спеціальну службу транспорту: Закон України від 05.02.2004 № 1449-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 19. Ст. 269.

525. Про передачу залізничних військ ЗС України у підпорядкування

Міністерству транспорту України: Указ Президента України від 27.01.2003 № 46/2003. *Офіційний вісник України*. 2003. № 5. Ст. 173.

526. Про Службу зовнішньої розвідки України: Указ Президента України від 14.10.2004 № 1239/2004. *Офіційний вісник України*. 2004. № 41. Ст. 2705.

527. Про Службу зовнішньої розвідки України: Закон України від 01.12.2005 № 3160-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 8. Ст. 94.

528. Про проходження військової служби у Службі зовнішньої розвідки України: Указ Президента України від 25.12.2004 № 1538/2004. *Офіційний вісник України*. 2004. № 52. Ст. 3434.

529. Про приведення системи управління внутрішніми військами у відповідність із Конституцією України: Указ Президента України від 25.05.2007 № 474/2007. *Офіційний вісник Президента України*. 2007. № 8. Ст. 180.

530. Про зупинення дії постанови Кабінету Міністрів України від 25.05.2007 № 774: Указ Президента України від 11.06.2007 № 515/2007. *Офіційний вісник Президента України*. 2007. № 16. Ст. 260.

531. Про Указ Президента України від 25.05.2007 р. «Про приведення системи управління внутрішніми військами у відповідність із Конституцією України» і розпорядження Президента України від 25.05.2007 р. «Питання забезпечення державної охорони» та «Про заходи щодо забезпечення нормального функціонування Генеральної прокуратури України»: Постанова Верховної Ради України від 25.05.2007 № 1092-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 34. Ст. 452.

532. Питання контролю над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави: Указ Президента України від 14.03.2007 № 205/2007. *Урядовий кур'єр*. 2007. № 51.

533. Про визнання таким, що втратив чинність, Указу Президента України від 14 березня 2007 року № 205: Указ Президента України від

04.06.2008 № 515. *Офіційний вісник Президента України*. 2008. № 22. Ст. 697.

534. Про деякі питання здійснення керівництва у сферах національної безпеки і оборони: Указ Президента України від 04.06.2008 № 516/2008. *Офіційний вісник Президента України*. 2008. № 22. Ст. 698.

535. Шульгін В.В. Проблеми реалізації військового законодавства ВГК ЗС України. *Проблеми реалізації законодавства України*: матеріали IV МНПК (14-15.03.2008). Луцьк: Волинський національний університет, 2008. С. 351-354.

536. Конституційний Суд України: Рішення від 25.02.2009 № 5-рп/2009 щодо конституційності Указу Президента України від 04.06.2008 № 516/2008 «Про деякі питання здійснення керівництва у сферах національної безпеки і оборони». *Офіційний вісник України*. 2009. № 17. Ст. 534.

537. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 17 липня 1992 р. № 393: Постанова Кабінету міністрів України від 08.01.2000 № 12. *Офіційний вісник України*. 2000. № 2. Ст. 35.

538. Про скасування деяких положень пункту 10 постанови Кабінету Міністрів України від 17 липня 1992 року № 393: Указ Президента України від 23.06.2001 № 463/2001. *Офіційний вісник України*. 2001. № 26. Ст. 1157.

539. Конституційний Суд України: Рішення від 09.07.2007 № 6-рп/2007 (справа про соціальні гарантії громадян). *Офіційний вісник України*. 2007. № 52. Ст. 2132.

540. Про Державний бюджет України на 2017 рік: Закон України Закон України від 21.12.2016 № 1801-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 3. Ст. 31.

541. Шульгін В.В. Співвідношення закону і законності у процесі реалізації приписів військового законодавства України. *Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих вчених*: матеріали МНПК студентів, аспірантів та молодих вчених (23-24.04.2009). К.: КНУ, 2009. Ч. 1. С. 142-144.

542. Завадская Л. Н. Концепция закона: отрицание отрицания. Сборник статей «Теория права: новые идеи». М.: Ин-т госуд. и права РАН, 1993. Вып. 3. 79 с.

543. Шульгін В.В. Проблеми реалізації військового законодавства України: аспекти стабільності закону. *Бюлетень Мін'юсту України*. 2008. № 10. С. 142-151.

544. Шульгін В.В. Новелізація військово-службового законод. України в особл. період як спосіб ефективності його реалізації. *Право UA*, 2017. № 1. С. 41-45.

545. Про внесення змін до деяких законів України щодо служби у військ. резерві: Закон від 17.03.2014 № 1127-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 17. Ст. 595.

546. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення проведення мобілізації: Закон від 27.03.2014 № 1169-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 20-21. Ст. 746.

547. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення оборонно-мобілізаційних питань під час проведення мобілізації: Закон від 20.05.2014 № 1275-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 29. Ст. 942.

548. Про внесення змін до деяких законів України щодо додаткових гарантій соціального захисту військовослужбовців в особливий період: Закон від 04.07.2014 № 1589-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 35. Ст. 1179.

549. Про внесення змін до статті 28 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»: Закон від 22.07.2014 № 1604-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 36. Ст. 1191.

550. Про внесення змін до Законів України «Про військовий обов'язок і військову службу» та «Про засади запобігання і протидії корупції»: Закон від 12.08.2014 № 1634-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 39. Ст. 2010.

551. Про внесення змін до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» щодо служби у військовому резерві в особливий період»:

Закон від 19.03.2015 № 265-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 22. Ст. 150.

552. Структура військового резерву людських ресурсів: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.11.2014 № 607. *Офіційний вісник України*. 2014. № 92. Ст. 2648.

553. Про внесення змін до законів України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» та «Про військовий обов'язок і військову службу» щодо освітніх гарантій для студентів, аспірантів та докторантів денної форми навчання»: Закон від 07.04.2015 № 277-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 24. Ст. 166.

554. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо проходження військової служби у ЗС України іноземцями та особами без громадянства»: Закон від 06.10.2015 № 716-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 47. Ст. 436.

555. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення порядку проходження військової служби: Закон від 06.12.2016 № 1769-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 4. Ст. 39.

556. Перелік посад, що можуть бути заміщені військовослужбовцями Збройних Сил, Служби безпеки, інших військових формувань в органах виконавчої влади, інших цивільних установах, та граничних військових і спеціальних звань за цими посадами: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.02.2001 № 105. *Офіційний вісник України*. 2008. № 23. Ст. 702.

557. Перелік посад, що можуть бути заміщені військовослужбовцями Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення в державних органах, установах і організаціях, та граничних військових звань за цими посадами: Указ Президента України від 25.10.2007 № 1020. *Офіційний вісник Президента України*. 2007. № 35. Ст. 805.

558. Положення про проходження військової служби відповідними категоріями військовослужбовців: Указ Президента України від 07.11.2001 №

1053/2001. *Офіційний вісник України*. 2001. № 46. Ст. 2039.

559. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 06.12.2016 № 1774-VIII. *Офіційний вісник України*. 2017. № 2. Ст. 32.

560. Положення про Міністерство оборони України: Указ Президента України від 06.04.2011 № 406/2011. *Офіційний вісник Президента України*. 2011. № 10. Ст. 559.

561. Щодо перерахунку пенсій у зв'язку зі збільшенням розмірів премій військовослужбовців: Лист-роз'яснення Департаменту фінансів МО України від 23.09.2011 № 248/6/С/7947 //Архів Департаменту фінансів МО України за 2011 рік, 2 арк.

562. Ільчук Л. Військовий бюрократизм як гальмо демократизації Збройних Сил (політико-правовий аспект). *Право України*. 2001. № 3. С. 91-94.

563. Науково-практичний коментар до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» / під ред. В.В. Балабіна: навчальний посібник. К.: РВЦ «Військовий інститут», 2010. 296 с.

564. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 3-є вид., перер. та доп. / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ: Атіка, 2005. 1064 с.

565. Шемшученко Ю., Ющик О. До проблеми формування законодавчої політики в Україні. *Право України*. 2005. № 11. С. 3-7.

566. Сырых В.М. Метод правовой науки (Основные элементы, структура). Москва: Юрид. лит., 1980. 176 с.

567. Еремина О.Ю. О правовом мониторинге. *Журнал российского права*. М.: Юридическое издательство «Норма», 2006. № 3. С. 157-161.

568. Про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина: Щорічна доповідь Уповноваженого ВР України з прав людини. *Права людини*. К.: Секретаріат Уповноваженого ВР України з прав людини,

2016. С. 303-307.

569. Про організацію оборонного планування: Закон від 18.11.2004 № 2198-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2005. № 4. Ст. 97.

570. Про проведення експерименту із забезпечення військових частин Збройних Сил та інших військових формувань продовольством і пально-мастильними матеріалами: Розпорядження КМ України від 26.11.2003 № 708-р. *База даних «Законодавство України» ВР України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/708-2003-%D1%80> (дата звернення: 08.04.2012).

571. Щорічник «Біла книга 2008: оборонна політика України». *Військо України*. 2009. № 2 (104) Спеціальний випуск. С. 59 (100 с.)

572. Про проведення експерименту з підготовки фахівців для МВС: Розпорядження КМ України від 29.12.2010 № 2355-р. *Офіційний вісник України*. 2011. № 1. Ст. 41.

573. Про проведення експерименту щодо продовольчого забезпечення військових частин ЗС України: Наказ Міністерства оборони України від 27.05.2013 № 347. *Нормативно-правова база Міноборони. Накази Міноборони*. URL: http://www.mil.gov.ua/content/other/MOU347_2013.pdf (дата звернення: 05.07.2013).

574. Про проведення експерименту з продовольчого забезпечення Збройних Сил: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.05.2015 № 492-р. *Офіційний вісник України*. 2015. № 40. Ст. 1223.

575. Про проведення експерименту під час придбання житла для військовослужбовців Збройних Сил: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.06.2016 № 452-р. *Урядовий кур'єр*. 2016. № 122. 2 липня.

576. Порядок проведення експерименту із застосуванням електронних засобів під час здійснення переговорної процедури закупівлі: Наказ Міноборони України від 12.06.2015 № 257. *Урядовий кур'єр*. 2015. № 1152. 27 червня.

577. Приказ по военному ведомству от 30.12.1911 № 619 // Проект

Положення об обученіи пехоты, Высочайше утверждено 22.12.1911 г. С.-Пб. Военная типография Главного штаба. 1911. 111 с.

578. Інструкція про порядок організації та проведення опитування персоналу з використанням поліграфа у Міноборони України та ЗС України: Наказ Мініоборони України від 14.04.2015 № 164. *Офіційний вісник України*. 2015. № 37. Ст. 1135.

579. Інструкція про порядок проведення службового розслідування у Збройних Силах України: Наказ Міністра оборони України від 15.03.2004 № 82. *Офіційний вісник України*. 2004. № 13. Ст. 939.

580. Методичні рекомендації щодо проведення службових розслідувань, затверджені начальником ГШ-ГК ЗС України від 19.04.2016. / Відділ правового забезпечення ГШ ЗС України. Київ: РВВ ЦЗСД МО та ГШ ЗС України, 2016. 14 с.

581. Порядок проведення антикорупційної експертизи: Наказ Міністерства юстиції України від 18.03.2015 № 383/5. *Офіційний вісник України*. 2015. № 24. Ст. 715.

582. Методологія проведення антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.12.2009 № 1346. *Офіційний вісник України*. 2009. № 97. Ст. 3356.

583. Типове положення про громадську раду при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласній, Київській та Севастопольській міській, районній, районній у м. Києві та Севастополі державній адміністрації: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 № 996. *Офіційний вісник України*. 2010. № 84. Ст. 2945.

584. Про внесення змін до деяких законів України щодо особливостей фінансового контролю окремих категорій посадових осіб: Закон України від 23.03.2017 № 1975-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 14. Ст. 159.

585. Скуріхін С.М. Форми правового виховання офіцерського складу

Збройних Сил України. *Юридична наука*. 2011. № 4-5. С. 214-224.

586. Інструкція з організації правової підготовки у Збройних Силах України: Наказ Міністра оборони України від 03.06.2011 № 306 // Архів Адміністративного департаменту Міноборони України за 2011 рік.

587. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 № 2453-VI. *Офіційний вісник України*. 2010. № 55. Ст. 1900.

588. Про ліквідацію військових апеляційних та військових місцевих судів: Указ Президента України від 14.09.2010 № 900/2010. *Урядовий кур'єр*. 16.09.2010. № 171.

589. Ломака Є.К., Шульгін В.В. Відновлення військових судів: аспекти актуалізації та доцільності. *Військова освіта і наука: сьогодні та майбутнє*: матеріали XI МНПК (27.11.2015). К.: ВІ КНУ, 2015. С. 308-309.

590. Про результати проведення круглого столу на тему: «Військове правосуддя в Україні: актуальні проблеми організації та здійснення». URL: <http://komnbo.rada.gov.ua/komnbo/control/uk/publish/article;jsessionid=44731> (дата звернення: 22.06.2017).

591. Ткачук О.С. Міжнародний досвід реалізації судової влади у збройних силах. *Право України*. 2006. № 10. С. 108-109.

592. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

593. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.

594. Шульгін В.В. Особливості реалізації військового законодавства України в умовах реформування кримінального судочинства держави. *Eurasian Academic Research Journal*. 2017. № 3 (№ 9). С. 124-133.

595. Шульгін В.В. Правові аспекти удоскон. та реалізації військ. законодавства України: механізми ефективності. *Держава і право*. 2007. Вип. 38. С. 62-68.

596. Общая теория права и государства: учебник / под ред. В.В.

Лазарева. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Юристъ, 2003. 520 с.

597. Проблемы общей теории права и государства: учебник для вузов / под общ. ред. В.С. Нерсесянца. Москва: Норма, Инфра-М, 2002. 832 с.

598. Класифікатор галузей законодавства України: Наказ Міністерства юстиції України від 02.06.2004 № 43/5. База даних «Законодавство України» ВР України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v43_5323-04 (дата звернення: 07.07.2017).

599. Про Національну гвардію України: Закон від 13.03.2014 № 876-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 24. Ст. 728.

600. Про внесення змін до Положення про органи безпеки дорожнього руху Міноборони України: Наказ Міністра оборони України від 15.05.2007 № 243. *Офіційний вісник України*. 2007. № 41. Ст. 1641.

601. Стратегічний оборонний бюлетень України: Указ Президента України від 6 червня 2016 № 240/ 2016. *Офіційний вісник України*. 2016. № 45. Ст. 1641.

602. Шульгін В.В. Проблеми реалізації нормативно-правового забезпечення оборонної реформи. *Військова освіта і наука: сьогодні та майбутнє*: матеріали XIII МНПК (25.11.2016). К.: ВІ КНУ, 2016. С. 320-322.

Додаток А

Список публікацій за темою дисертації:

1. Шульгін В.В. Теоретичні та практичні проблеми планування та реалізації військового законодавства України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2007. № 7. С. 42-46.
2. Шульгін В.В. Правові аспекти удосконалення та реалізації військового законодавства України: механізми ефективності. *Держава і право*. 2007. № 38. С. 62-68.
3. Шульгін В.В. Проблеми реалізації військового законодавства України: аспекти стабільності закону. *Бюлетень Мін'юсту України*. 2008. № 10. С. 142-151.
4. Шульгін В.В. Поняття, сутність та структура військового законодавства України в контексті процесу його реалізації. *Держава і право*. 2008. № 42. С. 55-61.
5. Шульгін В.В. Поняття та сутність реалізації військового законодавства України. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 3. С. 89-92.
6. Шульгін В.В. Принципи реалізації військового законодавства України. *Держава і право*. 2009. № 43. С. 34-41.
7. Шульгін В.В. Ефективність реалізації військового законодавства України в умовах концептуально-інституційної невизначеності Воєнної організації держави. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 3. С. 83-86.
8. Шульгін В.В. Історіографія та методологія дослідження проблеми реалізації військового законодавства України. *Науковий вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2010. № 85. С. 101-105.
9. Шульгін В.В. Стан та особливості реалізації військового законодавства

Української Держави за Гетьмана П. Скоропадського. *Правові новели*. 2014. № 2. С. 14-16.

10. Шульгін В.В. Новелізація військово-службового законодавства України в особливий період як спосіб ефективності його реалізації. *LAW UA*. 2017. № 1. С. 41-45.

11. Шульгін В.В. Особливості реалізації військового законодавства України в умовах реформування кримінального судочинства держави. *Eurasian Academic Research Journal*. 2017. № 3. С. 124-133.

12. Шульгін В.В. Проблеми реалізації військового законодавства Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України. *Проблеми реалізації законодавства України: матеріали IV МНПК (14-15.03.2008)*. Луцьк: Волинський національний університет, 2008. С. 351-354.

13. Шульгін В.В. Концептуально-теоретичні підходи до визначення форм (способів) реалізації військового законодавства України. *Військова освіта та наука: сьогодні та майбутнє: матеріали IV МНПК (14-16.10.2008)*. Київ: ВІ КНУ, 2008. С. 148-150.

14. Шульгін В.В. Співвідношення закону і законності у процесі реалізації приписів військового законодавства України. *Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих вчених: матеріали МНПК студентів, аспірантів та молодих вчених КНУ (23-24.04.2009)*. Київ: КНУ, 2009. Ч. 1. С. 142-144.

15. Шульгін В.В. Особливості механізмів реалізації військового законодавства України. *Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих вчених: матеріали МНПК студентів, аспірантів та молодих учених КНУ (23.04.2010)*. Київ: КНУ, 2010. Ч. 1. С. 74-76.

16. Шульгін В.В. Особливості механізму застосування приписів військового законодавства України. *Актуальні задачі фінанс., психол., правового, топогеодезичн., радіотехн. та лінгвістичн. забезпечення підрозділів та частин ЗС України: матеріали НПК (28.04.2010)*. Київ: ВІКНУ, 2010. С. 145-147.

17. Шульгін В.В. Стан та ефективність реалізації військового законодавства УНР за Центральної Ради. *Військова освіта та наука: сьогоднішня та майбутнє*: матеріали VI МНПК (25-26.11.2010). Київ: ВІ КНУ, 2010. С. 201-203.
18. Шульгін В.В. Особливості реалізації військового законодавства на західноукраїнських землях у складі Австрії. *Актуальні задачі фінанс., психол., правового, топогеодез., радіотехн. та лінгвіст. забезпеч. підр. та частин ЗС України*: матеріали НПК (28.04.2011). Київ: ВІ КНУ, 2011. С. 228-230.
19. Шульгін В.В. Особливості реалізації військового законодавства ЗУНР. *Сучасні проблеми розбудови Збройних Сил України*: матеріали Всеукраїнської НПК (26.04.2013). Київ: ВІ КНУ, 2013. С. 151-153.
20. Шульгін В.В. Особливості реалізації військового законодавства УНР періоду Директорії. *Військова освіта і наука: сьогоднішня та майбутнє*: матеріали IX МНПК (22.11.2013). Київ: ВІ КНУ, 2013. С. 334-336.
21. Шульгін В.В. Проблеми реалізації нормативно-правового забезпечення оборонної реформи. *Військова освіта і наука: сьогоднішня та майбутнє*: матеріали XIII МНПК (25.11.2016). К.: ВІ КНУ, 2016. С. 320-322.

Додаток Б

Актив провадження результатів дослідження

ЮРИДИЧНИЙ
ДЕПАРТАМЕНТ
МІНІСТЕРСТВА ОБОРОНИ

Київ

Код 24954009

«19» грудня 2016р.

№ 298/2/3001

13165 м. Київ, вул. Іллії Шкідурської, 6

ДОВІДКА

Видана старшому викладачу кафедри військового права та спеціальної мовної підготовки факультету військової підготовки Військового інституту Київського національного університету Шульгіну Володимиру Вікторовичу в тому, що результати його дисертаційного дослідження на тему: «Реалізація військового законодавства України: теоретико-правові аспекти» використано та використовуються Юридичним департаментом Міністерства оборони України під час розробки та здійснення юридичної експертизи проектів нормативно-правових актів, що відносяться до компетенції Міністерства оборони України.

Директор Юридичного департаменту
Міністерства оборони України
полковник юстиції

В.П. КОВАЛЬ

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ
УКРАЇНИ
УПРАВЛІННЯ
ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ГЕНЕРАЛЬНОГО ШТАБУ
ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

«18» *Січня* 2017р.
№ *316/1/23*

03168, м. Київ, пр-т Повітрофлотський, 6

ДОВІДКА

Видана старшому викладачу кафедри військового права та спеціальної мовної підготовки факультету військової підготовки Військового інституту Київського національного університету Шульгіну Володимиру Вікторовичу в тому, що результати його дисертаційного дослідження на тему: «Реалізація військового законодавства України: теоретико-правові аспекти» використано та використовуються Управлінням правового забезпечення Генерального штабу Збройних Сил України під час проведення правової експертизи проектів нормативно-правових актів, розроблених у структурних підрозділах Генерального штабу та органах військового управління Збройних Сил України; узагальнення практики застосування законодавства, підготовки пропозицій щодо його удосконалення з питань, що належать до компетенції Управління правового забезпечення.

Начальник Управління правового забезпечення
Генерального штабу Збройних Сил України
полковник юстиції

М.В. КУШНІР

ЗАТВЕРДЖУЮ
ТВО начальника Військового інституту
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

генерал-майор

« 10 » лютого

І.В. ТОЛОК

АКТ

впровадження дисертаційного дослідження
у навчальний процес

Комісія методичної ради військового факультету фінансів і права в складі полковника Савкова П.А. – тво начальника військового факультету, к.т.н., голови комісії, підполковника Сизова А.І. – начальника кафедри фінансового забезпечення військ, к.е.н, члена комісії, майора Хомякова Д.О. – доцента кафедри правового забезпечення військового факультету фінансів і права, склала акт про впровадження результатів дисертаційного дослідження Шульгіна Володимира Вікторовича на тему «Реалізація військового законодавства України: теоретико-правові аспекти» в навчальний процес Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а саме:

1. В робочі програми курсу навчальних дисциплін:

«Правова робота в Збройних Силах України»,

«Актуальні проблеми правового забезпечення діяльності військ (сил)»,

«Право міжнародної безпеки»,

«Основи міжнародного гуманітарного права»,

«Особливості військових злочинів», що викладаються на денному відділенні за програмами підготовки магістрів за спеціальністю «Правознавство», а також видано відповідні навчально-методичні матеріали.

Крім цього, теоретичні, науково-методологічні та практичні результати зазначеного дисертаційного дослідження використані при підготовці навчально-методичних матеріалів, зокрема робочих програм з дисциплін «Правова робота в Збройних Силах України», «Основи військового законодавства».

2. Методичні підходи, розроблені у дисертаційній роботі, покладено в основу змісту практичних занять з наступних навчальних дисциплін:

«Право міжнародної безпеки» (теми: «Право міжнародної безпеки в епоху інформаційної глобалізації, інформаційно-психологічна війна», «Забезпечення міжнародної безпеки міжнародно-правовими засобами»),

«Основи міжнародного гуманітарного права» (теми: «Міжнародне гуманітарне право в системі міжнародного права», «Женевське право або право Червоного Хреста», «Правила застосування сили під час проведення миротворчих операцій», «Міжнародно-правове регулювання ведення бойових дій»), «Особливості військових злочинів» (теми: «Військові посадові злочини»,

«Особливості військових злочинів, вчинених в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці»).

Застосування в навчальному процесі військового факультету фінансів і права Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка матеріалів дисертаційного дослідження Шульгіна Володимира Вікторовича на тему «Реалізація військового законодавства України: теоретико-правові аспекти» дало змогу адаптувати вказані комплекси навчальних дисциплін до умов трансформаційних процесів в освіті, поглибити їх теоретико-методологічні основи та підвищити якість підготовки фахівців з визначених спеціальностей.

ТВО заступника начальника Військового інституту
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка з навчальної роботи
кандидат педагогічних наук, доцент
полковник

О.А. ПРОХОРОВ

ТВО начальника військового факультету
фінансів і права Військового інституту
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
кандидат технічних наук, доцент
полковник

П.А. САВКОВ

Начальник кафедри фінансового забезпечення
військ військового факультету фінансів і права
Військового інституту Київського національного
університету імені Тараса Шевченка
кандидат економічних наук, полковник

А.І. СИЗОВ

Доцент кафедри правового забезпечення
військового факультету фінансів і права
Військового інституту Київського національного
університету імені Тараса Шевченка
кандидат юридичних наук, майор

Д.О. ХОМ'ЯКОВ